

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**БІОГРАФІЇ
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Випуск 3

Київ 2024

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

БІОГРАФІЮ БІОГРАФІКА БІОГРАФІСТИКА

Збірник праць Інституту біографічних досліджень

Електронне наукове видання

Випуск 3

**Сучасна біографіка та біобібліографія:
нові форми і методи дослідницької й
інформаційної роботи, інтеграції та
поширення біографічних знань**

**Матеріали XX Біографічних читань, присвячених
пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних
досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора
Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)**

(Київ, 5 червня 2024 року)

**Матеріали до «Українського національного
біографічного архіву»**

Київ 2024

УДК 016:929(477)(066)

Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2024. – Вип. 3. – 221 с.

Збірник наукових праць та матеріалів Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячений проблемам теорії і методології біографіки, актуальним питанням її досвіду, сучасному стану й перспективним завданням розвитку. У третьому випуску збірника вміщено тези доповідей та повідомлень учасників XX Біографічних читань «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань», які відбулися 5 червня 2024 р. у Києві, а також матеріали до «Українського національного біографічного архіву».

Видання орієнтоване на науковців, які працюють у галузі біографістики, біобібліографії, соціальних комунікацій, розбудови електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло осіб, котрі цікавляться вітчизняною історією та культурою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (заступник головного редактора); О. В. Плющик, канд. філол. наук (секретар редколегії); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; О. Є. Бондарева, д-р філол. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц. комунікацій; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; В. В. Томазов, д-р іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Антонюк Тетяна Дмитрівна, доктор історичних наук, доцент;
Богданець-Білоskalенко Наталія Іванівна, доктор педагогічних наук, професор.

Публікується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 11 від 19.11.2024 р.

У разі передруку публікацій посилання на збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Biography. Biographica. Biographistica" collection.

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2024

З М І С Т

Від редакційної колегії	7
XX Біографічні читання	9
Теоретико-методологічні проблеми розвитку сучасної біографіки	20
Попик В. І. Українська біографіка XXI століття: нові виміри.....	20
Голубович І. В. Філософські засади теоретичної біографістики.	26
Маврін О. О. Перспективи взаємодії біографіки та археографії: теоретичні аспекти	31
Буряк Л. І. Жіночі траєкторії життя на тлі викликів XX століття	35
Можливості і завдання української біографіки в боротьбі з російською агресією	45
Любовець Н. І. Спогади про сучасну російсько-українську війну: наукова рецепція	45
Плющик О. В. Біограми/наративи загиблих захисників України на сайтах освітніх закладів	50
Марченко Н. П. Імператив «своїх»: зміна тезаурусу в біографічних виданнях для дітей в Україні часу війни (2014–2024 рр.)	55
Козар Л. П. Окупація Ворзеля 2022 р. в рефлексіях усноісторичних свідчень родини Ігоря і Світлани Покладів	59
Персоналії діячів науки, освіти і культури: сучасне прочитання	70
Вовк О. І. Міжнародні зв'язки в науково-дослідницькій діяльності Василя Назаровича Каразіна (1773–1842)	70
Шалак О. І. Джерела до життєпису фольклориста Миколи Білозерського (1833–1896)	75
Пазюра Н. В. До питання про перспективи дослідження постаті Василя Горленка (1853–1907)	79
Ковальчук О. О. Археографічна діяльність О. Кістяківського – штрихи до інтелектуального портрета.....	82

Бонь О. І. Валеріян Поліщук у документах радянських спецслужб 1920-х рр.	86
Оленич Л. Б. «Перший стрілецький Боян новочасної України»: До 130-річчя від дня народження Романа Купчинського	90
Головко О. В. Родина в житті Володимира Короленка	95
Вечерок О. М. Музей В. Г. Короленка в роки Другої світової війни	100
Мазепа О. М. Діяльність Євгена Архипенка та Миколи Битинського в складі української родовідної установи	105
Яблонський М. Р. В пам'ять про журналіста й редактора Петра Волиняка : жанр некролога	109
Гришина Т. А. Першодруки творів Марти Тарнавської на сторінках часописів «Українського пласту»	114
Чумаковська А. Ю. Публіцистична діяльність Романа Рахманного в Канаді	118
Галярник Н. Р., Гуцуляк О. Б. «Життя, віддане біобібліографії»: до 100-річчя пошанування пам'яті знаного дослідника-біобібліографа, професора Володимира Теодоровича Полека (1924–1999)	121
Кірсанов М. М. Формування моделі підприємницького мислення у здобувачів освіти ЗЗСО інструментами біографістики (на прикладі постаті Петра Яцика)	126
Проблеми колективної біографії як предмет дослідження	131
Березівська Л. Д. Педагоги Незалежної України в енциклопедичному словнику: колективний портрет	131
Томазов В. В. Біографічні дослідження як фактор збереження національної ідентичності надазовських греків в контексті російсько-української війни	135
Гілевич І. Я. Досвід дослідження біографій львівських етнологів 40-х років ХХ ст.: джерелознавчий та науково-методичний аспекти	139
Петровський Е. П. Просопографічний метод в історичному дослідженні постатей та родин (на прикладі роду Гордієвських)..	144

Осіня Н. В. Учені-геологи та розвиток мінералогічних і геологічних кабінетів для освітньо-навчального процесу (мінералогічне розмаїття та бібліографічне оснащення)	151
Смольницька О. О. Реальні та гіпотетичні біографії українських читачів і передавачів літератури на прикладі друкованих і рукописних джерел (фонди Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни, Швейцарія)	156
Болдирєв О. І., Гулак К. Л., Ігнатенко О. П. Науковці Української академії наук у період соціальних криз 1918–1937 років: спроба кількісного аналізу	161
Український мемуарій та епістолярій: перепрочитання крізь оптику поколіннєвих, часових і соціальних комунікацій	169
Александрова Г. А. Листи М. І. Стороженка до О. М. Бодяньського: вектори комунікації	169
Яблонська О. В. Спогади В. О'Коннор-Вілінської як літературне джерело	173
Мороз І. М. Учні М. Грушевського у сприйнятті І. Крип'якевича (крізь призму висвітлення його мемуарів «Біографічний словник моїх знайомих»)	179
Комарянська Т. В., Котлярова Т. В. Мемуаристи і мемуаристика в «Українському національному біографічному архіві»	182
Новітні форми і методи розбудови електронних ресурсів біографічної інформації: світовий та вітчизняний досвід	189
Вернік Ю. В., Вернік О. Л. «Learning and Development» як засіб забезпечення розвитку віртуальної наукової біографічної лабораторії	189
Босенко О. О. Корекція та редагування записів Українського національного біографічного архіву (УНБА). Методи пошуку і перевірки	194

Климович Н. М. Підтримка та сприяння біографічній дослідницькій творчості за допомогою новітніх онлайн-ресурсів (з досвіду співпраці Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України з партнерами) 197

Бібліографія та джерела біографічних досліджень 203

Патик В. В. Особовий архівний фонд вченого-математика Г. Ф. Вороного Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело до біографії 203

Кононенко В. О. «Лицарі українського ренесансу» (до виходу в світ серії біобібліографічних покажчиків Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого) 206

Матеріали до «Українського національного біографічного архіву» 210

Від редакційної колегії

Цим виданням Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського продовжує випуск електронного збірника наукових праць і матеріалів, присвяченого проблемам біографіки як важливого спрямування гуманітарної науки й культури, інформаційних комунікацій, а також біографістики — наукової дисципліни соціогуманітарного циклу, яка вивчає широкий комплекс теоретико-методологічних, методичних і організаційних проблем біографічних досліджень, інтеграції й опрацювання біографічної інформації та поширення біографічних знань.

Черговий випуск збірника, який пропонується нині увазі читачів, містить матеріали ХХ Біографічних читань «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань», приурочених до 30-річчя від часу створення Інституту біографічних досліджень (1994) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, і присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003).

Готуючи ювілейні Біографічні читання, їх організатори виходили з того, що 30-річчя Інституту біографічних досліджень є приводом не лише і не стільки для згадок про віхи пройденого інститутом і усім фаховим співтовариством дослідників-біографістів шляху — і це важливо, а насамперед — щоби зосередити увагу на тому, що в нас попереду, якими є актуальні, невирішені проблеми і які завдання стоять перед науковцями в драматичних умовах воєнних випробувань.

Адже біографіка нині — на часі, суспільство очікує від дослідників-біографістів серйозного внеску в боротьбу нашого народу за свободу України, за незалежність, а головне — за ідеали гуманізму, за віру в духовні цінності Українського світу.

Ми сьогодні з великою шанобою і вдячністю згадуємо засновника Інституту біографічних досліджень і його першого директора доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка.

Завдяки його волі, бурхливій енергії, харизмі, впевненості у важливості нашої справи, здатності переконувати в її успіхові тих, від кого залежало тоді позитивне вирішення питання — бо роки ж були тоді складними й голодними, — Інститут було створено. Зважимо, ніде

більше такого наукового центру, який би опрацьовував теоретико-методологічні проблеми біографічних досліджень, в Україні немає, хоча є дещо схожі, теж плідно працюючі, галузеві осередки. Їх діяльність значною мірою є продовженням і розвитком нашого досвіду.

Звичайно, тоді, у середині 90-х практичні завдання Інституту бачилися ще вузько, насамперед, — у створенні друкованого Українського біографічного словника. Але насправді, у своїх теоретичних напрацюваннях, Віталій Сергійович уже в 90-х окреслив широкий діапазон біографічної дослідницької проблематики. Головне ж — чи не першим в Україні заговорив про те, що завданням біографічних досліджень є не ілюстрування історичного процесу іменами і постатями, а вивчення людини, особистості в усіх її складних і суперечливих проявах.

Цей шлях переосмислення не завершився вповні для українських біографів ще й досі. Але наукове, літературне, журналістське співтовариство впевнено просувається ним, спираючись на досвід європейської й світової гуманітаристики, інтелектуальні й духовні запити сучасного українського читача.

Сучасна українська біографіка, як і вся наша гуманітаристика, зовсім інша, ніж була до двох Майданів, до війни. У кращих своїх зразках вона створює багатовимірне відображення особистості в динаміці її шляху, у всіх її суперечностях, здобутках і помилках, у всьому тому, що хоче зрозуміти сучасна людина, звіряюючи своє життя з досвідом інших. Ці нові риси української біографіки знайшли відображення й у самій постановці досліджуваних проблем у багатьох заявлених у програмі наших цьогорічних Читань доповідей.

У третьому випуску збірника «Biography. Біографіка. Біографістика» редакція започатковує нову рубрику – публікацію матеріалів до електронного інформаційного ресурсу Інституту біографічних досліджень НБУВ «Український національний біографічний архів». Її метою є відкриття доступу читачької аудиторії до мало доступних документів, зокрема, праць, запропонованих для ознайомлення широкого загалу їх авторами.

Рубрику відкриває публікація проф. Василя Яременка, присвячена поету доби Визвольних змагань Григорію Чупринці (1879 –1921)

XX Біографічні читання

XX Біографічні читання «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань», приурочені до 30-річчя від часу створення Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003), відбулися 5 червня 2024 року.

Для науковців Інституту біографічних досліджень і творчого співтовариства вітчизняних біографістів, які традиційно гуртуються навколо нього, проведення ювілейних Біографічних читань вчергове стало нагодою для того, щоб зосередити увагу фахівців на актуальних невирішених проблемах і завданнях, які постають перед вітчизняною біографікою й біографістикою як теоретичною дисципліною, що вивчає її розвиток у наш час великих випробувань, мобілізації сил українського суспільства на боротьбу за свободу й незалежність Батьківщини .

Програма XX Біографічних читань охопила понад п'ятдесят доповідей і повідомлень вітчизняних дослідників з наукових установ і центрів, закладів вищої освіти, бібліотек, архівів і музеїв. Більшість тез виступів, наданих авторами, за їхньої згоди публікуються в цьому збірнику.

Доповіді, повідомлення учасників та їх виступи в дискусії були зосереджені на обговоренні таких актуальних проблем розвитку біографічних досліджень, видавничої та інформаційної роботи з поширення й популяризації біографічних знань:

- Завдання біографіки XXI століття в новітніх теоретико-методологічних напрацюваннях вітчизняних і зарубіжних учених;
 - Біографічні виміри глобальних суспільно-політичних криз і воєнних конфліктів;
 - Вітчизняна біографіка в контексті глобальної історії України;
 - Герої біографічних наративів миру і війни: зміна парадигми;
 - Трансформація біографічних досліджень в сучасній Україні.
- Майбутній простір української біографіки: подолання постімперських і посткомуністичних імперативів, критичне осмислення колоніальної спадщини в Україні, доля поколінь українців, які змушені були працювати в умовах тоталітарного суспільства;

- Збереження наукових засад біографіки в усе більш політизованих середовищах світу;
- Впровадження в практику дослідницької, видавничої та інформаційної роботи досягнень сучасної європейської й світової гуманітаристики, нових форм і методів реконструкції й репрезентації біографій, комунікації між дослідниками, видавцями, бібліотеками; читачами й користувачами біографічної інформації;
- Розкриття засобами біографіки творчого, креативного людського потенціалу України кризь віки;
- Теоретичні й науково-прикладні питання використання новітніх форм і засобів розбудови електронних ресурсів біобібліографічної інформації;
- Впровадження нових форм і методів підтримки професійної й аматорської біографічної дослідницької творчості, пропаганди біографічного знання, заохочення біографічного читання.

У збірнику, який пропонується увазі читачів, проблематика, що обговорювалася на Читаннях, згрупована в кілька тематичних блоків.

До розділу **«Теоретико-методологічні проблеми розвитку сучасної біографіки»** увійшли тези доповідей, присвячені ключовим питанням стану й перспективам подальшого піднесення біографічних досліджень.

У тезах *«Біографіка XXI століття: нові виміри»* **Володимир Іванович Попик**, директор Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, окреслив нові завдання, які постали перед українською біографікою в драматичних реаліях XXI ст., пов'язані з рішучим подоланням стереотипів тоталітарного, колоніального минулого, освоєнням досвіду європейської й світової гуманітаристики, утвердженням багатовимірних поглядів на людську особистість, збагаченням діапазону дослідницької проблематики й творчого інструментарію дослідника-біографа, розвитком ефективних комунікацій з читацькою/користувацькою аудиторією.

Завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор філософських наук, професор **Інна Володимирівна Голубович** у тезах доповіді *«Філософські засади теоретичної біографістики»* зробила спробу реконструкції складової біографістики в сучасній українській філософії, починаючи з 1990-х років XX ст., проаналізувала розвиток

теоретичних засад біографічних досліджень і реалізацію біографічних практик у вітчизняній філософській традиції.

У тезах *«Перспективи взаємодії біографіки та археографії: теоретичні аспекти»* **Олександр Олександрович Маврін**, заступник директора з наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, доктор історичних наук, наголосив на важливості плідної взаємодії біографічних і археографічних досліджень на міждисциплінарному рівні, що в нинішніх умовах є особливо важливим для гуманітарного розвитку суспільства, утвердженні фундаментальних засад національного світобачення на противагу ворожим наративам і пропаганді під час воєнного протистояння.

Лариса Іванівна Буряк, провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор, у тезах *«Жіночі траєкторії життя на тлі викликів ХХ століття»* на основі біографічного ескізу художниці Катерини Антонович та за допомогою концепту «біографія покоління» обґрунтувала гіпотезу про універсальність і унікальність траєкторій життя представниць української мистецької еліти, котрі в наслідок драматичних подій ХХ століття опинилися за межами України та змушені були реалізовувати свій талант на чужині.

Розділ **«Можливості і завдання української біографіки в боротьбі з російською агресією»** об'єднав напрацювання науковців відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, присвячені різним аспектам цієї гострої проблеми.

Надія Іванівна Любовець, завідувачка відділу, кандидат історичних наук, у доповіді *«Спогади про сучасну російсько-українську війну: наукова рецепція»* зосередилася на міждисциплінарності теми та, зокрема, розглянула наукову рецепцію спогадів про сучасну російсько-українську війну як основу збереження національної пам'яті про неї, як інструмент подолання колективної травми, а найголовніше — як позитивну модель майбутнього.

Оксана Валентинівна Плющик, старша наукова співробітниця, кандидат філологічних наук, доцент, представляючи тему *«Біограми/наративи загиблих захисників України на сайтах освітніх закладів»*, акцентувала на необхідності подібних патріотичних просвітницьких практик, оскільки сайти закладів освіти є потужним двигуном у підвищенні рівня національної самооцінки студентів, а

також виховують патріотичні почуття, громадянську свідомість і відповідальність, повагу до подвигу захисників.

Старша наукова співробітниця, кандидат історичних наук **Наталія Петрівна Марченко** в тезах *«Імператив “своїх” : зміна тезаурусу в біографічних виданнях для дітей в Україні часу війни (2014–2024 рр.)»* відзначила якісні зміни та значне кількісне зростання і розширення репертуару біографічних видань для дітей за рахунок перепрочитання традиційних для кола дитячого читання життєписів на основі кращих європейських взірців біографічних реконструкцій та оновлення переліку персоналій.

До згаданого розділу збірника увійшла також публікація *«Окупація Ворзеля 2022 р. в рефлексіях усноїсторичних свідчень родини Ігоря і Світлани Покладів»*, представлена на читаннях **Лідією Петрівною Козар**, старшою науковою співробітницею відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, кандидатом філологічних наук. У тезах вона торкнулася основних сюжетно-мотивних комплексів усних спогадів: розглянула окупацію Ворзеля в сюжетитці усних наративів учасників подій, зокрема, родини композитора Ігоря Поклада та його дружини.

Розділ збірника **«Персоналії діячів науки, освіти і культури: сучасне прочитання»** найбільший за кількістю авторів. Він розкриває багатогранність репрезентованих особистостей — діячів історії й культури України, багатоманітність творчих підходів дослідників у реконструкції їх життєвого й творчого шляху.

Ольга Ігорівна Вовк, заступниця директора Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат історичних наук, у тезах *«Міжнародні зв'язки в науково-дослідницькій діяльності Василя Назаровича Каразіна (1773–1842)»* наголосила на важливості дослідження мережі соціальних взаємин науковця з колегами та однодумцями, які відігравали велику роль у здійсненні обміну науковою інформацією та новими ідеями, сприяли інтелектуальному взаємозбагаченню, міжкультурному взаємообміну.

У тезах доповіді старшої наукової співробітниці відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидата філологічних наук **Оксани Іванівні Шалак** *«Джерела до життєпису фольклориста Миколи Білозерського (1833–1896)»* в методологічному плані розкрито можливості глибшої та виразнішої

реконструкції біографії особи на основі комплексного використання епістолярію та опублікованих розвідок науковця, некролога на вшанування його пам'яті.

У контексті розвитку сучасної української біографіки окреслено перспективи поглибленого вивчення біографії етнографа та фольклориста, мистецтвознавця й літературного критика Василя Горленка в тезах повідомлення *«До питання про перспективи дослідження постаті Василя Горленка (1853–1907)»* молодшої наукової співробітниці відділу української історіографії Інституту історії України НАН України **Наталки Василівни Пазюри**.

Старшою науковою співробітницею Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, доктором історичних наук **Оксаною Олександрівною Ковальчук** у тезах доповіді *«Археографічна діяльність О. Кістяківського — штрихи до інтелектуального портрета»* здійснено багаторівневий аналіз публікації вченого «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1879), за допомогою якого розкрито знакові риси інтелектуального потенціалу цієї неординарної особистості.

У тезах *«Валер'ян Поліщук у документах радянських спецслужб 1920-х рр.»* **Олександр Іванович Бонь**, доцент кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, суттєво розширив інформацію про дії більшовицької влади та її каральних органів щодо контролю письменників і митців та фабрикуванні звинувачень у контрреволюційній діяльності й інших «злочинах» проти більшовицького режиму в 1920–1930 рр.

Лариса Богданівна Оленич, завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки, у тезах доповіді *«“Перший стрілецький Боян новочасної України”: До 130-річчя від дня народження Романа Купчинського»* розкрила подвижницьку патріотичну діяльність і творчі досягнення відомого земляка, представила видання його творів, наявних у фондах ТОУНБ та електронних бібліотеках.

Дослідження наукових співробітниць Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка — кандидата філологічних наук **Ольги Миколаївни Вечерок** *«Музей В. Г. Короленка в роки Другої світової війни»* та **Олесі Володимирівни Головки** *«Родина в житті Володимира Короленка»*, засновані на опрацюванні матеріалів фондів музею та епістолярної спадщини В. Г. Короленка, і розкривають

яскраві грані його особистості, а також зусилля, спрямовані на збереження його спадщини в часи воєнного лихоліття.

У тезах доповіді **Олександра Миколайовича Мазени**, кандидата історичних наук, доцента кафедри гуманітарної освіти Львівського національного університету природокористування, «Діяльність Євгена Архипенка та Миколи Битинського в складі Української родовідної установи» проаналізовано їхній доробок, висвітлено напрямки діяльності УРУ, що стала однією з перших ініціатив згуртування інтелектуалів української еміграції в нелегких повоєнних 1946–1948 роках.

Доцент кафедри соціальних комунікацій Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидат наук із соціальних комунікацій **Максим Романович Яблонський** на матеріалі некрологів, присвячених Петру Волинякові (псевдонім Петра Кузьмовича Чечета (1907–1969)) і розміщених у часописах «Українські Вісті» (Новий Ульм) та «Нові Дні» (Торонто), відтворив специфіку вираження інформаційного аспекту й прояви особистісного виміру в тезах «*В пам'ять про журналіста й редактора Петра Волиняка: жанр некролога*».

Молодша наукова співробітниця відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ **Тетяна Анатоліївна Гришина** в тезах «*Першодруки творів Марти Тарнавської на сторінках часописів “Українського пласту”*» ознайомила із текстами письменниці, перекладачки, дослідниці англомовної літературної україніки за кордоном, які були вперше опубліковані поза межами України в 1946–1969 рр., а також з низкою дописів (1946–2008 рр.) про діяльність «Українського пласту» в Америці.

Анастасія Юрївна Чумаковська, головна спеціалістка відділу довідкового апарату документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, репрезентувала тему «*Публіцистична діяльність Романа Рахманного в Канаді*», розкрила важливі риси одного з найпомітніших екзильних громадсько-політичних діячів і публіцистів другої половини ХХ ст.

У співавторстві співробітників Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **Надії Романівни Галярник**, головної бібліотекарки, хранительки Іменного фонду проф. В. Т. Полека, і ученого секретаря, кандидата філософських наук, доцента **Олега Борисовича Гуцуляка** підготовлено доповідь «*“Життя, віддане біобібліографії”*: до 100-річчя пошанування пам'яті знаного дослідника-біобібліографа, професора

Володимира Теодоровича Полека (1924–1999)», у якій акцентовано увагу на біобібліографічній і красзнавчій діяльності вченого та представників його школи.

Студентом магістратури Історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова **Максимом Михайловичем Кірсановим** у тезах «*Формування моделі підприємницького мислення у здобувачів освіти ЗЗСО інструментами біографістики (на прикладі постаті Петра Яцика)*» запропоновано фрагменти для інтеграції біографії Петра Яцика в урок історії України за програмою 10-го класу з метою формування підприємницької компетентності в школярів.

У розділі «**Проблеми колективної біографії як предмет дослідження**» вміщено тези доповідей, присвячених дослідженню окремих спільнот, яким належало вагоме місце в історії й культурі України, розвиткові її інтелектуального й духовного потенціалу.

Директорка Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, головна наукова співробітниця відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України **Лариса Дмитрівна Березівська** в тезах доповіді «*Педагоги Незалежної України в енциклопедичному словнику: колективний портрет*» поділилася досвідом збору та систематизації інформації про персоналії, які були біля витоків творення/фундаторами української системи освіти, для формування відповідної категорії видання.

Валерій В'ячеславович Томазов, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, у тезах «*Біографічні дослідження як фактор збереження національної ідентичності надазовських греків в контексті російсько-української війни*» наголосив на ролі біографіки під час кризових моментів історії через її величезний інформаційний, виховний і пропагандистський потенціал, зокрема, представив історію надазовських греків, аспекти збереження ними власної культури та їхній внесок у культуру й науку України.

Власні розвідки щодо окремих постатей етнологів представив доцент кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук **Ігор Ярославович Гілевич** у доповіді-презентації «*Досвід дослідження біографій львівських етнологів 40-х років ХХ ст.: джерелознавчий та науково-методичний аспекти*», у тезах якої окреслив найважливіші результати

й проблемні питання щодо наповнення джерельної бази й застосування методологічних підходів до дослідження біографій українських етнологів Львова.

Доцент Одеської державної академії будівництва та архітектури, кандидат історичних наук **Едуард Петрович Петровський** у тезах доповіді *«Просопографічний метод в історичному дослідженні постатей та родин (на прикладі роду Гордієвських)»* зосередився на підходах до репрезентації історичних постатей з характерними особливостями кожного покоління.

Тези *«Учені-геологи та розвиток мінералогічних і геологічних кабінетів для освітньо-навчального процесу (мінералогічне розмаїття та бібліографічне оснащення)»* молодшої наукової співробітниці відділу механіки еластомерних конструкцій гірничих машин Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України **Наталії Володимирівни Осінньої** присвячені діяльності вчених у створенні та збереженні колекцій мінерального розмаїття в мінералогічних, геологічних, палеонтологічних кабінетах (музеях) XIX — початку XX ст.

Консультантка з філології Місії «Постуляційний Центр беатифікації й канонізації святих» Української Греко-Католицької Церкви (Львів), кандидат філософських наук **Ольга Олександрівна Смольницька** розкрила в тезах *«Реальні та гіпотетичні біографії українських читачів і передавачів літератури на прикладі друкованих і рукописних джерел (фонди Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни, Швейцарія)»* наявні джерела для здійснення досліджень біографій українських читачів у лозанських бібліотеках.

Авторський колектив у складі наукового співробітника лабораторії дослідження даних та машинного навчання Київського академічного університету, кандидата біологічних наук **Олексія Ігоровича Болдирєва**, незалежної дослідниці **Ксенії Леонідівни Гулак**, професора кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій Українського католицького університету, доктора фізико-математичних наук **Олексія Петровича Ігнатенка** в тезах *«Науковці української академії наук у період соціальних криз 1918–1937 років: спроба кількісного аналізу»* запропонували методологію дослідження персональних втрат української науки в міжвоєнний період, що розробили на прикладі бази науковців ВУАН та АН УРСР у період 1918–1937 рр.

Розділ **«Український мемуарій та епістолярій: перепрочитання крізь оптику поколіннєвих, часових і соціальних комунікацій»** увібрав авторські напрацювання по роботі з егджерелами й спогадовою літературою, а також містить методологічні зауваги щодо їх опрацювання.

Провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор філологічних наук **Галина Андріївна Александрова** в тезах доповіді *«Листи М. І. Стороженка до О. М. Бодяньського: вектори комунікації»* презентувала дослідження життєвого шляху літературознавця Миколи Ілліча Стороженка, залучивши для цього спогади й листи діячів європейської науки й культури.

Багатство писемного джерела у вивченні творчої біографії М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської відобразила в тезах *«Спогади В. О'Коннор-Вілінської як літературне джерело»* **Ольга Василівна Яблонська**, професорка кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидат філологічних наук, яка здійснила біографічні спостереження над творчістю письменників у контексті історико-літературного процесу в Україні кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Інна Миколаївна Мороз, доцентка кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, у тезах доповіді *«Учні М. Грушевського у сприйнятті І. Крип'якевича (крізь призму висвітлення його мемуарів “Біографічний словник моїх знайомих”»* на основі матеріалів мемуарного характеру надала оцінку окремим представникам львівської історичної школи М. Грушевського, зокрема, окреслила основні віхи їхніх наукових біографій.

Молодші наукові співробітниці Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тетяна Вікторівна Комарянська** та **Тетяна Володимирівна Котлярова** в тезах *«Мемуаристи і мемуаристика в “Українському національному біографічному архіві”»* проаналізували інформацію за визначеними категоріями щодо осіб, відомих як мемуаристів, у базі НБУВ та запропонували заходи з доповнення архіву відомостями про них.

Публікації розділу **«Новітні форми і методи розбудови електронних ресурсів біографічної інформації: світовий та вітчизняний досвід»** присвячені проблемам оптимізації процесів

інтеграції, опрацювання та використання матеріалів електронних архівів і колекцій.

Співробітники відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олексій Леонідович Вернік**, старший науковий співробітник, кандидат психологічних наук, та **Юлія Вікторівна Вернік**, наукова співробітниця, у тезах «*“Learning and Development” як засіб забезпечення розвитку віртуальної наукової біографічної лабораторії*» акцентують на цінності безперервного навчання, набутті знань та їх впровадженню в розвиток Віртуальної наукової біографічної лабораторії через популяризацію її здобутків, збільшення імпаکت-фактору в наукову спільноту, що досягається, насамперед, через різноманітні форми й способи організації навчання, наприклад, через підхід «Навчання та розвиток» («L&D» (Learning and Development)). Молодший науковий співробітник цього ж відділу **Олексій Олексійович Босенко** в тезах «*Корекція та редагування записів Українського національного біографічного архіву (УНБА). Методи пошуку і перевірки*» узагальнив власний практичний досвід роботи з архівом, запропонувавши новітні методи пошуку й перевірки.

Начальниця відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України **Наталія Миколаївна Климович** у тезах «*Підтримка та сприяння біографічній дослідницькій творчості за допомогою новітніх онлайн-ресурсів (з досвіду співпраці Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України з партнерами)*» подала інформацію про співробітництво ЦДАМЛМ України з іншими установами й організаціями щодо оцифрування та надання доступу широкому колу користувачів до архівних документів з фондів ЦДАМЛМ України з цінною генеалогічною й біографічною інформацією.

Традиційна проблематика щодо упорядкування біографічної інформації відображена в розділі «**Бібліографія та джерела біографічних досліджень**», у якому старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Вікторія Василівна Патик** представила тези «*Особовий архівний фонд вченого-математика Г. Ф. Вороного Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело до біографії*», розкривши джерельний потенціал фонду (біографічний і науковий),

окремо зацентрувавши на щоденникових записах ученого. **Валентина Олексіївна Кононенко**, завідувачка науково-бібліографічного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, заслужений працівник культури України, у тезах «*“Лицарі українського ренесансу” (до виходу в світ серії біобібліографічних покажчиків Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого)*» веде мову про доробок літературно-мистецького покоління 1920–1930-х років, який друкується серіями біобібліографічних покажчиків у проєкті НБУ імені Ярослава Мудрого «Лицарі українського Ренесансу» (видана книга про М. Куліша та М. Йогансена, готуються до друку видання про Г. Шкурупія і О. Влизька).

Матеріали третього випуску збірника Інституту біографічних досліджень НБУВ «Biography. Біографіка. Біографістика» охоплюють широкий спектр актуальних тем, що представляють як класичні й новітні підходи, так і оригінальні пропозиції щодо вирішення назрілих проблем сучасної гуманітаристики. Подані тексти відкривають нові можливості в поширенні біографічного знання, означають проблемні місця, знімають «маски» імперськості, визначаючи ціну її впливу та означаючи шляхи подолання наслідків, популяризують власні напрацювання та досягнення колег у царині біографіки.

Відеозаписи виступів учасників XX Біографічних читань, за згодою авторів доповідей і повідомлень, розміщені на ютуб-каналі Інституту біографічних досліджень https://www.youtube.com/playlist?list=PLVqzIULRBr4awG-3r_X5KASckgvgjOH6m. Колектив Інституту біографічних досліджень завжди готовий до діалогу й радіє зустрічам, дискусіям, друзям і новим обличчям (ідеям, пропозиціям тощо) у справі біографічного знання та його популяризації.

*Оксана ПЛЮЩИК,
кандидат філологічних наук, доцент,
старша наукова співробітниця
Інституту біографічних досліджень НБУВ*

Теоретико-методологічні проблеми розвитку сучасної біографіки

УДК 929+930.1

Попик Володимир Іванович,

<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

директор,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: volodymyrporuk317@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА БІОГРАФІКА ХХІ СТОЛІТТЯ: НОВІ ВИМІРИ

Проаналізовано нові завдання, які постали перед українською біографікою в драматичних реаліях ХХІ ст., подолання стереотипів тоталітарного, колоніального минулого, освоєння досвіду європейської і світової гуманітаристики, утвердження багатовимірних поглядів на людську особистість, збагачення діапазону дослідницької проблематики й творчого інструментарію дослідника-біографа, розвиток ефективних комунікацій з читацькою/користувацькою аудиторією.

Ключові слова: українська біографіка, Український світ, духовний діалог поколнь.

Біографіка в Україні традиційно, а особливо в наш буремний час, є напрямом гуманітаристики, надзвичайно наближеним до самої серцевини національного буття, інтелектуального й духовного життя суспільства, внутрішнього світу кожної окремої людини. Предметом її є особистість як величина самодостатня і як частина великого Українського світу в його минулому, сьогодні й майбутньому. У постатей попередників і сучасників біографів і читачів цікавлять їх особистий, схожий і несхожий, стосовно інших, життєвий шлях, внутрішній світ, світоглядні переконання, моральні цінності, надії й боротьба з викликами долі, сила й слабкість, перемоги й поразки,

здобутий досвід — життєстверджуючий, хоча часто трагічний, тобто все, що є уроком, прикладом і дороговказом, допомагає людям через інших краще зрозуміти себе й реалізувати власний потенціал. Віртуальний діалог читача біографічної літератури з її героями — це завжди і діалог з самим собою, переосмислення власного шляху, ключ до пошуку нових рішень.

Означені риси біографіки, що спираються на багатівіковий досвід і традиції світової гуманітарної науки й культури, в умовах гострої цивілізаційної кризи, воєн і соціальних потрясінь розкриваються зовсім по-новому, вимагають до себе особливої уваги всіх, хто працює на її ниві. Мобілізація сил українського народу на протистояння російській агресії, випробування, з якими зустрілися захисники Батьківщини, відчуте й пережите свідками воєнних подій і руйнувань, звірств ворога, біженцями й вимушеними переселенцями змінили духовну атмосферу в Україні, а відповідно — інтереси й запити наших співвітчизників стосовно біографічної літератури та інформації.

Найпершим завданням вітчизняних гуманітаріїв, дослідників-біографістів зокрема, нині є повною мірою досягнути принципово нову ситуацію: наскільки наше сьогодення не схоже на те, що було в минулому, навіть учора. А отже, і зрозуміти його, і відобразити, і здобути з цього вагомий досвід, важливий нам саме зараз, коли користуємось старими уявленнями, а також застарілим творчим інструментарієм цього зробити вже не можливо. І — донести цей досвід до широкого загалу.

На цьому нелегкому шляху фахівцям важливо об'єктивно оцінювати ситуацію у своїй творчій майстерні, усвідомлювати деякі вразливі риси вітчизняної біографіки, які вимагають їхнього подолання. Тривалий час вона була позначена по-суті позитивістським, описовим баченням особи, не як неповторної й багатогранної особистості, а лише як певної «ілюстрації» до розуміння історичного процесу. При цьому — із зосередженням на наперед визначених ідеологічних постулатах, цінностях, рисах, ігноруванням чи й замовчуванням того, що не вкладалося в усталені схеми або здавалося другорядним. На жаль, ці ознаки в «перевернутому» вигляді збереглися значною мірою і дотепер, наприклад: маркери «патріот», «діяч українського національного руху», «борець за незалежність України», словом — «позитивний герой». Беззаперечні ціннісні оцінки, на жаль, незрідка підміняють собою необхідність глибокого й всебічного аналізу. Означені риси в перші десятиліття незалежності незрідка набували романтичного забарвлення, вели до надмірної глорифікації постатей

минулого. А це — виразний прояв занурення в архаїку — те, чого європейська біографіка позбулася загалом ще в ХІХ ст.

Доволі запізнило, лише під впливом визначальних змін у свідомості, інтелектуальному й духовному житті суспільства, обумовлених двома Майданами, початком війни в 2014 р., потім — у 2022 р. — широкомасштабною агресією Росії біографіка наша почала поступово позбуватися застарілих стереотипів, інтенсивно освоювати цінності європейської й світової гуманітаристики, загалом переходити до постмодерного, багатовимірного, критичного бачення людини, особи в усіх її суперечливих реаліях.

Неповторність кожної особистості, її складність, багатоплановість нарешті виходять на перші плани. Біографіка потроху перестає бути ілюструванням історії на прикладах життя окремих людей. Отже, процес переосмислення цінностей у творчому співтоваристві біографів відбувається, але, як свідчить їх спільний доробок вже третього року війни — далеко не так дієво й результативно як того вимагає час. Надто сильним у багатьох випадках є тяжіння до традиційності, прагнення до повторення вже напрацьованих стереотипів, тематичних ліній, сюжетів, творчих підходів, оціночних кліше. Свою роль відіграють і уявлення про те, що війна завершиться й життя повернеться до своїх звичних берегів. Але це є ілюзією, тому що і повоєнна Україна стане іншою, і життя зміниться і, головне, — на провідне місце вийдуть нові покоління із зовсім іншими уявленнями про діалог з минулим.

Очевидно, що певна криза творчої невизначеності, тупцювання на місці, яке не можуть не відчувати дослідники-біографісти, полягає далеко не лише в об'єктивних труднощах, з якими вони стикаються нині при роботі в бібліотеках і архівах, а також необхідності спочатку реалізувати вже раніше започатковані напрацювання, особливо, коли йдеться про підготовку дисертаційних досліджень.

Дуже непростою, але конче необхідною в сучасних умовах справою є подолання постімперських, постколоніальних наративів, докорінної переоцінки наших стосунків з Росією, а отже — і з російською культурою, її іменами, спадщиною і їх відгомонам в Україні, без чого неможливе утвердження вповні самостійного, україноцентричного мислення. На нинішньому крутому психологічному зламі багато хто розгубився, з патріотичних міркувань почали цуратися й власне українських імен — політиків, письменників, учених, які здавалися занадто радянськими, а отже — «не українськими», «зросійщеними». Але ж це все наші імена й наша

історія — складна, часом надто гірка, але тим самим дуже повчальна, і відмовлятися від неї суспільство не має права. Інакше знову залишимося з напівурізаною, вибірковою історією і культурою. Відмовимося від осмислення нашого негативного досвіду, який заслуговує на об'єктивне потрактування.

Отже, справа вимагає вдумливих підходів і розуміння того, що людей минулих епох «модернізувати» відповідно до наших сучасних уявлень не можна, але важливо навчитися більш глибоко їх розуміти, пояснити собі їхні погляди і вчинки, хоча цей процес буває дуже болісним.

Буремний час, однак, вимагає від дослідників-біографістів не лише «деконструкцій» і «перепрочитань», але й зрушень більш високого порядку: участі в побудові нового бачення Українського світу як феномену оригінального, своєрідного й самодостатнього, у його минулому, сьогоденні й майбутньому. А отже, у творчому плані — пошуку нових смислів, тем, героїв, осягнення тих драматичних граней людського буття, які не стали ще в повній мірі об'єктом належної уваги, але через які може бути осмислена Українська людина крізь віки, у всьому трагізмі її життя, суперечностях, вірі, а часом — і зневірі, у протистоянні викликам долі, умінні переживати втрати, мужніти й сподіватися на краще. Ідеться ж нині не про те, щоб шукати біографічні сюжети лише про воєнні події — сучасні й минулі. Життя всіх попередніх поколінь наших співвітчизників, у мирні й не мирні часи, за гострих потрясінь і в десятиліття зовнішньо оманливого застою, заслуговує на те, щоби переосмислити його з позицій сучасного досвіду, правдиво, об'єктивно говорячи при цьому про все, що було раніше недосказаним, замовчуваним.

Дуже показовим для наших днів є зростання інтересу до біографій і життєвого досвіду наших сучасників. В умовах війни йдеться перш за все про захисників Вітчизни, учасників і свідків воєнних подій. Нині спогади й розповіді про Майдан, АТО, війну збирають і публікують науковці, журналісти, волонтери. У них ще далеко не вся правда, бо вона дуже болюча, але набагато більше правди, ніж за всі попередні часи, і це свідчення демократизації й гуманізації нашого суспільства. Належить це до сфери біографіки? На мою думку, частково належить. Тою мірою, якою це потрібно тут і зараз читачеві для розуміння досвіду іншого, для порівняння своєї долі з долями інших людей, для того, щоб позбутися тяжких психологічних

травм. І як джерело для осмислення сучасних подій наступними поколіннями теж.

Українське суспільство після війни буде жити й заліковувати свої рани у зовсім інших інтелектуальних і духовних вимірах, які вже нині формуються. Воно потребуватиме не повернення до традиціоналізму, якого в Україні завжди було аж занадто багато, а новаторства й громадянської мужності, інтелектуальної чесності. Самі по собі ці засадничі цінності не утвердяться. Вітчизняна гуманітаристика, наукове й творче співтовариство дослідників-біографів, видавців і поширювачів біографічного знання мають внести в цю справу свої консолідовані зусилля. З погляду, власне, на професійні завдання біографів, важливо усвідомлювати, що в дослідженнях, у розбудові біографічної інформації щодня постають принципово нові виклики, тенденції, явища, які знаходяться в динаміці й, можливо, ще не повною мірою окреслилися, і ми їх не зовсім усвідомлюємо.

Життєво важливо також позбутися тієї традиційної суто «академічної» спрямованості, якою значною мірою позначена вітчизняна біографіка. Вона за самою своєю природою чи не найбільше з усіх напрямів гуманітаристики призначена для діалогу з широким загалом. Завданням біографічного знання є розвиток людини, збагачення особистості, її досвіду, цінностей, життєвих установок. Біографіка повинна давати уявлення про багатство людського потенціалу України, який своєю працею витворив розмаїтість її життя, національну культуру і причетність кожної людини до безкінечної череди поколінь з минулого в майбутнє.

Тому вона не має права й надалі залишатися лише справою професійних інтересів і комунікацій усередині, відносно вузького наукового й творчого, літературного й мистецького, співтовариства. Біографіка покликана виходити на значно більш широкий читаючий загал, давати відповіді на його зростаючі інтелектуальні й духовні запити. Більш того: повсякденно докладати зусилля до розширення свого комунікативного середовища, виховувати в наших співвітчизників інтерес до біографічного читання, біографічної інформації. А це незрідка вимагає зовсім іншого стилю й характеру комунікацій, застосування принципово більш досконалого творчого інструментарію для реконструкції життєвого шляху героїв, розбудові біографічних наративів. Суто наукова, дослідницька біографіка, заснована на високих методологічних засадах, мусить відігравати при цьому роль тієї основи, на якій розбудовується «публічна

біографіка» — подібно сучасній «публічній історії», що розрахована на діалог з масовою аудиторією, навіть з різними особливими читацькими / користувачькими аудиторіями: молоддю, людьми середнього й старшого покоління, представниками різних професій, жителями окремих регіонів.

Слід повною мірою використовувати весь спектр тих різноманітних можливостей, які надають сучасні мережеві технології й нова інформаційна парадигма. Вони відкрили доступ до інформації багатоваріантної, замість одновимірної — стереоскопічної — з різноманітними потрактуваннями й оцінками, незрідка — протилежними, які запрошують читачів до співпраці в пошуку істини. Завдяки Інтернету постав феномен віртуального духовного діалогу між поколіннями — нами й нашими попередниками — через різноманітні портали, сайти, платформи, соціальні мережі, блогосферу. Ці можливості мають бути повною мірою використані на благо наших співвітчизників, людського зростання.

UDC 929+930.1

Volodymyr Popyk,

<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,

Director,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: volodymyrpopyk317@ukr.net

UKRAINIAN BIOGRAPHY OF THE XXI CENTURY: NEW DIMENSIONS

The new tasks that appeared before Ukrainian biography in the dramatic realities of the 21st century, overcoming the stereotypes of the totalitarian and colonial past, mastering the experience of European and world humanitarianism, establishing multidimensional views on the human personality, enriching the range of research problems and creative tools of the researcher-biographer, developing effective communications with the reader/user audience.

Keywords: Ukrainian biography, Ukrainian world, spiritual dialogue of generations.

УДК 930.2: 165

Голубович Інна Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0003-3549-3417>,

доктор філософських наук, професор,

завідувачка кафедри філософії,

факультет історії та філософії,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Одеса, Україна

e-mail: golubinna17@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНА БІОГРАФІСТИКА ТА БІОГРАФІЧНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

Представлена спроба реконструкції складової біографістики в сучасній українській філософії, починаючи з 1990-х років. Доведено, що саме у вітчизняній філософській традиції плідно розвивається теоретична біографістика та реалізуються біографічні практики.

Ключові слова: теоретична біографістика, історико-філософська біографістика, інтелектуальна біографія, усна історія філософії.

Увага до питань теоретичної біографістики, розробка історико-філософської біографістики як субжанру історії філософії, широке застосування біографічного аналізу та реалізація біографічно орієнтованих прикладних проектів — це суттєві риси розвитку сучасної української філософії, форм комунікації і практик співжиття нашої вітчизняної філософської спільноти. Безумовно, дана тенденція має бути підтримана, плідно продовжена та концептуально осмислена. Здійснити стислий екскурс у розгортання складової біографістики в сучасній українській філософії та презентувати найбільш цікаві й змістовні біографічні практики сучасної української філософії — мета цієї публікації, яка, безумовно, не може бути виконана у повній мірі.

Саме в межах Київської філософської школи створена одна з найбільш глибоких на пострадянському просторі філософських теорій біографії. О. Валецький на підставі своєї кандидатської дисертації публікує книгу «Основи біографіки» (1993), яка відразу стає відомою в міждисциплінарному просторі. На мою думку, найбільш релевантною змістові книги була б більш теоретично насичена назва — «онтологія біографії» чи «феномен біографії в онтології культури», де «онтологія культури» розумілася саме в дусі теоретичних ідей Київської

світоглядно-онтологічної школи, теоретичні й організаційні засади якої були створені В. Шинкаруком, директором Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Проте, вважаю, що з точки зору інтердисциплінарного розповсюдження головних ідей даної новаторської версії «біографіки», запропонована назва була більш вдалою.

На початку 2000-х років в Україні майже одночасно захищаються дві докторські дисертації з філософії, які презентують авторські підходи до біографістики та нові візії «біографічного повороту» в сучасній культурі та гуманітаристиці (І. В. Голубович «Біографія як соціокультурний феномен: філософсько-методологічний аналіз», В. І. Менжулін «Біографічний підхід у західній історико-філософській традиції: віхи становлення» [1]). У корпусі праць В. І. Менжуліна обґрунтовується фундаментальна значущість історико-філософської біографістики як субжанру історії філософії, окреслені її моделі, принципи, методика, а також типові вади, пастки, принципів обмеження. Філософ не тільки теоретизував біографію, він представив блискучу авторську реконструкцію біографії видатного українського психіатра І. Сікорського. Інші вітчизняні філософи також звернулися до жанру інтелектуальної біографії, де плідно поєднали свої концептуальні підходи й конкретні історико-біографічні дослідження. Так М. В. Попович і Т. В. Лютий у різні роки створюють свої монографії про Г. Сковороду [2, 3]. Т. Лютий також представив першу в Україні реконструкцію біографії й філософської спадщини Ф. Ніцше з аналізом його філософської спадщини [4]. «Самовладання» та «Самоперевершення» — не просто привабливі елементи назви, це глибоко розроблені та детально експліковані автором філософські концепти, які є смисловим ядром-шифром даних біографічних реконструкцій.

Головне фахове періодичне видання України — науково-теоретичний часопис «Філософська думка» — створює тематичний випуск, присвячений інтелектуальній біографії та осмисленню засад теоретичної біографістики: випуск «Інтелектуальна біографія: повернення до теми» (Філософська думка, 2012, № 6). Ця розмова почалася ще з тематичних чисел «Феномен радянської філософії» (Філософська думка, 2009, № 3) та «Історія філософії: архівні студії» (Філософська думка, 2010, № 6). Потім вона була продовжена у випуску «Усна історія філософії» (Філософська думка, 2019, № 4). Є всі підстави констатувати усталений інтерес до проблемного поля теоретичної біографістики в сучасній українській філософії. Філософи Києво-Могилянської академії ініціюють створення біобібліографічного словника «Філософська думка в Україні» (М. Ткачук, В. Горський,

В. Нічик та ін.) [5]. Вони проводять Всеукраїнську наукову конференцію «Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії» (2016 р.) (Див.: Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819–1924): зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук. конф. (Київ, НАУКМА, 30 червня 2016 р.) [6].

Філософія з активною біографічною складовою плідно розвивалася в Одесі. Авторка даної публікації вважає себе ученицею двох видатних представниць Одеської філософської традиції — І. М. Попової та І. Я. Матковської. На перетині їхніх міждисциплінарних інтересів у процесі внутрішньої трансформації науково-дослідницьких траєкторій (а не під впливом будь-якої зовнішньої інтелектуальної моди) біографічна складова виявляє для них свою актуальність і евристичну плідність. Проф. Ірина Попова, одна із засновниць сучасної української соціології, намагалася створити «Народний архів», в якому мають зберігатися, серед іншого, живі автобіографічні свідчення простих людей, рядових учасників і свідків бурхливих соціально-політичних трансформацій сьогодення. Вона звертається до потужного ресурсу «гуманістичної соціології» з її квалітативною стратегією і увагою до методу «історій життя», «усних історій» тощо. Проф. Ірина Матковська, яка завжди працювала на перетині філософії, літературознавства, гуманітаристики, де персонологія є вкрай важливою, організує в Одесі серію тематичних конференцій «Біографічний метод в сучасній гуманітаристиці» (конференції проводилися до 2004 р.)

Серед доробку біографістики в сучасній українській філософії, що має не тільки цікаву та змістовну історію, але й потужний потенціал для майбутнього, без будь-якого сумніву пріоритет я віддаю Студентському товариству усної історії філософії (СТУІФ). Товариство було засноване в 2017 р. у співпраці з історико-філософським часописом «Sententiae», Інститутом філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Кафедрою історії філософії КНУ ім. Т. Г. Шевченка (В. Хома, А. Кхелуфі, К. Зборовська, Р. Мироненко, О. Сімороз, В. Давіденко, І. Давіденко та ін.)

Метою СТУІФ є дослідження історії філософії України з другої половини ХХ ст. як історії філософських спільнот і інституцій, при яких ці спільноти існували. Молоді дослідники створили компендіум текстів інтерв'ю, у яких фактично реконструюється інтелектуальна біографія філософів-співрозмовників. При цьому в центрі уваги не сам спогад, а рефлексія над власним спогадом про певні події, яка за спеціальною методикою ретельно верифікується інтерв'юєрами. Усі інтерв'ю СТУІФ були опубліковані в історико-філософському часописі

«Sententiae». Звернемо особливу увагу на інтерв'ю з відомим психологом, соціологом, філософом Є. І. Головахою, нині директором Інституту соціології НАН України, — воно було першим у цій серії. Його можна вважати в певній мірі одним з ініціаторів СТУІФ, бо саме він надав таку пропозицію студентам. Суттєво, що Євген Головаха досліджував феномен «біографічного часу», розробляв метод біограм у створенні своєї, відомої далеко за межами України, концепції психологічного часу особистості [7].

СТУІФ працює над публічним науковим описом власної методології і методики. Було проведено два тематичні круглі столи в журналах «Філософська думка» та «Sententiae» [8, 9]. Станом на травень 2024 р. Товариство спільно із журналом «Sententiae» реалізувало п'ять масштабних науково-дослідних проєктів: 1) «Українська філософія 60-80-х у спогадах і рефлексіях»; 2) «Філософська спадщина Києво-Могилянської академії»; 3) «Європейський словник філософій»; 4) «Історія журналу “Філософська думка” 1986–1995 рр». Наразі СТУІФ разом із журналом «Sententiae» та видавництвом «Дух і Літера» готують до видання п'ять монографій, які міститимуть (тематично розділені) всі дослідницькі інтерв'ю СТУІФ із розширеним науковим апаратом. СТУІФ тісно співпрацює з науково-архівним центром і агрегатором цифрових ресурсів з історії української філософії *Archivum Sententiarum* (голов. ред. Олег Хома, Ілля Давіденко).

За допомогу в реконструкції історії СТУІФ я щиро вдячна одному з найактивніших його членів, тепер аспіранту філософського факультету КНУ імені Т. Г. Шевченка, співробітнику часопису «Sententiae» Іллі Давіденко. Маю велике інтелектуальне задоволення достатньо тісно співпрацювати з членами СТУІФ, вдячна за запрошення провести з ними розлоге інтерв'ю в рамках презентації Товариства, яке було номіноване на премію імені Юрія Прилюка за кращий редакційно-видавничий проєкт у галузі філософії (2021) [10].

Члени СТУІФ у власній концептуально-методологічній саморефлексії виокремлюють свої теоретичні настанови від усталеної традиції «усної історії»; тільки в полеміці вони згадують біографістику, навіть спеціально розрізняючи «Спогад-Факт», від «Спогад-Розуміння» (В. Хома). Але, на мою думку, діяльність СТУІФ органічно вписується в «біографічний поворот», що здійснюється в сучасній гуманітаристиці, головними ознаками якого є концептуалізація феномену біографії як такого, зміна біографічної оптики. У даному випадку саме така зміна й відбувається, здійснюється «сатурація» феномену інтелектуальної біографії, йому надається нове дихання.

1. Менжулін В. І. Біографічний підхід у західній історико-філософській традиції: віхи становлення : автореф. дис. ... докт. філос. наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. Київ, 2011. 28 с.

2. Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.

3. Лютий Т. Сковорода. Самовладання. Київ : Темпора, 2022. 632 с.

4. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення, Київ : Темпора, 2016. 978 с.

5. Філософська думка в Україні : Біобібліографічний словник / авт. кол: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2002. 244 с.

6. Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819–1924) : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської наук. конф. (Київ, НаУКМА, 30 червня 2016 р.) / упоряд. і відп. ред. М. Л. Ткачук. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 236 с.

7. Головаха Є. Суб'єктивний погляд на українську філософію. Розмова з Ксенією Зборовською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомою. *Sententiae*. 2017. Вип. 36: 1. С. 173–214.

8. Усна історія філософії: письмовий формат. Круглий стіл «Філософської думки» (С. Йосипенко, К. Зборовська, А. Кхелуфі, О. Литвиненко, В. Малахов, Р. Мироненко, С. Пролєєв). *Філософська думка*. 2019. № 4. С. 6–52.

9. Давіденко І. Сучасний стан досліджень з усної історії філософії *Sententiae*. 2022. Вип. 41: 2. С. 235–238.

10. Голубович І. Інтерв'ю з членами СТУІФ (В. Хома, А. Кхелуфі, К. Зборовська). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YIcCtl5As6Y>.

UDC 930.2: 165

Inna Golubovych,

<https://orcid.org/0000-0003-3549-3417>,

Doctor of Science (in Philosophy), Professor,

Professor, Head of Department,

Philosophy Department, History and Philosophy Faculty,

Odessa I. I. Mechnikova National University,

Odessa, Ukraine

e-mail: golubinna17@gmail.com

THEORETICAL BIOGRAPHY AND BIOGRAPHICAL PRACTICES IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PHILOSOPHY

The author's version of the reconstruction of biographical components in contemporary Ukrainian philosophy, starting from the 1990s, is presented. It is

proved that theoretical biographical studies and biographical practices are fruitfully developed in the Ukrainian philosophical tradition itself.

Keywords: theoretical biographical studies, historical-philosophical biographical studies, intellectual biography, oral history of philosophy.

УДК 930.2(947:477)

Маврін Олександр Олександрович,

<https://orcid.org/0000-0002-9048-578X>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

заступник директора з наукової роботи,

Інститут української археографії

та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,

Київ, Україна

e-mail: mavrinol@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ БІОГРАФІСТИКИ ТА АРХЕОГРАФІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Перспективні комплексні, міждисциплінарні дослідження в галузі гуманітарних наук є сьогодні не лише засобом модернізації української науки, цілого українського суспільства в умовах їхньої інтеграції до світового цивілізаційного процесу, а й основою формування фундаментальних засад національного світобачення на протиположний ворожим наративам і пропаганді під час воєнного протистояння. За умов налагодження співробітництва профільних установ, у перспективі взаємодія таких наук як біографістика й археографія може мати значні переваги як для наукового поступу кожної з них, так і для гуманітарного розвитку суспільства загалом.

Ключові слова: археографія, джерелознавство, гуманітаристика, біографістика.

Одним з перспективних напрямів комплексних міждисциплінарних досліджень установ Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України згідно Рішення наради в Секції за участю керівників установ Секції від 11 червня 2009 року було окреслено такий: «Збереження українського народу (народу України), забезпечення територіальної цілісності, державного суверенітету, розвиток демократичних засад суспільного життя» [4, с. 5]. Серед базових умов забезпечення виконання цього завдання було зазначено

«Формування національного соціогуманітарного простору», у якому, зокрема, передбачалося «Становлення сучасної культури історичної пам'яті українського суспільства в умовах внутрішніх і зовнішніх цивілізаційних викликів» за умов «вдосконалення теоретико-методологічного апарату історичних досліджень, вивчення та публікації джерел з історії української культури...» [4, с. 8]. Окремо в «Перспективних напрямках» наголошувалося на модернізації методологічного комплексу соціогуманітаристики, інтеграції соціогуманітарних наук, розвитку міждисциплінарних досліджень [4, с. 9]. На жаль, і на сьогодні, в умовах російсько-української війни, ані українська держава, ані українська наука не спромоглися досягти мети «формування цілісної гуманітарної політики держави», не розроблено стратегію утвердження єдності українського мовно-культурного та інформаційного простору [4, с. 9].

Разом із тим, понад тридцятилітній досвід діяльності Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України дозволяє зробити певні узагальнення щодо розуміння предмету, методу й завдань цієї науки, визначення сучасних ролі й місця археографії за сучасних умов розвитку гуманітаристики, а, отже, перспектив і завдань державної ваги. Насамперед, накопичений досвід дає змогу визначати археографію як окрему історико-філологічну науку, зі своїм предметом, завданнями, метою, теорією, методологією й історією з виразним міждисциплінарним спрямуванням.

Тому археографія давно перестала бути допоміжною чи спеціальною історичною дисципліною. З одного боку, археографія забезпечує джерелами не лише історичну науку, а й філологічну, зокрема, мовознавчу, філософію, соціологію, правничу, політологію тощо. З іншого боку, у системі національної пам'яті націй, що виборюють свою державність, археографія є сама по собі політичною, ідеологічною наукою. Національні корпуси джерел, як то було в Польщі, Болгарії, Чехії, на сьогодні — і Словаччині, корпусні публікації джерел були покликані документально довести окремішність і давність власної нації, її історичну сформованість і тяглість. Досвід цих країн є важливим для подальшого розвитку української археографії та національної ідентичності загалом, ідеології і практики націє- й державотворення.

Сучасна українська біографістика, будучи від початку за визначенням міждисциплінарною платформою, на якій взаємодіють з історичною генеалогією, геральдиком, мемуаристикою, просопографією, зрештою, — із загальним джерелознавством, виконує надважливі для

науки й суспільства завдання з «гуманізації», «олюднення» наукового знання й суспільного дискурсу, культури в цілому. Базовими завданнями для цієї науки є розробка власної теорії, методики наукової діяльності, дослідження історії власного становлення, розвитку й перспектив. Маючи значний доробок у вирішенні цих питань, біографістика має значний потенціал подальшого поступу міждисциплінарних досліджень. Ідеться, зокрема, про перспективи взаємодії з археографією.

Тут слід встановити місце перетину археографії та біографістики з метою накреслення можливих напрямів співпраці й взаємодії.

Насамперед слід зазначити, що в археографії біографічна складова представлена як на рівні методичних настанов, так і при виконанні практичних завдань з оформлення науково-довідкового апарату публікацій історичних джерел і пам'яток. Зокрема в стратегічному плануванні едиційної археографії значну увагу приділялося публікації джерел особового походження, біографічним матеріалам, присвяченим науковцям, які публікували історичні документи й пам'ятки писемності (Г. Кульчицький, С. Рудницький, Г. Кониський, Ф. Туманський, А. Скальковський, В. Антонович, О. Лазаревський, пізніше — М. Грушевський, Д. Багалій, В. Веретенников, В. Барвінський та ін.) [Див.: 1, 2]. Біографічні матеріали містить і «Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 р.): житійні пам'ятки, поменники, листи козацької старшини, присяжні книги, козацькі реєстри, метричні книги, мемуари, щоденники, епістолярії, епітафії, некрологи. Планувалося видання біографічних словників: Київський некрополь, Родословник В. Модзалевського тощо [5, с. 6, с. 11, с. 15, с. 29].

В. Німчук у «Правилах видання пам'яток...» для академічного типу видань наголошував на вичерпності автентичних матеріалів, включно з такими, які максимально розкривають авторство тексту для інформаційної повноти публікації [3, с. 47]. Він також радив до біографічних матеріалів додавати візуальні документи (офіційних паперів, копій фотографій тощо) [3, с. 49]. Науково-допоміжні матеріали мають містити біографічні матеріали: іменні покажчики (імен, прізвищ — антропонімів) [3, с. 49].

У біографічних дослідженнях варто фіксувати й виділяти археографічну складову творчого доробку й прижиттєвої діяльності науковців з різних галузей науки. Оригінальна методика пошуку матеріалів для дослідження, архівна евристика й публікація першоджерел можуть доповнити образ автора важливими елементами, які розкривають авторський метод ученого; бути свідченням його поваги

до документа; роботу з автентичним текстом пам'ятки. Натомість в археографічних публікаціях варто подавати в передмові розгорнутішу біографічну інформацію про авторів документів, що публікуються, а це і «персоніфікує» матеріал, і додасть йому людського голосу.

За умов налагодження співробітництва профільних установ, окремих науковців, залучених до виконання конкретних проєктів, у перспективі взаємодія таких наук як біографістика й археографія може мати значні переваги як для кожної з них, так і для гуманітарного розвитку суспільства в цілому.

1. Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст. : Плани, проєкти, програми видань. Вип. 1. Київ, 1993. 231 с.

2. Історія української археографії: персоналії. Вип. 1. Київ, 1993. 99 с.

3. Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Ч. 1. Проєкт. Київ, 1995. 54 с.

4. Перспективні напрями комплексних (міждисциплінарних) досліджень установ Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України (Проєкт) / Рішення наради у Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України за участю керівників установ Секції 11.06.09.

5. Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 р.). Київ, 1989. 32 с.

UDC 930.2(947:477)

Oleksandr Mavrin,

<https://orcid.org/0000-0002-9048-578X>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Research Worker,

Deputy Director for Scientific Work,

M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography
and Source Studies of NAS of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: mavrinol@ukr.net

PERSPECTIVES OF BIOGRAPHYCS AND ARCHAEOGRAPHY INTERACTION: THEORETICAL ASPECTS

Prospective complex, interdisciplinary research in the field of humanities today is not only a means of modernizing Ukrainian science, the entire Ukrainian society in the conditions of their integration into the world civilization process, but also a condition for the formation of the fundamental foundations of the national worldview in opposition to hostile narratives and propaganda during military confrontation. Under the conditions of establishing cooperation of specialized institutions, in the future, The interaction of such sciences as biographycs and archeography might have significant advantages for both sciences as well as society's humanitarian development.

Key words: archeography, source studies, humanities, biographycs.

УДК 929-055.2:930.1

Буряк Лариса Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

доктор історичних наук, професор,

провідна наукова співробітниця,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: larysa.buryak@gmail.com

ЖІНОЧІ ТРАЄКТОРІЇ ЖИТТЯ НА ТЛІ ВИКЛИКІВ XX СТОЛІТТЯ У ВИМІРАХ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ТА УНІКАЛЬНОСТІ

На підставі біографічного ескізу художниці Катерини Антонович та за допомогою концепту «біографія покоління» обґрунтовується гіпотеза про універсальність та унікальність траєкторій життя представниць української мистецької еліти, котрі внаслідок драматичних подій XX століття опинилися за межами України й змушені були реалізувати свій талант на чужині.

Ключові слова: біографія покоління, еміграція, українська мистецька еліта, мисткині, Катерина Антонович.

Нова еміграційна хвиля, спричинена повномасштабною війною Росії проти України актуалізувала й загострила науковий інтерес до досвідів українців, які пережили подібні трагедії в минулому і для яких вимушена еміграція виявилась єдиним можливим вибором життя. На тлі глибоких трансформацій, що відбуваються під впливом подій останнього часу, подальшого глибокого осмислення потребує багатогранна біографічна палітра представниць української мистецької еліти, котрим довелось залишити Україну внаслідок драматичних подій ХХ століття. Опинившись в еміграції, вони змушені були адаптуватися до нових умов життя, продовжуючи свою творчість на чужині.

Одним із засадничих чинників біографічних досліджень є визнання унікальності й неповторності життя людини. Водночас не можна заперечувати й певну універсальність ліній людського життя й типізацію життєвих сценаріїв з огляду на історичні події епохи, що зазвичай визначають вектори біографій цілого покоління. У сучасній вітчизняній соціогуманітаристиці так зване «поколіннєве маркування» дедалі набуває самостійного значення як «своєрідна одиниця часу» [5, с. 24].

Концепт «покоління» активно циркулює в міждисциплінарному наративі й представлений чималим рядом означень і модифікацій, одним із яких є «біографія покоління». Останнім часом це поняття отримує все більшу конкретну наповненість і виступає зручним інструментом для реконструкції біографічної палітри поколінь, позбавляючись ще донедавна властивої йому метафоричності¹. Нові перспективи, що відкриваються у зв'язку з його актуалізацією, надають можливість значно розширити коло досліджень у просторі біографічних студій, акцентуючи увагу на проблемах, які через відсутність належного методологічного інструментарію залишалися на узбіччі наукових практик.

Варто пригадати хоча б деякі жіночі постаті із української мистецької плеяди початку ХХ століття, аби побачити неодмінну унікальність і водночас схожість ліній життя, паралелі й перехрестя їхніх біографічних світів, співпадіння культурних локусів, вектори комунікацій, подібність рефлексій, домінуючі ідентичності тощо. Серед них такі мисткині, як художниця, скульпторка, письменниця і поетка Оксана Лятуринська (1902–1970), письменниця і художниця Галина

¹ У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження американських вчених Вільяма Штрауса та Ніла Хоува, які представили історію США у вигляді серії біографій поколінь [William Straus, Neil Howe. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. 1992, 544 p.].

Мазуренко (1901–2000), художниці Галина Мазепа (1910–1995), Катерина Антонович (1884/1887–1975), Наталія Геркен-Русова (1897/1902–1989).

Життя й творчість декотрих з них, зокрема О. Лятуринської [4] і Г. Мазуренко [3], вивчалися більш послідовно насамперед літературознавцями, які в основному робили наголос на їхній поетично-літературній спадщині. Біографії інших мисткинь мають лише фрагментарне висвітлення [1, 2].

Спроби ж осмислити мистецький і життєвий феномен цих непересічних жінок у форматі біографії покоління, акцентуючи увагу на схожості й одночасній неповторності їхніх досвідів, усе ще залишаються за лаштунками наукових студій. Дослідження цих проблем, що являють науковий і суспільний інтерес, потребує, передусім, визначення основних критеріїв, які уможливають розгляд жіночих біографій у форматі як універсальності, так і унікальності. Зазначимо, що відправною точкою в цьому контексті постає розгляд жіночої мистецької генерації як однієї зі складових частин тогочасного покоління українців з притаманними йому характерними рисами. Аналізуючи особливість українських поколінь, що ведуть свій відлік від зламу ХІХ та ХХ століть, О. Ясь пропонує взяти до уваги, перш за все, їхній «масований травматичний ефект», іншими словами, «тотальний шоківий вплив», який історик пов'язує з насиченістю для України ХХ століття «катастрофічними чи екстремальними подіями, процесами, явищами» [1, с. 31–32].

На тлі цих домінуючих поколіннєвих характеристик жіноча мистецька генерація, як один із соціокультурних сегментів покоління, мала свої особливості, що зумовили схожість біографічних моделей її представниць. Окрім спільно пережитих подій і явищ ХХ століття, що відіграли ключову роль у конфігураціях життєвих сценаріїв, вагомими чинниками їхньої типізації виявилися домінуючі жіночі самоідентичності, їхні настрої й очікування, а також подібність умов, у яких відбувалось інтелектуальне й мистецьке становлення, спільні середовища спілкування, культурні тенденції, що визначали художні й естетичні стилі й смаки епохи.

Поразка Української революції (1917–1921 рр.) виштовхнула цих обдарованих жінок за межі України. Вимушена еміграція стала ключовим маркером у їхніх біографіях та визначила подальше життя кожної, що було одночасно і схожим, і відмінним від життя інших представниць цієї генерації.

Для більшості з них однією із важливих тривалих зупинок на еміграційному шляху виявилася Прага, яка стала спільним простором

життя, навчання й комунікації впродовж понад два десятиліття. Активне долучення до культурних установ, створених українськими діячами в Чехо-Словаччині (Український вільний університет, Студія пластичного мистецтва, Музей визвольної боротьби України) сприяло їхньому творчому становленню. Водночас празьке середовище українських інтелектуалів — емігрантів, серед яких були відомі вчені, письменники, поети, художники, скульптори, графіки, вплинуло на розвиток їхніх талантів, художніх і літературних смаків.

Друга світова війна й процеси, розпочаті в Європі після її завершення, зруйнували, на перший погляд, уже усталену модель еміграційного життя. Більшість представниць творчої української еліти змушена була залишити Європу. Оксана Лятуринська опинилася в Америці, у Міннеаполісі (штат Міннесота); Галина Мазепа — у Венесуелі; Галина Мазуренко переїхала до Лондона; Катерина Антонович і Наталія Геркен-Русова — до Канади.

Реконструюючи біографію Катерини Антонович, спробуємо підтвердити гіпотезу стосовно того, що індивідуальна біографія однієї із представниць цієї мистецької генерації може виступати універсальним ескізом у відповідності до ключових елементів, що служить певним алгоритмом для відтворення загальної картини життя жіночої частини мистецької еліти, змушеної залишити Україну внаслідок поразки Української революції.

Неординарна постать, талановита художниця і графік, харизматична особистість, дружина Дмитра Антоновича — Катерина Антонович — понад півстоліття свого життя провела за межами України, спочатку — у Чехо-Словаччині, і далі — у Канаді. Її життя в еміграції розпочиналося з Праги, до якої вона потрапила в 1921 році. Як і більшість представниць цього покоління, змушених залишити Україну, вона реалізовувала свій талант, енергію й харизму в умовах складного еміграційного життя. Та, попри суворі випробування, Катерина Антонович змогла перетворити парадигму еміграції на парадигму творчого життя, сповненого здобутками на кожному з його етапів. Важливо з'ясувати, що надавало їй, як і іншим жінкам-мисткиням, силу й енергію долати виклики долі, витримувати випробування на чужині, та що саме було підґрунтям для творчого натхнення.

Перш ніж аналізувати траєкторії еміграційного життя, варто з'ясувати, що передувало цим досвідам. Серед світоглядних і психоемоційних орієнтирів, що служили базовими орієнтирами в умовах еміграції, виступають фіксовані особисті самоідентифікації. Це, по-перше, міцний ментальний зв'язок зі своїми родоводами, по-друге,

усвідомлення своєї органічної єдності із середовищем української інтелігенції й світом мистецтва.

Для Катерини Антонович це були батьківський родовід Серебрякових і родовід її чоловіка — Антоновичів. Наголошуючи на своєму дворянському походженні й приналежності до відомої харківської родини Серебрякових, вона виокремила батьківський родовід і родинний будинок у Харкові як засадничі чинники свого внутрішнього світу [1, с. 13]. Про міцність родинних традицій свідчили присутні в домі реліквії, що символізували єдність роду й зв'язок поколінь. І навіть той факт, що Катерину Михайлівну було названо на честь її бабусі, промовисто акцентував тяглість родинних ціннісних пріоритетів. Після одруження з Дмитром Антоновичем її другим Домом стала родина чоловіка й будинок «старих Антоновичів» у Києві на розі Кузнечної й Жилянської, 20/40. Проникнутий духом української старовини, він був місцем пам'яті не лише родинної традиції, а й уособленням цілої епохи в житті українського Києва.

Ще однією пріоритетною самоідентифікацією Катерини Антонович упродовж усього життя було усвідомлення власної асоціації зі світом українського мистецтва як перехрестям національних і європейських художніх традицій. Її шлях опанування мистецтва, розпочатий з навчання в харківських навчальних художніх закладах, продовжувався в Європі. Важливим кроком становлення художньої майстерності були заняття в приватній Мюнхенській школі-студії угорського живописця вірменського походження Шимона Голлоші. Уроки, засвоєні в цій знаменитій школі, зокрема оволодіння портретним жанром, матимуть відбиток на всій подальшій художній творчості Катерини Антонович, і портретний живопис стане одним із головних напрямів у її мистецтві.

Європейське мистецтво було для Катерини Антонович джерелом натхнення й водночас великою лабораторією її майстерності. Свого часу вона мала можливість зануритися в європейський живопис, перебуваючи на початку спільного життя з Дмитром Антоновичем у Європі та відвідуючи мистецькі центри Італії — Венецію, Верону, Мілан, Рим, Неаполь, Флоренцію. Окрім Італії тоді ж відбулось її знайомство з музеями й архітектурою міст Швейцарії, Австрії, Німеччини, Франції, Іспанії.

Особливу роль у житті Катерини Антонович відіграла Українська Академія мистецтва. Заснована в Києві у 1917 р., Академія об'єднала найкращих українських художників, і Катерина Антонович

змогла втілити своє давнє прагнення, навчаючись у знаменитих українських митців.

Попри складну політичну ситуацію, у яку все більше занурювалось українське суспільство під час розгортання революційних подій, Катерина Антонович продовжувала опановувати мистецтво гравюри, відвідуючи майстерні Георгія Нарбути і Василя Кричевського. На завершальному етапі навчання в Академії вона вибрала клас Михайла Бойчука, його майстерню фрески й декоративного мистецтва. Цей вибір був, очевидно, не випадковим з огляду на ментальні й естетичні уподобання художниці, що виявились особливо чутливими до світоглядної концепції Михайла Бойчука та його мистецьких ідеалів. Поміж тим, важливо наголосити, що Катерині Антонович вдалося завершити навчання, завдячуючи непоборній силі волі, її жіночому характеру та прагненню, попри будь-які випробування, оволодіти вишуканими техніками українського модерного живопису. Зауважимо, що навіть непрості обставини особистого життя, а на той момент вони з чоловіком мали троє дітей: найменшому, Маркові, виповнився лише рік, Михайлові — сім і Марині — шість років, не стали на заваді реалізації давньої мрії.

Ба більше, саме в цей же час Катерина Антонович розпочала практикувати мистецтво книжкової графіки, зокрема, дитячих видань. Поштовхом була пропозиція Олександра Лотоцького проілюструвати його книги, підготовлені ним для молоді. 1917 рік позначений у її творчій кар'єрі співробітництвом з журналом для дітей «Волошки» [1, с. 19], який видавався за редакцією письменниці Наталії Романович-Ткаченко впродовж двох місяців (листопад-грудень 1917 р.). Вийшло лише чотири номери, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ і є чи не єдиним раритетним джерелом у представленні художньої творчості Катерини Антонович на її батьківщині. Вона була авторкою дизайну обкладинки журналу, ілюструвала вірші відомих українських поетів і народні казки, що друкувались у цьому виданні для дітей. З того часу ілюстрація дитячої книжки стала її захопленням і ще одним напрямом художньої творчості.

Поразка Української революції та прихід до влади більшовиків зруйнували вибудовану вже на той час парадигму життя, кинувши Катерину Антонович, як і багатьох інших представниць українського мистецького середовища, у вир еміграційних випробувань. Еміграція до Чехо-Словаччини виявилася продовженням навчання й напруженої роботи й водночас випробуванням таланту. Катерина Антонович закінчила Філософський факультет Українського Вільного

Університету, працювала в Українській студії Пластичного Мистецтва. У Чехо-Словаччині вона ілюструвала часопис «Нашим дітям» й інші дитячі книжки, що видавались української еміграційною громадою; очолювала впродовж десяти років Український дитячий притулок.

Попри виклики еміграції, празький період для Катерини Антонович був плідним і сповненим творчими успіхами й визнанням її таланту. Вона продовжила вдосконалювати не лише мистецтво гравюри, а й портретний живопис, створивши колекцію портретів українських діячів, у тому числі, і на замовлення Бібліотеки імені Петлюри в Парижі й для Музею Визвольної боротьби України.

Ця колекція утворює портретну галерею, що візуалізує історію й культуру України в особах та постає своєрідною мистецькою персоніфікацією наукової й творчої української еліти перших десятиліть ХХ століття. Водночас колекція репрезентує талант Катерини Антонович — портретистки, — демонструючи її майстерне володіння різними художніми техніками: графікою, пастеллю, аквареллю, темперою, вугіллям, олією. Серед зображень, виконаних художницею, були портрети Д. Багалія, В. Біднова, І. Борковського, Л. Білецького, М. Грушевського, Д. Дорошенка, О. Кошиця, Б. Мартоса, О. Пчілки, С. Смаль-Стоцького, І. Шовгеніва, Д. Щербаківського; знакових постатей української культури (І. Франка, Т. Шевченка) й інших.

Картини художниці виставлялися в експозиції Музею визвольної боротьби України (МВБУ) в Празі, демонструвалися на виставках живопису в Римі й Берліні, потрапили до численних приватних колекцій. Так відомо, що колекція її мистецьких творів, переданих до МВБУ, нараховувала 27 предметів, серед яких були портретні роботи, дереворитні листівки, поливані статуетки [1, с. 20].

Утім, еміграція накладала свій відбиток на життя, перш за все, подальшою невизначеністю долі. Прага і Європа, як скоро стане очевидним, виявилися не останньою зупинкою на шляху еміграційних мандр. Друга світова війна та її завершення принесли нові випробування. У 1945 р. пішов із життя чоловік Дмитро Антонович. Того ж року було заарештовано в Парижі та депортовано до СРСР старшого сина Михайла, доля якого склалася трагічно, і який на початку 1950-х років загинув у таборі на Колімі.

Проте Катерина Михайлівна віднаходить у собі сили й у 1949 р. з родиною доньки Марини переїжджає до Канади, до Вінніпегу. Їй знову довелось адаптуватися до чужого культурного середовища й умов життя, що кардинально відрізнялися від попередніх. Проте, це не завадило далі шукати шляхи для самореалізації.

Подальшим втіленням її художнього таланту на американському континенті стало співробітництво з журналом «Жіночий світ» — друкованим органом Організації українок Канади, створеним у 1950 р. У Канаді Катерина Антонович напише книжку «Український одяг. Історичні замітки. Практичні поради, рисунки, взори. Одяги козацької доби» (1954), що набуде великої популярності серед української громади й буде двічі перевидана (1964, 1976). Окрасою цього видання стануть ілюстрації жіночого, чоловічого, дитячого одягу козацької доби, виконані авторкою в характерному для неї стилі.

Упродовж тривалого часу (1965–1973 рр.) Катерина Антонович працювала над своїми спогадами, що друкувалися накладом УВАН і які, відтворюючи насичений калейдоскоп пережитих подій, емоцій, зустрічей авторки з широким колом відомих постатей, є цінним автобіографічним і історичним джерелом.

Канадський період її творчості відзначений появою нових художніх творів, які демонструвалися на численних виставках у Канаді (Вінніпег, Монреаль, Торонто), США (Детройт, Нью-Йорк, Філадельфія). Особливе місце в тогочасному її житті посідав викладацький досвід. У Канаді Катерина Антонович реалізувала одне зі своїх давніх покликань художниці-педагогині, відкривши у Вінніпезі «Школу рисування й малювання» для дітей, яку очолювала понад двадцять років.

Отже, усе життя цієї неординарної жінки було насичене важкою працею в мистецькому просторі, а самореалізація на кожному з його складних етапів стала успішною завдяки виразним самоідентичностям, які вона культивувала впродовж життя і які не розчинились, попри відстань і час, що довелося провести на чужині. Проте туга за батьківщиною, щем за втраченим Домом залишалися до кінця життя.

Біографія Катерини Антонович переконливо підтверджує універсальність життєвих сценаріїв тогочасної еміграційної генерації. Ця художниця мала багату творчу спадщину, але, на жаль, її мистецтво майже невідоме в Україні. Замислюючись над такою іронією долі, зауважимо, що це не було винятковим, скоріш за все, типовим явищем для української мистецької еліти, яка опинилася в еміграції. Творчий спадок цієї мистецької генерації майже весь, за рідким винятком, залишився за межами України. У своїй більшості він розчинився в еміграційних середовищах Європи, Америки, Канади. І лише тільки окремі його відголоски, залишені в Україні як уламки чогось великого й прекрасного, нагадують про невичерпність талантів тогочасної художньої еліти.

З огляду на це, природним є зростання інтересу до життя й творчості українських мисткинь, які прожили довге життя й

реалізували свій талант, але поза межами України попри виклики й численні випробування одного з найжорстокіших століть історії. На тлі українського сьогодення життя цих неординарних жінок служить яскравим й переконливим прикладом стійкості, духовної витривалості й творчої самореалізації, репрезентуючи водночас засадничий алгоритм для реконструкції символічної біографічної палітри жіночої мистецької генерації в розмаїтті й універсальності життєвих досвідів.

Такий підхід до дослідження біографічного й творчого феномену життєвих сценаріїв представниць мистецької генерації початку ХХ ст. надає можливість розглядати їх у форматі біографії покоління, відкриває перспективи виокремити типові життєві сценарії, підкреслюючи водночас унікальність життя кожної особи.

1. Буряк Л. Катерина Антонович про себе, родину і оточення (спогади й архівні документи в реконструкції біографічного світу). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2020. Вип. 25. С. 5–22.

2. Буряк Л. Життя як виклик: ескіз до біографії Наталії Геркен-Русової на тлі української еміграції. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (4–6 жовтня 2022 року). Київ : НБУВ, 2022. С. 427–430.

3. Качуровський І. Про Ганну Мазуренко та її творчість. *Променисті силуети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. С. 428–436.

4. Чернихівський Г., Чернихівська В. Оксана Лятуринська: Життя і творчість. Кременець ; Тернопіль : Малий видавничий дім. 2002. 289 с.

5. Ясь О. Концепції генерацій: культурне походження, міждисциплінарні виміри, інструментальні можливості та пізнавальні ліміти. *Студії на пошану Валерія Смоля : У 2-х кн*. Київ : Інститут історії України НАНУ. 2020. Кн. 2: Простори історика. С. 19–42.

UDC 929-055.2:930.1

Larysa Buriak,

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Leading Research Associate,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: larysa.buryak@gmail.com

WOMEN'S LIFE TRAJECTORIES AMID THE CHALLENGES OF THE 20TH CENTURY: DIMENSIONS OF UNIVERSALITY AND UNIQUENESS

Based on the biographical sketch of the artist Kateryna Antonovych and using the concept of the generation's biography, the hypothesis about the universality and uniqueness of the life trajectories of representatives of the Ukrainian artistic elite, who, as a result of the dramatic events of the 20th century, found themselves outside Ukraine and were forced to realize their talent abroad, is substantiated.

Keywords: biography of generation, emigration, Ukrainian artistic elite, female artists, Kateryna Antonovych.

Можливості і завдання української біографіки в боротьбі з російською агресією

УДК 82-94 : 355

Любовець Надія Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

завідувач відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: lyubovets@gmail.com

СПОГАДИ ПРО СУЧАСНУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ: НАУКОВА РЕЦЕПЦІЯ

Розглянуто наукову рецепцію спогадів про сучасну російсько-українську війну як основу збереження національної пам'яті про неї, що стане платформою для осмислення цього складного історичного періоду в майбутньому, сприятиме процесу післявоєнного відродження, допоможе подолати травму та створити позитивну модель майбутнього. Наголошено на міждисциплінарних вимірах дослідження спогадів сучасників.

Ключові слова: мемуари, війна, спогади про війну, наукова рецепція, міждисциплінарні виміри.

Наукова рецепція спогадів про сучасну російсько-українську війну є багатоаспектною й охоплює різні дисципліни, включаючи історію, політологію, соціологію, психологію, культурологію, медіазнавство.

Соціологи аналізують вплив війни на суспільство, зокрема на демографічні зміни, внутрішні переміщення, соціальну інтеграцію ветеранів і переселенців. Важливою темою є також дослідження громадської думки, рівня довіри до державних інституцій і соціальної згуртованості.

Психологи досліджують травматичний досвід учасників війни, ветеранів, цивільного населення і переселенців. Вивчаються питання

посттравматичного стресового розладу (ПТСР), психічного здоров'я, механізмів копіngu² та реабілітації.

Культурологи досліджують, як війна відображається в культурних продуктах, таких як література, кіно, мистецтво й медіа. Аналізують наративи, символи й образи, які використовуються для формування громадської думки й колективної пам'яті.

Політологи фокусуються на політичних наслідках війни, включаючи зміни в українській і російській політиці, вплив конфлікту на міжнародні відносини й глобальну безпеку. Досліджують питання легітимності, державного суверенітету, територіальної цілісності та впливу пропаганди.

Медіазнавці, аналізуючи спогади, розглядають різні медіа-формати, включаючи традиційні й новітні жанри, що дозволяє більш глибоко зрозуміти, як війна відображається в медійному просторі та як це впливає на колективну пам'ять і суспільні настрої.

Юристи досліджують правові аспекти конфлікту, включаючи питання міжнародного права, воєнних злочинів, прав людини й відповідальності за агресію. Важливим аспектом є також аналіз судових процесів, пов'язаних з війною, та діяльність міжнародних судів і трибуналів.

Усі вони залучають, у першу чергу, офіційні джерела, але використовують спогади як доказовий інструмент і емоційний наратив для поглиблення розуміння соціальних, психологічних і культурних аспектів війни.

Історичний контекст та історіографія спогадів про сучасну російсько-українську війну є важливими аспектами дослідження, що дозволяють зрозуміти, як війна вплинула на суспільство та як вона сприймається і пам'ятається різними поколіннями, соціальними групами. Ця тематика досліджується, перш за все, з точки зору аналізу спогадових наративів у традиційному форматі й сучасних on-line джерел. Останні є надзвичайно мінливими, тому потребують оперативної фіксації. З погляду жанру до традиційних належать: щоденники, спогади, мемуари учасників бойових дій і цивільних осіб, інтерв'ю й усні свідчення. Новітні жанри представлені блогами, стрімами, подкастами, які потребують ґрунтовного вивчення. Це передбачає збір та класифікацію спогадів усіх жанрів і форматів на основі кількісного та якісного аналізу. Перший включає статистичний

²Копінг — механізм психологічного захисту, який індивід використовує, щоб зняти напруження.

аналіз кількості й жанрової специфіки джерел, що стосуються різних аспектів війни. Другий — контент-аналіз текстів, тематичний і нарративний аналіз для виявлення ключових тем і мотивів їх написання.

На сьогодні можна виокремити окремі етапи наукової рецепції спогадів:

— початковий етап (2014–2016 рр.). В основному відбувався аналіз медіа-джерел (журналістські матеріали, репортажі й новини), розпочався збір спогадів учасників конфлікту, інтерв'ю з військовими, волонтерами й цивільними.

— інституалізація досліджень (2016–2019 рр.). Було відкрито наукові програми й центри, що спеціалізуються на вивченні спогадів про війну із залученням наукових установ, що призвело до збільшення кількості наукових праць, присвячених аналізу різних аспектів війни, та започаткування видавничих на цифрових проєктів: «Майдан: усна історія» — цифровий та видавничий (учасники: Український інститут національної пам'яті, наукові установи, заклади вищої освіти, громадськість); «Усна історія російсько-української війни» (2015–2019 рр) — видавничий (учасники: Український інститут національної пам'яті, Запорізький національний університет, Рукописний відділ Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України).

— сучасний етап (з 2022 р.). Повномасштабне вторгнення викликало нову хвилю дослідницької активності та увагу міжнародної спільноти. Відбулося збільшення кількості історичних наукових праць, присвячених аналізу різних аспектів війни із залученням методів соціології, психології, антропології до їх вивчення. Зокрема наукові установи активізували роботу із залучення до наукового обігу нових усноісторичних оповідей, зібраних методом інтерв'ю на основі попередньо розроблених питальників про події початку 2022 р. [1–3]; публікації on-line джерел [8]; здійснювали е-публікації [6] та е-републікації [4; 5; 7; 9; 10]. Запис та оприлюднення реальних свідчень учасників і очевидців війни — важливий чинник процесу створення науково обґрунтованої джерельної бази новітньої історії України, що є основою наукової рецепції сучасної війни.

Очікувані результати вивчення спогадів:

По-перше, аналіз подібностей і відмінностей у спогадах дає можливість виявлення унікальних характеристик сучасної російсько-української війни, її сприйняття окремими особами, спільнотами, що є основою для офіційної історичної нарації війни; збереження пам'яті

про війну, забезпечуючи платформу для осмислення цього складного історичного періоду у майбутньому.

По-друге, сприяє процесу післявоєнної відбудови України.

По-третє, допомагає подоланню травм та сприяє створенню позитивної моделі майбутнього.

Міждисциплінарний підхід до вивчення спогадів дозволяє залучити методи з різних галузей знань у контексті комплексного аналізу воєнних подій та їх впливу на суспільство. Це допомагатиме формуванню більш повної життєвої картини й слугуватиме створенню нових інтерпретацій і висновків, що враховують різноманітність людського досвіду й багатоаспектність воєнної реальності. Таким чином, спогади стають не лише свідченням, а й важливим інструментом для поглибленого розуміння складних процесів, пов'язаних із сучасною війною, що дозволяє враховувати як індивідуальні, так і колективні аспекти рефлексій/переживань.

1. «Війну не можна зрозуміти, її треба відчувати»: 36 діб окупації с. Новий Білоус на Чернігівщині (24 лютого – 1 квітня 2022 р.) (інтерв'ю записала та підготувала до друку С. Маховська). *Український історичний журнал*. 2023. Ч. 4. С. 43–58.

2. «Тепер я дитя війни та баба війни...»: Свідчення чернігівчанки N про життя в оточеному місті (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) (запис і публікація О. Воробей). *Український історичний журнал*. 2022. Ч. 4. С. 175–189.

3. «Не стріляйте тільки в сина»: Окупація с. Ягідне на Чернігівщині — свідчення з підвалу (3—30 березня 2022 р.) (Інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин). *Український історичний журнал*. 2023. Ч. 5. С. 35–43.

4. Битва за Кмів: Як боролась Київщина у перші дні повномасштабної війни. Телеканал *1+1*. 14 вересня 2023 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Wepk0aRoHBg>.

5. Маріуполь, 13 червня 2014-го: спогади очевидців і учасників звільнення міста. *АрміяInform*. 2021. 12 червня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/12/mariupol-13-cherwnya-2014-go-srogady-ochevydcziv-i-uchasnykiv-zvilnennya-mista/>.

6. Сивура М. НА ПІДСТУПАХ ДО СТОЛИЦІ: Живі спогади історика, очевидця. Рукопис. 2022. 6 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0017799.

7. Сінкевич Є. «Відчуття, коли твоє місто стало для тебе чужим, напевно, було найгіршим із відчуттів»: спогади (не)звичайного професора

про окупацію Херсона. *Україна Модерна*. 2023. 07 лютого.
URL: <https://uamoderna.com/war/vidchuttia-koly-tvoie-misto-stalo-dlia-tebe-chuzhym-napevno-bulo-nayhirshym-iz-vidchuttiv-spohady-nezvychaynoho-profesora-pro-okupatsiiu-khersona/>

8. Сотий день спротиву агресії Росії: Facebook-рефлексії. Київ : Інститут історії України, 2022. 72 с.

9. Стяжкіна О. Нотатки перших днів війни. *Критика*. 2022. березень.
URL: <https://krytyka.com/ua/articles/notatky-pershykh-dniv-viiny>.

10. У будинку Зінаїди та Василя після захоплення Богданівки поселились російські військові. *Суспільне. Новини*. 2022. 27 березня.
URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=4895799980511753>.

UDC 82-94 : 355,

Nadiia Lyubovets,

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Head of Department,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: lyubovets@gmail.com

MEMORIES OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: SCIENTIFIC RECEPTION

The article considers the scientific reception of memories of the modern Russian-Ukrainian war as a basis for preserving the national memory of it, which will become a platform for understanding this difficult historical period in the future, will contribute to the process of national reconciliation and revival, will help to overcome trauma and create a positive model for the future. The author emphasizes the interdisciplinary dimensions of the study of the memoirs of contemporaries.

Keywords: memoirs, war, memories of war, scientific reception, interdisciplinary dimensions

УДК 37.06:94(4):37.06

Плющик Оксана Валентинівна,

<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

кандидат філологічних наук, доцент,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: o.pliushchuk@gmail.com

БІОГРАМИ/НАРАТИВИ ЗАГИБЛИХ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ НА САЙТАХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Визначено напрямки досліджень щодо оприлюднення відомостей про загиблих захисників України в мережі Інтернет, зокрема, на сайтах закладів освіти, які представляють біографи своїх випускників і працівників. Наголошується на необхідності подальшого розвитку подібних практик з метою організації меморіалів, здобуття комеморативного досвіду, а також на важливості виконання ЗВО зазначених функцій з метою утвердження національної ідентичності й піднесення громадянської свідомості.

Ключові слова: російсько-українська війна, сайт закладу освіти, студентство, біографи захисників України, національна ідентичність, громадянська свідомість, пам'ять.

Завдання обґрунтування цінностей української нації, а особливо — їхнє збереження в умовах повномасштабної російської агресії, плекання національної гідності, виховання національної ідентичності й громадянської свідомості — достатньо гостро постають серед молоді України. Ефективна адаптація особистості до нових умов життя в сучасному світі формує національну самосвідомість та утворюється самим же суб'єктом під впливом конструювання нових смислів. Для становлення національної самосвідомості найбільш чутливим є саме юнацький вік, а в період переміщення цієї категорії населення за кордон під час війни, коли може втрачатися зв'язок з Батьківщиною, з власним корінням — це особливо відчутно й болісно для тих, хто залишається боронити й продовжувати жити в Україні, це зменшує, на жаль, бажаючих повернутися після Перемоги України відбудувувати її, жити й захищати. Тому потреба

отримувати інформацію щодо історії народу власної країни, «вилучення» правди з потоку ЗМІ, нівелювання впливу ворожих наративів і фейкової інформації стає особливо актуальним в плані формування системи світогляду молоді, розширення її уявлень про світ, надаючи можливість зміцнюватися в ньому, у своїх переконаннях.

Провівши огляд контентів з інформацією про загиблих захисників України, нами визначено кілька напрямів, серед яких — відомості з сайтів освітніх закладів. За словами Влади Білогур, «...освіта продовжує виконувати важливі соціокультурні функції: соціалізації особистості та спадкоємності поколінь; спілкування й долучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки; розвитку й становлення людини як особистості, суб'єкта й індивідуальності; формування духовності людини та її світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів» [1, с. 55]. Тобто, освітні заклади виконують такі функції, як: аксіологічну (виховання духовних, моральних, естетичних та ін. цінностей); психологічну (закріплення цінностей суспільства в конкретній особистості); комунікативну (спілкування, передача інформації з метою створення умов для обміну думками, поглядами, висловлювань власних позицій та міркувань); пізнавальну (створення умов для отримання актуальної інформації); організаційну (підтримка різних видів і напрямів діяльності студентів, пов'язаної з використанням, збереженням і примноженням цінностей у повсякденному житті, навчанні, праці, дозвіллі); соціальну (формування соціальної відповідальності, громадянської й політичної позиції, почуття справедливості, міжнародного розуміння й розвитку). Здійснення цих функцій націлено як на окрему особистість, так і на велику аудиторію, об'єднаних суспільною думкою й громадянськими цінностями усієї країни. Часи локдауну навчили наше суспільство активно комунікувати через інтернет — і в цьому є певні переваги, оскільки тільки рік тому освітні заклади почали провадити навчання офлайн (за умови наявності укриттів), а їхні сайти стали тим майданчиком, який може транслювати різну інформацію, окрім тієї, що безпосередньо стосується навчального процесу. Вони є саме тим простором, що виконує багато функцій з вище перелічених, зокрема, рубрики з наративами/біографіями захисників України в структурі ЗВО поглиблюють самоідентифікацію особистості (як студентства, так і науково-викладацького складу) змістом громадянських цінностей, стають засобом самоствердження й самореалізації у визначенні життєвих орієнтирів, встановлюють національну приналежність, формуючи громадянську й національну свідомість.

В умовах консолідації історичної й колективної пам'яті важливо зберегти й вписати в біографію країни імена загиблих захисників, які з 2014 року захищали й захищають незалежність нашої країни. Війна в Україні за своїм масштабом стала тією глобальною подією, що поглинає не тільки людські життя, а й біографії та імена. І найчастіше людина, не відома широкому загалу, може залишитися поза комеморативним списком — окрім рідних і знайомих її немає кому пам'ятати. Важливість створення контентів з наративами/біографіями захисників України, які виконуватимуть не тільки вищезазначені функції, а й меморативну й комеморативну, на часі в структурі сайтів закладів освіти.

Приємно відмітити кілька ЗВО, контенти сайтів яких містять відомості про випускників і співробітників, які загинули, боронячи рідну землю. «Герої не вмирають... Віртуальний меморіал пам'яті полеглих шевченківців» (Шевченківці, які загинули в російсько-українській війні з 2014 року) — сторінка на сайті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на якій розміщено імена більше 100 студентів, студентів-випускників і викладачів усіх факультетів/інститутів: від 29.08.2014 р. до 24.05.2024 р. [3]. На жаль, у більшості зазначено тільки ім'я, прізвище, місце навчання/роботи. Але є й комірки, заповнені про воїнів спогадами, де згадуються їхні рідні, друзі, викладачі/співробітники; зазначені отримані нагороди, джерела, світлини.

Сторінка «Книга пам'яті могилянців, які загинули на російсько-українській війні» сайту Національного університету «Києво-Могилянська академія» [6] демонструє 24 обличчя з іменами й прізвищами загиблих викладачів, студентів, випускників. На ній представлені біографічні дані (дата і місце народження, місця навчання, здобутки), а також, за наявності, нагороди; посилання на джерела, де ідеться про чоловіків (дуже часто — у мережі Facebook); зазначаються місця, названі їхніми іменами; зініційовані іменні стипендіальні програми, за якими можуть навчатися (і вже навчаються) не тільки студенти цього закладу.

На сайті Київського столичного університету імені Бориса Грінченка контент «Военний стан» має рубрику «Грінченківці, які загинули внаслідок воєнних дій» [5], де за горизонтальними комірками «Світлій пам'яті...» розміщено обов'язковий портрет і невеличкі дані про 16 загиблих від рук окупантів студентів і випускників, військових і цивільних.

«Герої війни» — сторінка сайту Українського католицького університету [4], гортаючи яку, можна дізнатися інформацію про 28 загиблих студентів і працівників, але переважна їх більшість — про рідних випускників різних років і співробітників університету (батьки, брати, наречені).

Керівництво Володимир-Волинського фахового коледжу взяло на себе місію увічнити не тільки студентів і випускників, а й земляків. Так контент віртуального музею «Герої-Ангели небесного війська» [2] зберігає пам'ять про 22 особистості (з них троє загиблих — у 2014–2015 рр., інформація про яких збережена у Вікіпедії, а це додатково — про звання, нагороди, навчання, інтернет-посилання на джерела, фотографії). Також у Вікіпедії розміщено дані про двох загиблих у 2022 р. — зрозуміло, щоб відкрити подібні сторінки, мають бути зібрані найширші й найточніші відомості, а на це потрібен час.

Сподіваючись на якнайшвидше завершення війни, ми чекаємо з війська захисників, але, на жаль, не всі повертаються живими. І найбільше, що ми можемо зробити для загиблих — це їх пам'ятати й шанувати, щоб не дати зникнути з колективної біографії України іменам кожного і кожної, хто боронив рідну землю, правду й справедливість. Зокрема контенти освітніх закладів сприяють підвищенню рівня національної самооцінки студентів; виховують патріотичні почуття, а також громадянську свідомість і відповідальність, повагу до подвигу захисників; формують відчуття гідності й гордості за свою країну та шанобливе ставлення до пам'яті про загиблих, уважність і терпимість до потерпілих від наслідків війни. Подібна практика, що наразі шириться інтернетом, потрібна й на часі в зборі відомостей про загиблих, формуванні меморіалів, комеморативних практик та под. із залученням широкого загалу співвітчизників.

1. Білогур В.Є. Динаміка змін світоглядних орієнтацій студентів у трансформаційному суспільстві : дис. на здоб. наук. ступ. д.філос.н. зі спец. 09.00.03. Київ, 2012. 395 с.

2. Віртуальний музей. Герої-Ангели небесного війська — випускники коледжу різних років. *Володимир-Волинський фаховий коледж*. URL: <https://sites.google.com/vvak.in.ua/museumvfvk/%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%97-%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D0%B8?authuser=0>.

3. Герої не вмирають... Віртуальний меморіал пам'яті полеглих шевченківців. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/ua/virtual-memorial>.

4. Герої війни. Український католицький університет. URL: <https://ucu.edu.ua/news/geroyi-vijny/>.

5. Грінченківці, які загинули внаслідок воєнних дій. *Київський столичний університет імені Бориса Грінченка*. URL: <https://kubg.edu.ua/informatsiya/hrinchenkivtsi-iaki-zahynuly-vnaslidok-voiennykh-dii.html>.

6. Книга пам'яті могилянців, які загинули на російсько-українській війні. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. URL: <https://web.ukma.edu.ua/index.php/uk/memory-book>.

UDC 37.06:94(4):37.06

Oksana Pliushchyk,

<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor, Senior Researcher,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: o.pliushchyk@gmail.com

BIGRAMS/NARRATIVES OF DEFENDERS OF UKRAINE ON THE WEBSITES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Research directions for placing information about fallen defenders of Ukraine on the Internet have been determined. Websites of educational institutions present biographies of their graduates and employees. It is noted that such practices are necessary for the purpose of forming memorials, gaining commemorative experience, as well as for the performance of certain functions of these institutions, in particular, in the formation of national identity and civic consciousness.

Keywords: website of the educational institution, studentship, Russian-Ukrainian war, biograms of defenders of Ukraine, national identity, civic consciousness, memory.

УДК 929:821.161.2.09

Марченко Наталія Петрівна,

<https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: np_marchenko@ukr.net

ІМПЕРАТИВ «СВОЇХ»: ЗМІНА ТЕЗАУРУСУ В БІОГРАФІЧНИХ ВИДАННЯХ ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ ЧАСУ ВІЙНИ (2014–2024 РР.)

Проаналізовано соціокультурний контекст і зміни тезаурусу в біографічних книгах для дітей в Україні часу війни (2014–2021 рр.). Встановлено, що в разі виросла кількість біографічних видань для дітей, значно оновився перелік відображених у них персоналій. Моделі біографічних реконструкцій здебільшого є аналогами кращих європейських взірців.

Ключові слова: біографістика, книга для дітей і юнацтва, книговидання в Україні ХХ ст., російсько-українська війна 2014–2024 рр.

У колі дитячого читання книжка-життєпис виконує низку суспільно й особистісно значимих функцій. Вона сприяє: набуттю дитиною громадянської ідентичності шляхом розширення індивідуальної пам'яті до рівня соціальної; самоідентифікації особистості; формуванню суспільно й особистісно значимих цінностей; становленню емоційного інтелекту та критичного мислення тощо.

Набутий літературою для дітей упродовж 1991–2024 рр. досвід, зокрема в біографіці для дітей, формувався в ситуації долання тоталітарного минулого, складних постколоніальних трансформацій і повсякчасного протистояння новим викликам і має кілька виразних етапів, зумовлених соціокультурними та політико-економічними чинниками: «Розшарування» (1991–2000), «Ідентифікація» (2000–2013), «Розвиток» (2014 — до нині).

Невпинна економічна, культурна й політична експансія Росії в 2014 р. завершилася повномасштабною війною, що триває досі.

Неприйнятність неоколоніальної ситуації, у якій формувалася українська література для дітей, стала очевидною й незаперечною, що зробило неминучим чіткий вибір орієнтирів та, поряд із небувалою консолідацією і патріотизмом українського суспільства, спричинило стрімкий розвиток літератури для дітей загалом і біографіки зокрема (у разі зростає кількість видань і представлених у них імен).

У межах «часу війни» простежуються проміжки, впродовж яких серед іншого (поява непідконтрольних державі та прифронтових територій і зон ведення війни; масштабна вимушена міграція й еміграція; карантинні обмеження й «дистанційна» діяльність; обмеження військового стану; волонтерський рух тощо) відбувалися відчутні зміни в тематиці й проблематиці біографіки для дітей: 1) від російського збройного вторгнення в Крим (лютий-березень 2014 р.) і початку війни на сході України (з квітня 2014 р.) — до початку карантину, спричиненого пандемією коронавірусу (12.03.2020 р.); 2) звідтоді (12.03.2020 р.) — до широкомасштабного вторгнення Росії в Україну (24.02.2022 р.); 3) від вторгнення (24.02.2022 р.) — до нині.

Попри вкрай несприятливі обставини біографіка для дітей в Україні успішно (хоча й нерівномірно) розвивається. Цьому сприяли соціокультурні чинники, як от: небувалий підйом патріотизму призвів до законодавчого й побутового закріплення пріоритетності української культури та, як наслідок, усвідомлення учасниками ринку своєї місії; декомунізація (з 2015 р.) звільнила соціокультурний простір від символів та ідеологічних маркерів тоталітаризму; санкції проти російської книжкової продукції (2016 р.) та повна заборона книжок із Росії та Білорусі (2023) призвели до сплеску україномовного книговидання.

Під тиском наростаючих викликів війни пришвидшилася інструменталізація культури читання й споживання біографіки для дітей, зростає її медійна представленість. Біографіка також незмінно присутня у фахових дослідженнях читання як чинника державотворення й підвищення якості суспільства («Дослідження читання книжок в Україні» 2013 і 2014 рр., «Ukrainian Reading Publishing Data 2018», «Практики читання під час війни» 2023 та ін.), державній Стратегії розвитку читання до 2032 року «Читання як життєва стратегія» та операційному плані її реалізації в 2023–2025 рр. (2023), у планах діяльності «Центру дослідження книги та читання» Національної бібліотеки України для дітей (заснований 2024 р.).

Життєписи, орієнтовані на дітей і юнацтво, активно задіяні в проєктах промоції дитячого/родинного читання та впровадження

м'яких соціальних технологій, що враховують реалії війни й кращий світовий досвід («Валізка з книжками», «Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир», «#ЖивіЧитання» та ін.). Все потужніше вони входять у коло видань, які позиціонують Україну на міжнародному рівні (щорічні промоційні проекти вітчизняної секції IBBY; проект британського видавництва «Bloomsbury» «You Don't Know What War Is. The Diary of a Young Girl from Ukraine» («Ти не знаєш, що таке війна. Щоденник дівчинки з України»), коли в 2022 р. щоденники 12-річної Єви Скалецької із Харкова були видані, а також озвучені Кірою Найтлі; концептуальна збірка життєписів книжка-білінгва Ярослави Музиченко «Україна. Шлях до серця Європи / Ukraine. A journey to the heart of Europe» (Vivat, 2023) та ін.).

Також вони перебувають у центрі наукового дискурсу в царині дитячої літератури (монографії «Володимир Рутківський: тексти долі» Н. Марченко (2014), «Жанрово-стильова еволюція прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття» В. Кизилової (2014), «Сучасна проза для дітей: жанрово-стильові особливості» Л. Овдійчук (2018), «Свій-чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі» М. Варданян (2019), «Художньо-естетична парадигма сучасної української прози для дітей та юнацтва» Т. Качак (2019) та ін.).

В українській біографії для дітей визначальними стали загальносвітові тенденції, зокрема відбувається стирання межі між художньою літературою й літературою факту, простежується поступове скорочення текстів на користь ілюстрації, тяжіння до малотекстових різновидів видань. Поступово зникають постколоніальні упередження (як норма сприймається заможність, неприналежність до «колективу» чи «організації», самотність і «неодомашненість» і т.п.). Популярності набувають книжкові «проскти» як ситуативний відгук на виклики часу («Це воює вона», «Діти повітряних тривог» Л. Денисенко й ін.), що знищує стереотипи постколоніального мислення та відкриває нові горизонти. Також широко представлені всі основні моделі біографічних реконструкцій (лінійна, візуальна, динамічна біографії) і різноманітні форми біографічних інсталяцій. Серед цих книжок-життєписів є персональні й

колективні біографії, викладені здебільшого у формі оповіді-монологу (діалог і мультилог у дитячих книжках зустрічається зрідка)³.

Акцентована ситуацією війни потреба суспільства у формуванні цілісної культурно-національної ідентичності та виходу за межі постколоніальної свідомості призвела до карколомної зміни в принципах добору персонажів. Утвердився збалансований щодо статі та представлення різнорідних сфер людської діяльності й стратифікації суспільства підхід. Коло представлених персоналій збільшилося кількаразово й оновилося більше, ніж на половину. Традиційні постаті значно переосмислені, відчутно оновився наголошуваний фактаж їхніх життєписів (скажімо, інклюзивна складова в життєписі Лесі Українки).

Жанрова поліфонія сучасного світового біографічного дискурсу призвела до значних змін у дизайні книжок-життєписів для дітей. Усе більшої ваги набувають візуальні образи, домінуючі як у традиційних, так і в новітніх різновидах книжок-біографій — від традиційної розмальовки й книжки-картинки до мальовпису, естетично та символічно багатопланової енциклопедичної життєпису-абетки, тематичної збірки з комунікаційно відкритим динамічним дизайном, збірки-art-book тощо).

Суть зміни, що відбулася в життєписанні для дітей в Україні за час війни полягає насамперед у повазі до особистості та факту її буття на противагу раніше панівним потребам інтерпретації чи ідеологічної доцільності. У осерді книжки-життєпису для дітей нині — жива людина, а не офіційний портрет. А саме видання постає цілісним доказово-документальним нарративом у єдності тексту, ілюстрацій і видавничого оформлення, спрямованим на розвиток критичного мислення й емоційного інтелекту читача, формування його громадянської ідентичності.

Україна, перебуваючи у війні вже десятиліття, натхненно й невпинно творить багатогранний, цікавий і величний Всесвіт «своїх» для підростаючого покоління українців. Постання та розгортання цього Українського Світу — запорука нашої Перемоги та щасливого мирного майбуття.

³ Марченко Н. П. Презентація біографічного знання у сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Вип. 19. Київ, 2020. С. 53–69.

UDC 929:821.161.2.09

Nataliia Marchenko,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: np_marchenko@ukr.net

THE IMPERATIVE OF "THEIR OWN": CHANGES IN THE THESAURUS IN BIOGRAPHICAL PUBLICATIONS FOR CHILDREN IN WARTIME UKRAINE (2014 - 2014)

The sociocultural context and thesaurus changes in biographical books for children in Ukraine during the war (2014–2021) are analyzed. It was established that the number of biographical publications for children has increased many times, and the list of personalities depicted in them has been significantly updated. Models of biographical reconstructions are mostly analogues of the best European models.

Keywords: biography, book for children and youth, book publishing in Ukraine in the 20th century, Russian-Ukrainian war 2014–2024.

УДК 93/94;82-94:929: Поклади, "22"

Козар Лідія Петрівна,

<https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>,

кандидат філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ української і зарубіжної фольклористики,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології,

Національна академія наук України,

Київ, Україна

e-mail: kozarli@ukr.net

ОКУПАЦІЯ ВОРЗЕЛЯ В РЕФЛЕКСІЯХ УСНОІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕНЬ РОДИНИ ІГОРЯ І СВІТЛАНИ ПОКЛАДІВ

Розглядається відображення окупації міста Ворзеля в сюжеті усних наративів учасників подій, зокрема родини композитора Ігоря Поклада і Світлани Поклад. Порівнюємо їх із власними спогадами. Виділено

основні сюжетно-мотивні комплекси усних спогадів, так звані концепти — перші реакції на початок війни, перші ворожі колони, виживання в окупації, найбільші страхи на війні, «зелені коридори» з окупованого Ворзеля, евакуація родини Покладів, звільнений Ворзель, замінований будинок Покладів, легендарний волонтер з Казахстану Костянтин Кястутисович.

Ключові слова: Ворзель, окупація, Світлана Поклад, Ігор Поклад, Костянтин Кястутисович, сюжетно-мотивні комплекси.

Так склалося історично, що і двадцяте століття, і двадцять перше почалися з 1914, 2014 років, коли вибухнули великі війни. 24 лютого 2022 року Росія завдала страшного удару Україні і її вторгнення поставило під загрозу існування української нації. Першими були окуповані містечка біля Києва — Буча, Ірпінь, Ворзель, Гостомель, Бородянка та інші, які прийняли весь удар на себе, захистивши столицю. Окупація тривала до 1 квітня 2022 року. Коли 2 квітня у звільнені населені пункти зайшли українські військові й журналісти, то те, що вони побачили, шокувало світ, — цивільних людей розстрілювали на вулицях, у багатьох були зв'язані руки, деяких катували й гвалтували. Загиблих знаходили також у підвалах і квартирах. На сторінках інтернет-сайтів з'явилося багато усноісторичних свідчень і поетичних творів про виживання людей в окупації. Вважаю, що дані свідчення про окупацію мають велику цінність як для історичної науки, так і для фольклористики й етнографії, оскільки вони допомагають створити образ війни 2022 року. Н. Кононенко, фольклористка, професорка фольклору у Відділі сучасних мов і культурних студій при факультеті гуманітарних наук Університету Альберти в Едмонтоні (Канада) висловила думку про те, що фольклор — це мистецтво, і одна з його функцій — зробити з травми щось таке, що дасть змогу з нею якимось співжити, осмислити; що коли все добре, то фольклор відсутній, бо немає про що співати чи розповідати; а коли виникають війни, потрясіння — тоді з'являється “story” [6]. Сучасні українські дослідники [3; 5] також акцентували увагу на важливому значенні усної історії для збереження історичної пам'яті народу протягом багатьох століть.

Нашою метою є дослідження окупації Ворзеля в сюжетіці усних наративів учасників подій, зокрема родини композитора Ігоря Поклада і Світлани Поклад. Порівнюємо їх із власними спогадами. Виділимо основні сюжетно-мотивні комплекси усних спогадів, так звані концепти, — перші реакції на початок війни, перші ворожі

колони, виживання в окупації, найбільші страхи на війні, «зелені коридори» з окупованого Ворзеля, евакуація родини Покладів, звільнений Ворзель, замінований будинок Покладів, легендарний волонтер з Казахстану Костянтин Кястутисович.

Джерельною базою дослідження стали усноісторичні свідчення Світлани Поклад, опубліковані на сторінках інтернет-сайтів: «Повернення з пекла: історія порятунку родини відомого українського композитора Ігоря Поклада з Ворзеля» [8]; «Історія із пекла. Український композитор вижив в окупованому Ворзелі» [4]; «Встановили три розтяжки. Дружина композитора Ігоря Поклада розповіла, що нарobili росіяни в їхньому будинку у Ворзелі» [1]; «Дружина композитора Ігоря Поклада Світлана: “У нашому будинку було 4 розтяжки — одну з них знайшли у піаніно...”» [2]; «Після порятунку з окупації композитор Ігор Поклад повернувся до Ворзеля і провів творчий вечір» [7]; «Світлана Поклад із курортного Ворзеля: “Чия ти дружина — не так важливо. Складно взагалі бути дружиною...”» [9]. У тексті використано самозапис окупації у Ворзелі із архіву авторки «“Сон про чорну стелю”: спогади Лідії Козар про окупацію у Ворзелі. Рукописний архів Козар Л. П.» [10].

Перші реакції на початок війни.

Перші реакції на початок війни Світлана Поклад пояснює так: «Що починалося це так само як для всіх абсолютно мешканців України з нічних вибухів. І навіть напередодні я дуже втомилася і лягла якось раніше спати і напевно ось ну під ранок я почула крик чоловіка:

— Світлана, війна!

Я вийшла зі своєї кімнати.

— Взагалі-то війна у нас давно.

— Ні ти мене не зрозуміла, війна уже рядом, вона тут.

І тут я почула перші вибухи. Тобто я спала настільки міцно, що я перші вибухи не чула. Я почула тільки тоді, коли він мене покликав. І буквально через деякий час, зрозуміло, що паніка, абсолютно не можеш думки зібрати до купи. Коли ти не знаєш, що відбувається. Тобто ти здогадуєшся і чуєш це, але розумом все це сприйняти неможливо. І природньо враховуючи, що Ворзель буквально по прямій 5–7 км від Гостомеля, зрозуміло, що ми почули. Ми почули гуркіт вертольотів. Це летіла армада, їх було надзвичайно багато. Просто незліченна кількість, незліченна... Це настільки страшно. Я не буду героїнею себе ставити. Це було дійсно дуже-дуже-дуже страшно» [2].

На питання, чому вони не виїхали з Ворзеля, Світлана відповіла, що тоді навпаки всі виїжджали з Києва куди завгодно, що ніхто не знав, що ми опинимося на першій лінії в буквальному розумінні.

«Тоді ще було світло, електрики була, і ми мали можливість подивитися телевізор. По телевізору сказали, що росія буде завдавати удари по військовим об'єктам.

Відверто вам скажу, що ми сиділи та думали. Ну що навколо нас, крім Гостомеля, нічого. Ось зараз якась операція там пройде, та й на цьому все закінчиться. Як говориться, не так все сталося, як гадалося», — згадує С. Поклад.

Подібні думки були і в мене. Та в мене й не було вибору, бо я проживала у Ворзелі. І в перший день війни, 24 лютого, ми із сусідкою побігли до магазину «Фора». Там було дуже багато людей. Здавалося, що всі ворзельчани прийшли до магазину. Була паніка, люди купували все підряд. І полиці магазину вже були напівпорожніми. Сусідка ще стала в чергу за ліками. А я вже не хотіла ніяких ліків, ні їжі. Пам'ятаю, що всередині мене почало трусити і я не знала, що я роблю, просто ходила за сусідкою [10].

Перші ворожі колони.

Світлана Поклад розповіла про ворожі колони, які йшли на Бучу і Ворзель: «Буквально через кілька днів уже стали просуватися в нашу сторону колони. Їх було дуже багато. Перша колона рушила на Бучу і звичайно получили вони так на Вокзальній, що у нас внизу в підвалі 900-кілограмовий котел просто ворухився ось так. Тобто це такий бій страшений був. Ви ж бачили, що від тієї колони залишилося. Ну хто міг знати, що за цією колоною піде друга, а за другою третя. Тобто коли вони зрозуміли, що Варшавкою їм вже йти, як мінімум складно, вони поперлися через нас. Через Ворзель. І ось, коли вони почали ховатися у нас, у нас почалися прильоти уже у Ворзель. Це значить, що все, потрібно вже було облаштовувати бомбосховище і переходити в підвал» [2]. Я ворожих колон не бачила, бо вікна моєї квартири виходять у двір. Я лише бачила солдатів, які часто забігали у двір. Про ворожі колони танків вперше сказав мені сусід, бо його вікна виходили на вулицю Кленову. І він постійно рахував танки і кожного дня казав мені, скільки танків проїхало в сторону Кичеєво і назад» [10].

Виживання в окупації.

С. Поклад описала, як вони облаштовували підвал: «Ми дійсно облаштували дуже добре підвал. Нас там було 11 людей, це наші куми, наші сусіди, діти кумів з внуками, 11 людей було. Ми позабирали всі подушки з крісел, все, що було м'яким, ми все покидали у підвал.

Потихеньку облаштували кровати собі. А що залишалося робити. Все, уже неможливо було знаходитися нагорі. Потім чоловіки зробили великий стіл, щоб усім було де розміститися. Треба врахувати, що у нас ще дві собаки. Тому ми і собак туди перевели» [2].

С. Поклад відзначила, що десь через чотири дні вони знали, звідки летить, знали, що таке «прильот і отльот», коли «б'ють наші, а коли їхні». «Те, що ми лякалися, це безумовно. Сто процентів, це було дуже страшно. Але коли, ми зрозуміли, що б'ють наші, то природньо ми сиділи і молилися, щоб їх добили таки в кінці кінців», — наголосила оповідачка.

Найбільші страхи на війні.

Цікавими й цінними є усноісторичні свідчення С. Поклад про найбільші страхи під час виживання в окупації: «Ми з часом так уже привикли до цього всього, що ми відчували, що коли б'є танк чи гаубиця, не можна виходити на вулицю. Категорично. Сиди там, внизу. Якщо б'ють гради, то це настільки відчуває, що це б'ють в Ірпінь. Тому ти можеш постояти, картоплю доварити свою, ти встигнеш. Коли летить звідти зі сторони Києва, то звичайно треба було бігти у підвал. До всього пристосовувалися. Дуже страшно було, коли ракети крилаті літали. Вони летіли з якимось комп'ютерним звуком. Це неприродній звук. Він якийсь свистящий і він такий, як у літаку буває, коли вуха закладає. Приблизно з таким звуком літали ракети. Що це були за ракети. При цьому, коли ракета попадала в ціль, вона створювала сильний вибух. Потім ми зрозуміли, що куди страшніше, це автоматна черга. Тому що коли вони зайшли в наше селище, перші кілька днів вони нікого не чіпали. Вони спокійно заходили в будинки, перевіряли чи нема військовослужбовців в будинках. Заїжджали прямо танками в підвір'я. Потім зайшли справжні ублюдки. Зразу ми думали, що йдуть вуличні бої. Вулиця Тюльпанова була майже встелена тілами. Те, що весь світ побачив у Бучі, те саме було і у Ворзелі. І вони дуже довго лежали, по три тижні. Потім дякуючи церкві, у нас там недалеко церква «Молитовний будинок». Пішли Костя і священник і попросили, щоб дозволили похоронити людей. Бо уже страшні речі відбувалися, багато собак бездомних у Ворзелі залишилося, самі розумієте» [2]. Подібні думки виникали і у мене під час окупації у Ворзелі. Страх безкінечної стрілянини, страх зустрічі з ворогами, страх безладдя, мародерства, незахищеності. Тому коли оголосили про «зелений коридор», я вирішила евакуюватися.

«Зелені коридори» з окупаційного Ворзеля.

С. Поклад також детально розповіла з приводу «зелених коридорів» з окупаційного Ворзеля: «Перший зелений коридор відкрили 9 березня. І враховуючи, що у нас у підвалі було дві дівчинки, внучки наших кумів, вивозити їх потрібно було негайно. Удалося виїхати дякуючи тому, що у Ворзелі є дитячий будинок. В перший день війни туди відбулися прильоти. Тому наше керівництво домовилося про їх евакуацію. І з ними вдалося виїхати і нашим дівчаткам. І ми залишилися тільки дорослі. 9 числа перші наші виїхали з дітьми. 10 і 11-го інші виїхали. І ми вже залишилися троє: я, чоловік і мама. Я вперше за ці 15 днів відчула спустошеність. Я не знала, що робити. У нас закінчувалася вода. Залишався один бідон води. У нас не було зв'язку, не було бензину, абсолютно нічого. І якби нам прийшлося там залишитися далше, я не знаю щоб ми робили. Вибратися звідти уже було неможливо. Уже ні про які гуманітарні коридори не могло бути мови. Ніякої евакуації не було. Мене часто питають, чому ви не поїхали з першими коридорами. Я уже втомилася відповідати на це питання. Розумієте, вони випускали або на своїх машинах або можна було сісти в автобус. Але не всіх вони пускали в автобус. Багато людей поверталось назад. Я вже мовчу, що з тваринами взагалі нікого не пускали в автобус. А тепер представте собі. Найближчий евакуаційний пункт від нас десь понад 2 кілометри. Двоє старих людей. Дві собаки, кішка. Які два кілометри. Хто б туди дійшов» [2].

Подібна ситуація була і у мене, оскільки я не могла дійти до місця збору людей у Ворзелі на евакуацію. Після пережитого в окупації у мене відмовляли ноги, я ледве йшла за людьми, несучи в руках кішку, а на плечах був рюкзак. Мене взяли люди в свою машину і вивезли з Ворзеля. По дорозі я бачила ворожі танки, наставлені прямо на нашу колону. І постійно чула вистріли. Їхали ми дуже довго. Більше стояли. Приїхали в Білогородку десь близько 23 години. Коли я вперше побачила наш блок-пост із жовто-блакитним прапором, а також електричне освітлення, я заплакала [10].

Евакуація родини Покладів з Ворзеля.

Евакуація родини Покладів із окупованого Ворзеля зараз уже набуває легендарного змісту. Як згадує С. Поклад, день їхньої евакуації був чудом: «А бензин уже закінчився. Коли наші друзі поїхали, я вийшла на вулицю. Над нами вгорі все літало. Я вийшла хоч чаю нагріти на багатті. Але багаття не загорялося. Я ввійшла на віранду, сіла і думаю треба щось робити, треба дзвонити кудись, треба

вибиратися. І тут я дивлюсь, а стоїть примус. А там же є трошечки бензину. І я відливаю у банку скляну бензин і несучу заливаю в генератор. І стою над ним. А далше що. А як заводити генератор. А я не вмю. Питаю Ігоря Дмитровича, як його заводити. Та дьоргать треба. Але ти його всеодно не заведеш, він вже півроку не заводився. І я тоді давай дьоргать. І з першого ривка я його завожу. В той день все було чудо якомсь. Бігом бігом підзарядила телефони. Ну добре, зарядила. А зв'язку то нема. Ні Київстара, ні Лайфа. І я згадала, що на вуглу Тюльпанової і Композиторів там кілька днів назад ловив Київстар. Вийшла я за фіртку і пішла. І найшла. Там буквально дві рисочки Київстара появилися і мені посипалися есемески від наших друзів. І всі вони були приблизно однакового змісту: «Тримайтесь! Вас постараються врятувати!» Знаєте, це було настільки важливо почути таку інформацію. І тут я почула автоматні постріли. Я бігом додому, закрила фіртку. Я розумію, що ситуація безвихідна, бо в окуповане селище за нами ніхто не приїде. Ніякі воєнні, ні тероборона, ні волонтери. Я сиділа в ступорі. Потім почала відкривати на вікнах ролети, щоб побачити світло. Я закривала вікна, бо боялась, що повилітають вікна, скло. В крайньому випадку ролету цю пошкодить, то хоч вікна залишаться на місці. І тут я відкриваю вікно. Сидимо ми. І тут я бачу, що за вікном червона куртка. Йде чоловік якийсь вздовж кухні. І якісь бумажки показує. Але я далеко сиджу і нічого не чую. Підбігаю, відкриваю квартиру. Говорить, ви не хвилюйтесь, Ви не хвилюйтесь, я від Діми Гордона. Діма у фейсбуці пост написав. І щось тараторить, тараторить, а я нічого не розумію. Я кажу, обійдіть будинок, я Вас пушу. І ось він обійшов будинок, зайшов з тієї сторони, повикладав всі свої бумажки і говорить: «Ви не бійтесь. Я громадянин Казахстану». Я кажу, Костя, Костя його звати, у нас собаки. Ми без собак не поїдем. Він говорить, ну звичайно. І тут я згадую, що на самому видному місці висить грамота про присвоєння Ігорю Покладу звання Героя України. Ви розумієте, що за це нам би могли дати пулю в лоб. Ніхто б з них не розбирався за які заслуги ми отримали цю грамоту. Тому ми її сховали в машині, а зверху посадили собак. І дякуючи собакам нас не розстріляли. Жартую звичайно. І ми поїхали. Не можу я вам сказати, скільки блокпостів російських ми проїхали. Штук шість мабуть. На кожному посту були різні. Були слов'яни. І звичайно вони дуже прискіпливо документи вивчали. На одному посту він сказав: «Костя, і за цим старйом ти їхав. Ну ти і дурак. Ти самовбивця». І так ми добралися до Житомирської траси. Побачили весь цей кашмар. Побачили ці розбиті автомобілі, розбиту техніку. Це

видовище не для слабонервових. І коли ми уже заїжджали в Гореничі. В Гореничах був перший уже наш пост український. Костя потім розповідав, що всі, кого він потім вивозив, всі плакали. І я теж плакала. Ми всі плакали. Ну і так ми оказались вдома. В шоковому стані. Зайшли до себе додому. А тут світло, а тут тепло, а тут вода. А тут все, а тут ти вже в безпеці, а тут нічого не літає»[2].

«Вірю в нашу Україну! Слава нашим збройним силам, слава Україні!» — сказав Ігор Поклад.

Звільнений Ворзель.

Рефлексії з приводу пережитого, з приводу радості за звільнений Ворзель С. Поклад описує у своїх свідченнях: «Коли звільнили Ворзель. Ще 31 березня на виїзді з Ворзеля ще були орки. Щоб ви розуміли. А прапор уже висів. А Костя уже прапор повісив. З цим прапором він ходив на Говерлу. А Костя жив у Бучі. Але в його будинок попала ракета і він змушений був переїхати у Київ. Пам'ятаю, він сказав 31 березня. Я не знаю, що сьогодні буде. Але я взяв з собою цей прапор і з ним сьогодні їду у Ворзель. І він приїжджає, а орки покидають Ворзель. І він вішає цей прапор. Таке було щастя» [2].

Замінований будинок Покладів.

Про страшну ненависть ворожих солдатів до українського народу, зокрема до талановитої родини Покладів свідчить факт замінування їхнього будинку, про що розповіла С. Поклад: «Орки жили в деяких будинках. У великих будинках розмішувалися штаби. Ті будинки, в яких вони жили, вони їх обстежили першими. У нашому будинку виявилось чотири розтяжки, гранати. Будинок був замінований, заміноване було щось там на участку, машина нашого кума. У піаніні граната була. У прихожій була, одна граната була в гостинній і в підвалі. Чотири розтяжки. До цього часу мене в дрож кидає, щоб було, якби не знайшли ці розтяжки» [2].

Легендарний волонтер з Казахстану Костянтин Кястутисович.

Після того, як Костя вивіз родину Покладів з окупованого Ворзеля, до них почало приходити багато повідомлень з проханням допомогти іншим ворзелянам. Ось як про це згадує С. Поклад: «До мене прийшло багато есемесок, з проханням врятувати людей з Ворзеля. І я запропонувала Кості свою допомогу. І з цього часу почалася наша волонтерська робота. Я взяла на себе роботу по комунікації з людьми. Складання списків людей, адрес тощо. Потім до нас приєдналися Соня і Женя Долгови. Потім приєдналася Аля Ковальчук, це наш депутат. І так нас назбиралося 13 людей» [2]. Вона

також детально описала роботу волонтера з Казахстану Костянтина Кястутисовича: «Костя — громадянин другої країни, Казахстану, і ще він є віруючою людиною. І він так навчився з ними розмовляти. Він не сварився з ними. Він тільки питав: Ти християнин? І я християнин. Мені ось Бог велить врятувати людей. Будь ласка, не муч мене, пусти мене. Дай я допоможу людям». Тобто він бив на совість. Ну зрозуміло, що на буряцьку совість складно бити. А на слов'янську совість було простіше. І вони його пропускали. Потім почали давати взятки, щоб пропустили — блок цигарок, він привозив їм білий хліб. Можна сказати слава Богу, що він це робив, щоб вивезти звідти більше людей. Загалом до 31 березня він вивіз 176 людей із Ворзеля. Ми доставили туди тон 5 гуманітарки. Він робив 2 рейси в день. Кожний день він привозив туди близько тони продуктів. Тобто ми не дали умерти з голоду Ворзелью» [2]. Аналізуючи пережите, я також хочу відзначити ту найвищу людяність, яка проявилася під час сумісного виживання, взаємодопомогу, підтримку, відвертість. Під час окупації люди проявили всі свої найкращі риси, що допомогло нам вижити в окупації.

Таким чином, розглянувши власні спогади та опубліковані усноісторичні свідчення родини Покладів, варто відзначити їх новизну, оригінальність, відвертість. Виділені нами мотиви — перші реакції на початок війни, перші ворожі колони, виживання в окупації, найбільші страхи на війні, «зелені коридори» з окупованого Ворзеля, евакуація родини Покладів, звільнений Ворзель, замінований будинок Покладів, легендарний волонтер з Казахстану Костянтин Кястутисович — допомагають створити колективний образ життя нації в період катастроф, відтворити емоції пережитого, допомагають зрозуміти себе й свого ворога на війні. Такі усноісторичні свідчення мають цінність як для істориків, так і етнографів і фольклористів.

1. «Встановили три розтяжки. Дружина композитора Ігоря Поклада розповіла, що наробили росіяни в їхньому будинку у Ворзелі». *NV.LIFE*. 12.04.2022. URL: <https://life.nv.ua/ukr/znamenitosti/druzhina-kompozitora-igorya-poklada-rozpovila-shcho-rosiyani-zrobili-z-jihnim-budinkom-u-vorzeli-foto-50233311.html>.

2. Дружина композитора Ігоря Поклада Світлана: «У нашому будинку було 4 розтяжки — одну з них знайшли у піаніно...». *Голоси Мирних. Музей фонду Рената Ахметова*. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/stories/zhenakompozitora-igorya-poklada-svetlana-v-nashem-dome-bylo-4-rastyazhki-odnu-iz-nih-nashli-v-pianino>.

3. Іваннікова Л. Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування* : колективна монографія. Київ, 2014. С. 58–68.
4. Історія із пекла. Український композитор вижив в окупованому Ворзелі». *Волинські новини. Перше інформаційне агентство*. 14.03.2022. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/istoriia-iz-pekla-ukrayinskyu-kompozytor-vyzyv-v-okupovanomu-vorzeli/>.
5. Коваль-Фучило І. Історія вивчення усних спогадів: позиція Максима Рильського і сучасні підходи. *НТЕ*. 2020. 3 (385). С. 112–117.
6. Кононенко Н. Фольклор — це спосіб осмислення травматичного досвіду, перетворення жахів в мистецтво. *Україна модерна*. Серпень. 2019. URL :<https://rozмова.wordpress.com/2019/08/13/nataliya-kononenko/>.
7. Конопльова М. Після порятунку з окупації композитор Ігор Поклад повернувся до Ворзеля і провів творчий вечір. *#ШО ТАМ*. 23.09.2023. URL: <https://shotam.info/pislia-poriatunku-z-okupatsii-kompozytor-ihor-poklad-povernuvsia-do-vorzelia-i-proviv-tvorchyy-vechir-video/>.
8. Повернення з пекла: історія порятунку родини відомого українського композитора Ігоря Поклада з Ворзеля. *Порадниця*. 21.04.2022. URL: <https://poradnica.com.ua/povernennya-z-pekla-istoriya-poryatunku-rodyny-vidomogo-ukrayinskogo-kompozytora-igorya-poklada-z-vorzelya/>.
9. Сльоза Д. Світлана Поклад із курортного Ворзеля: «Чия ти дружина — не так важливо. Складно взагалі бути дружиною...». *Інформатор*. 13.10.2023. URL: <https://big.informator.ua/uk/2023/10/13/svitlana-poklad-iz-kurortnogo-vorzelya-skladno-vzagali-buty-druzhynoyu-a-vzhe-druzhynoyu-kogo-cze-ne-tak-vazhlyvo-bajduzhe-zirka-cze-chy-ni-v-pershu-chergu-cze-tvorcha-lyudyna/>.
10. «Сон про чорну стелю»: спогади Лідії Козар про окупацію у Ворзелі. Рукописний архів Козар Л. П.

UDC 93/94;82-94:929: Poklady:"22"

Lidiia Kozar,

<https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor,

Department of Ukrainian and Foreign Folklore Studies,

M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology,

National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kozarli@ukr.net

**THE OCCUPATION OF VORZEL IN THE REFLECTIONS
OF ORAL HISTORY TESTIMONIES OF THE FAMILY
POKLAD OF IHOR AND SVITLANA**

The article examines the occupation of Vorzel in the plots of oral narratives of participants in the events, in particular the family of the composer Igor Poklad and Svetlana Poklad. We compare them with our own memories. The main plot-motive complexes of oral memories, the so-called concepts, are highlighted - the first reactions to the start of the war, the first enemy columns, survival in the occupation, the greatest fears in the war, “green corridors” from occupation Vorzel, evacuation of the Poklad family from Vorzel, liberated Vorzel, the mined house of the Poklads, the legendary volunteer from Kazakhstan Kostiantyn Kiastutysovych. *Keywords:* Vorzel, occupation, Svitlana Poklad, Ihor Poklad, Kostiantyn Kiastutysovych, plot-motive complexes.

Персоналії діячів науки, освіти і культури: сучасне прочитання

УДК 001.83-027.543:929Каразін

Вовк Ольга Ігорівна,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

кандидат історичних наук,

заступниця директора,

Центр українських студій та краєзнавства

імені академіка П. Т. Тронька,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

Харків, Україна

e-mail: o.i.vovk@karazin.ua

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ В НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ НАЗАРОВИЧА КАРАЗІНА (1773–1842)

Висвітлено науково-дослідницьку діяльність В. Н. Каразіна крізь призму міжнародних зв'язків. Показано, що міжнародна комунікація цього діяча (безпосередня й опосередкована) сприяла налагодженню міжкультурних зв'язків, трансферу наукових ідей і технологій.

Ключові слова: Василь Каразін, історія науки і техніки, міжнародні зв'язки, біографістика, Харківський університет.

Засновник Харківського університету Василь Назарович Каразін (1773–1842) увійшов в історію як перший український учений-енциклопедист. Він виявив себе в природничих і соціогуманітарних, теоретичних і прикладних науках. Цей діяч запропонував і сприяв утіленню в життя цілої низки нетривіальних, інноваційних для свого часу ідей, чимало з яких не втратили своєї актуальності й до сьогодні. Якщо співвіднести наукові ідеї й прикладні ініціативи В. Н. Каразіна з Цілями сталого розвитку, прийнятими Генеральною асамблеєю ООН у 2015 році в якості загального плану досягнення миру й процвітання, то можна переконатися в їхній подібності. Так, з 17 глобальних Цілей діяльність В. Н. Каразіна співвідноситься з 14-ма [9, с. 73]. Недарма його ім'я увійшло до майже всіх вітчизняних [2] та багатьох закордонних [3, с. 310] універсальних енциклопедій. Загалом же

біобібліографія В. Н. Каразіна нараховує понад півтори тисячі публікацій, що вийшли друком у 18 країнах світу [8].

Деякі ідеї В. Н. Каразіна стали інноваційними в планетарному масштабі (перша у світі ідея про створення широкої мережі метеостанцій, перша у світі спроба синтезу штучного алмазу та ін.). Інші його проекти мали соціально-економічний ефект регіонального масштабу та втілювалися насамперед у його власному господарстві. Варто зазначити, що прагнення до реорганізації управління поміщицьким господарством та впровадження нових способів обробки землі, переробки врожаю тощо було притаманне багатьом дворянам Лівобережної України кінця XVIII — першої половини XIX ст. [5]. Однак В. Н. Каразіна на загальному тлі виділяла широта наукової думки, здатність ставити й нетривіально вирішувати масштабні наукові завдання — не лише прикладні, а й теоретичні.

У 1811 р. В. Н. Каразін заснував у Харкові Філотехнічне товариство — першу в Україні науково-технічну громадську організацію, що діяла до 1818 р. Мета створення цього товариства полягала в поширенні досягнень науки й техніки, сприянні промислового зростання. Члени організації удосконалювали способи селітроваріння й винокуріння, агрономії й тваринництва; виготовляли консерви й концентрати; впроваджували нову сільськогосподарську техніку; пропагували спорудження цукрових заводів та інших підприємств переробної промисловості [4]. Діяльність Філотехнічного товариства охоплювала територію Харківського навчального округу. Його членами були переважно дворяни, у тому числі й жінки, що було рідкістю на той час [1, с. 226–227].

В. Н. Каразін розумів важливість вільного й своєчасного обміну ідеями між дослідниками, тому намагався тримати руку на пульсі світової наукової думки. Живучи в маленькому селі Кручик у 70 верстах від Харкова, часто будучи обмежений у відправленні та прийомі кореспонденції, він знаходив можливість виписувати наукові журнали з-за кордону. Про важливість такої комунікації В. Н. Каразін невпинно нагадував своїм колегам по Філотехнічному товариству. Наприклад, у своїй програмній промові, прочитаній на першому засіданні товариства, він підкреслював: «Досвід століть і далеких від нас земель відкритий перед очима нашими. <...> Шляхи до сповіщення істини ніколи не були настільки зрівняні й полегшені. Вчені мужі Стокгольма і Калькутти, Парижа, Лондона і Філадельфії готові бути нашими проводирями. Справжня просвіта непричетна до заздрості

народної. Серед війни, що розділяє народи й уряди, вона велить шанувати усіх людей, які її шукають...» [7, с. 226–227].

На засіданнях товариства традиційно розглядалися запропоновані його членами раціоналізаторські ідеї, а також заслуховувалися світові новини в галузі природничої науки. Ці останні зазвичай оголошував В. Н. Каразін, дізнаючись про них як з передплачених наукових журналів, так і з листування із закордонними вченими.

Засновник Філотехнічного товариства всіляко прагнув підвищити престиж цієї організації, ширше висвітлювати результати його діяльності. Тому В. Н. Каразін ініціював включення до складу його почесних членів багатьох закордонних учених. Так, до 16 березня 1815 р. до цієї когорти увійшли: німецький природодослідник, географ і мандрівник, чиї роботи заклали основу біогеографії, сучасного геомагнітного й метеорологічного моніторингу, Александр Гумбольдт; французький хімік і державний діяч, автор однієї з перших у світі книг з промислової хімії Жан-Антуан Клод Шапталь; британський хімік, агрохімік, фізик і геолог, один із засновників електрохімії Гемфрі Деві; німецький учений, лікар, аграрій, ґрунтознавець, основоположник німецької сільськогосподарської науки Альбрехт Даніель Теєр; німецький хімік, фармацевт і технолог, який вплинув на хімічне мислення свого часу, Сигізмунд Фрідріх Хермбшtedт; швейцарський філантроп, педагог і агроном Філіп Еммануїл фон Фелленберг [7, с. 300]. Як бачимо, це були вчені-новатори, серед яких В. Н. Каразін за своїм інтелектуальним потенціалом виглядав рівним серед рівних.

З одними з них (Ф. Фелленберг та ін.) В. Н. Каразін мав епістолярне знайомство ще до заснування Філотехнічного товариства. З іншими (Ж.-А. Шапталь та ін.) тримав опосередкований зв'язок через можновладців і дипломатів. З третіми він мав змогу бачитися особисто. Наприклад, у 1829 р. В. Н. Каразін зустрівся з А. Гумбольдтом і подарував йому жабу, забальзамовану за допомогою винайденого ним креозоту (або, як назвав автор цю речовину, пірогонону). Тоді ж відбулася бесіда, під час якої В. Н. Каразін повідомив німецькому природодосліднику про свої ідеї щодо створення мережі метеорологічних обсерваторій та про проєкт установки для акумуляції електричної енергії з верхніх шарів атмосфери. А. Гумбольдт підтримав ці ідеї й пообіцяв В. Н. Каразіну сприяння за кордоном — щоправда, нам достеменно невідомо, чи мало це згодом якийсь результат [7, с. 404]. Примітно, що в 1827 р. А. Гумбольдт був обраний почесним членом Харківського університету [6, с. 91–92].

Епістолярна форма комунікації, яку обрав В. Н. Каразін для формування мережі своїх наукових контактів, уже на початку XIX ст. виглядала архаїчно. Виникнення «Республіки вчених» як мережі інтелектуалів припадає на європейську добу Пізнього Середньовіччя, а розквіт — на XVII–XVIII ст. У період активної наукової діяльності В. Н. Каразіна центрами тяжіння інтелектуалів стали університети, а самі вони отримали більше можливостей для академічної мобільності.

Водночас наголосимо, що фізична відірваність від великих осередків наукової думки була не дефектом, а трагедією В. Н. Каразіна, який через сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, більшу частину свого життя провів у своєму сільському маєтку. Не варто списувати з рахунків також невігластво й упередженість, що панували в сучасному йому суспільстві: ідеї, що для жителів XXI ст. здаються очевидними (як-от, можливість передбачення погоди), багатьом сучасникам В. Н. Каразіна видавалися ледве не чаклунством [7, с. 404].

Зазначимо, що чимало зроблених В. Н. Каразіним винаходів (схема парового опалення [7, с. 508], двигун для пароплава [7, с. 505–506] тощо) згодом були «заново відкриті» та запатентовані закордонними вченими. Можна назвати кілька причин, чому ці та інші науково-технічні відкриття не були належним чином оцінені за життя раціоналізатора. З одного боку, сучасники В. Н. Каразіна часто бачили в ньому баламута, непередбачувану, а тому й небезпечну для них особистість. Іншою причиною була непрактичність, про що на схилі років писав сам В. Н. Каразін: «Переходячи безперервно від одного предмета до іншого, я любив вивчати причини явищ, робити досліди, не передбачаючи економічних результатів: вони відволікали б мене від науки» [7, с. 505].

В. Н. Каразін був членом низки наукових товариств у Російській імперії (Вільне економічне товариство та ін.), але на даний момент невідомо, чи входив він до складу іноземних товариств. При цьому треба визнати, що деякі його фундаментальні ідеї спершу знаходили більше підтримки за кордоном, а на батьківщині визнання почало приходити до вченого лише через півстоліття після його смерті [3, с. 306–307].

Таким чином, у науково-дослідницькій діяльності В. Н. Каразіна міжнародним зв'язкам відводилося вагоме місце. Сформована ним мережа соціальних зв'язків з колегами й однодумцями (у т. ч. із закордонними), постійний взаємообмін актуальною інформацією й новими ідеями сприяли інтелектуальному взаємозбагаченню, міжкультурному взаємообміну, трансферу наукових ідей і технологій.

1. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). Харків : Авто-Енергія, 2005. 348 с.
2. Вовк О. І. Образи В. Н. Каразіна на сторінках енциклопедичних видань кінця ХІХ — початку ХХІ ст. *Харківський історіографічний збірник*. 2013. Вип. 12. С. 144–159.
3. Вовк О. І. Постать Василя Каразіна у працях західноєвропейських та північноамериканських дослідників. *Сторінки історії*. 2022. № 55. С. 300–314.
4. Куделко С. М., Вовк О. І. Василь Каразін біля витоків формування української науково-технічної інтелігенції. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 190–193.
5. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці ХVІІІ — у першій половині ХІХ століття (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ : ЛІРА, 2011. 732 с.
6. Почесні члени Харківського університету : біогр. довід. / кол. авт.; гол. ред. В. С. Бакіров. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 356 с.
7. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. Харьков : Изд. Харьков. ун-та, 1910. ХІХ, 926 с.
8. Vasili Nazarovici Karazin: Biobibliografie / Institutul Patrimoniului Cultural; alcătuitori: E. Berkovici et al.; colegiul de redacție: S. Posohov (redactorșef) et al.; articol introductiv: O. Vovk; traducători: N. Cercașina et al. Chișinău: Lexon-Prim, 2023. 275 p.
9. Vovk O. Vasyl Nazarovych Karazin — prominent scientist and enlightener: a 21st century vision (to the 250th birth anniversary). *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2023. Vol. XXXIV. P. 68–75.

UDC 001.83-027.543:929Karazin

Olha Vovk,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Director,

Academician P. T. Tronko Centre

for Ukrainian Studies and Local History,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

Kharkiv, Ukraine

e-mail: o.i.vovk@karazin.ua

INTERNATIONAL RELATIONS IN SCIENTIFIC AND RESEARCH ACTIVITIES OF VASYL' NAZAROVYCH KARAZIN (1773–1842)

It is explored scientific and research activities of V. N. Karazin through the prism of international relations. It is demonstrated that international communication of this person contributed to the establishment of intercultural ties and the transfer of scientific ideas and technologies.

Keywords: Vasyly' Karazin, history of science and technology, international relations, biography studies, Kharkiv University.

УДК 929(82-6:82-94) Білозерський

Шалак Оксана Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

кандидат філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: shalak@ukr.net

ДЖЕРЕЛА ДО ЖИТТЄПИСУ ФОЛЬКЛОРИСТА МИКОЛИ БІЛОЗЕРСЬКОГО (1833–1896)

Листування, щоденникові записи, спогади М. Білозерського, некролог, опубліковані розвідки — его-документи, що дають можливість яскраво реконструювати його біографію, ілюструючи роздумами вченого, його поглядами на фольклор, історію України.

Ключові слова: Микола Білозерський, біографія, его-документ, реконструкція, фольклор, епістолярій, щоденник, спогад.

Микола Білозерський (1833–1896) серед тих фольклористів, хто й сьогодні мало знаний в історії української фольклористики, бо велика його колекція народознавчого матеріалу досі неопублікована, зберігається в архівних фондах. Фіксація й аналіз фольклору стали справою життя вченого, попри те, що філологічної освіти він не мав. Його фольклорне зібрання складається із різножанрового матеріалу:

думи й пісні, демонологічні перекази й легенди, прислів'я й приказки, тлумачення снів. Лексикографічні рукописи містять діалектизми, пов'язані з назвами ремесел, прикметами, дитячою лексикою. М. Білозерський доклав особливих зусиль до розвитку методики записування фольклору, він упорядкував «Правила при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів та ін.» та «Список кобзарів (бандуристів) і лірників», що увійшли як додаток до збірника Амвросія Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854). М. Білозерський — брат кирило-мефодіївця, журналіста Василя Білозерського (1825–1899) і знаної письменниці Ганни Барвінок (1928–1911), проте сам мало відомий навіть фахівцям.

Для реконструкції життєпису фольклориста є декілька важливих джерел, які розкривають найосновніше в його біографії: опублікований у «Киевской старине» некролог [1], статті М. Білозерського в цьому ж часописі, щоденники, епістолярій, мемуари, а також фольклорні записи самого збирача, паспорти до яких часто грають роль допоміжних его-документів. Уперше згадав про архів М. Білозерського Агатангел Кримський [7], якому рукописи передала вдова фольклориста. Сходознавець і сам фольклорист, А. Кримський оцінив записи, які до нього потрапили, як першоджерельне ґрунтовне зібрання, цінне для науки. Учений назвав рукописи «дуже цікавими археологічно-етнографічними матеріалами» [7, с. 465].

Наступним етапом аналізу спадщини М. Білозерського стало невелике за обсягом дослідження [6] знавця українських дум Бориса Кирдана. Науковця М. Білозерський зацікавив насамперед як збирач і упорядник українського героїчного епосу, що його принципи видання вирізнялися на тлі наукових засад середини XIX ст. Б. Кирдан дуже мало місця відвів біографії фольклориста. Він означив тільки найголовніше в його життєписі: від народження на х. Мотронівка 1833 р., навчання, початку фіксації фольклору, роботи в «Черниговских губернских ведомостях» до смерті 1896 р. Головним завданням Б. Кирдана було осмислення текстологічної практики М. Білозерського та його едиційних принципів.

Ще в одній студії про «інтелектуальну історію роду» [2; 3] Білозерських в контексті українського відродження фольклориста згадано як одного із його членів, які формували українську інтелігенцію, інтелектуальну еліту XIX — початку XX ст. У дисертаційному дослідженні Наталі Барабаш «Рід Білозерських та культурний світ України XIX — початку XX століття: нові

методологічні підходи» (2004 р.) внесок М. Білозерського в українознавство висвітлено в соціально-психологічному аспекті як «внутрішню еміграцію» [2, с. 16]. Постаті фольклориста присвячено також стислі статті в довідниках, путівниках, словниках і енциклопедіях, де біографічні відомості викладено доволі стисло, що зумовлено характером видань.

Вагомими джерелами до життєпису М. Білозерського стали спогади самого фольклориста та його сестри Олександри (Ганни Барвінок) [4, с. 53; 5, с. 71], із яких стає зрозуміло, що зацікавлення фольклором, очевидно, прищепила дев'ятьом своїм дітям мати Мотрона Василівна Білозерська (?–1857), яка знала багато українських народних пісень. До таких джерел належить і листування Ганни Барвінок, яке упорядкував і опублікував професор Василь Яременко [4].

Відтворює найважливіші епізоди біографії, а то й окремі роки, періоди в житті М. Білозерського його епістолярій. Листи до Пантелеймона Куліша і сестри Олександри Білозерської-Куліш, братів Василя, Олімпія, Віктора Білозерських, фольклориста Опанаса Марковича, відомого громадського діяча, мецената-українофіла Григорія Галагана, редактора «Киевской старины» Олександра Лашкевича, фольклориста і поета Амвросія Метлинського, історика Олександра Лазаревського, до матері та інших родичів стали основними его-документами, що розкривають факти й дати його життя. Особливістю архіву М. Білозерського є наявність чернеток його листів, які він писав спочатку в окремих зшитках, називаючи «Письменная тетрадь на 1853 годъ» або ж «Письменная тетрадь на 1856 годъ». Листування для М. Білозерського було однією із небагатьох можливостей висловлювати думки, ідеї, оприявнювати сподівання, плани. Його кореспонденція — це неповторна мозаїка біографії фольклориста, її найцікавіших сторінок.

Подієвими, насиченими науковими пошуками й працею виявляються 1853–1854 рр., коли М. Білозерський упорядковував пісні й думи для збірки «Народные южнорусские песни» (1854), передмову до якої написав А. Метлинський. Епістолярій цього періоду містить численні роздуми про фольклор і зауваги про роботу над збіркою, про засади класифікації та добору зразків: «... я съ удовольствиемъ даю обещаніе доставлять для Вашего издания народные пѣсни — неизданные и изданные, но мало известные. Теперь могу прислать несколько нигдѣ не изданныхъ, со временемъ буду доставлять Вамъ и те, которые были изданы, но мало известные. <...> При песняхъ

будуть присланы мною краткие заметки о говорахъ Черниговской губернии, и другія, подобныя» [9].

Щоденникові записи [8; 10] М. Білозерського значно доповнюють і розширюють факти, відомі із листування. Щоденник 1848 р., коли М. Білозерському ледве виповнилося 15 років, і окремий записник із щоденниковими роздумами 1854 р., який він вів під час роботи над виданням «Народных южнорусских песен», відтворюють найяскравіші враження юного кадета і глибокі думки й переживання молодого науковця.

Отже, архівні матеріали М. Білозерського, нечисленні опубліковані розвідки, а також некролог на вшанування його пам'яті складають ту джерельну базу, що дає змогу реконструювати його біографію виразно, із багатьма цікавими подробицями, важливими думками вченого, його поглядами на фольклор, історію й культуру України.

1. А. Л. Памяти Н. Л. Белозерского. *Киевская старина*. 1897. № 1 (январь). С. 146–147.
2. Барабаш Н. О. Рід Білозерських і культурний світ України ХІХ — початку ХХ століть. Київ : ВД «Стилос», 2007. 264 с.
3. Барабаш Н. О. Рід Білозерських та культурний світ України ХІХ — початку ХХ століття: нові методологічні підходи : автореф. дис. ...канд. іст. наук :07.00.06 . Дніпропетровськ, 2004. 20 с.
4. Барвінок Ганна. Твори : у 2 т. Т. II / упоряд. В. Шендеровський, В. Яременко. Київ : ВД «Простір», 2023. 904 с.
5. Белозерский Н. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861). *Киевская старина*. 1882. № 10. С. 66–77.
6. Кирдан Б. П. Н. М. Белозерский // Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии. М. : Наука, 1974. С. 247–259.
7. Крымський А. Ю. Деяко про рукописи Миколи Білозерського // Крымський А. Ю. Твори : в 5 т. Т. 3. Мовознавство, фольклористика. Київ : Наукова думка, 1973. С. 465–467.
8. Лагерный дневник 1848 года (съ 15 июня по 15 августа). *IP НБУВ*. Ф. І. Од. зб. 3378.
9. [Лист до А. Л. Метлинського]. *IP НБУВ*. Ф. І. Од. зб. 3393. Письменная тетрадь на 1853 годъ. Арк. 14.
10. [Щоденник 1854 р.]. *IP НБУВ*. Ф. І. Од. зб. 3382.

UDC 929(82-6:82-94) Bilozersky
Oksana Shalak,
<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,
Candidate of Philological Sciences,
Senior Researcher,
Department of Theory and Methodology of Biobibliography,
Institute of Biographical Research,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: shalak@ukr.net

SOURCES FOR THE BIOGRAPHY OF FOLKLOREIST MYKOLA BILOZERSKY (1833–1896)

Correspondence, diary entries, memoirs of M. Bilozersky, obituary, published intelligence — ego-documents that make it possible to vividly reconstruct his biography, illustrating the scientist's thoughts, his views on folklore, the history of Ukraine.

Keywords: Mykola Bilozersky, biography, ego-document, reconstruction, folklore, epistolary, diary, memories.

УДК 929.5:Горленко
Пазюра Наталка Василівна,
<https://orcid.org/0000-0003-0366-9706>,
молодша наукова співробітниця,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України,
Київ, Україна
e-mail: novohatnya_n@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТАТІ ВАСИЛЯ ГОРЛЕНКА (1853–1907)

Окреслено перспективи дослідження постаті етнографа й фольклориста, мистецтвознавця й літературного критика Василя Горленка (1853–1907) в контексті розвитку сучасної української біографіки.

Ключові слова: Горленко, біографія, старий український консерватизм, культура, аполітичність.

Розвиток сучасної української біографіки характеризується пошуком нових форм і методів, трансформацією досліджень і постановкою завдань, вирішення яких відповідає науковим і пізнавальним потребам сьогодення, зумовленим викликами воєнної доби. На тлі деколонізаційних процесів стоїть питання про переосмислення та реконцептуалізацію історії України, а також про творення / конструкцію нового біографічного простору, його максимальне олюднення не лише життєписами визначних осіб, а якомога більшою кількістю діячів і діячок з репрезентацією їхніх особистих і фахових життєвих сценаріїв та внеску в історичний і культурний розвиток.

Нині спостерігається підвищений інтерес суспільства до минулого, а тому біографічні знання як інформаційний ресурс набувають ваги чинника, здатного, окрім пізнавальної, виконувати ще й консолідуючу, мотивуючу й виховну функцію. Що розмаїтішою буде біографічна мапа української історії, то більше можливостей для пересічного українця знайти собі «героя», порівняти умови, обставини, життєві виклики й стратегії людини в історичній ретроспективі, через зв'язок поколінь відчувати себе частиною єдиного цілого.

Яскравою постаттю на громадсько-культурному небосхилі України другої половини XIX — початку XX ст., яка обов'язково має зайняти своє місце в сучасному біографічному дискурсі, був Василь Петрович Горленко (1853–1907) — етнограф і фольклорист, мистецтвознавець і літературний критик, невтомний збирач українських старожитностей, автор нарисів про Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, В. Боровиковського, Д. Левицького та інших. Він був нащадком козацько-старшинського роду, вихованцем Ніжинського ліцею й паризької Сорбонни. Горленко не належав до категорії діячів «першого плану», хоча користувався їхньою заслуженою повагою й авторитетом як «першорядний стиліст», «великий знавець побутової старовини», «талановитий етнограф», «тонкий і вражливий естет», «незрівняний майстер літературного стилю й епістолярного мистецтва» і «найкращий майстер з теперішніх наших літературних митців». Надзвичайно ерудований і багатогранний Горленко був цікавим співрозмовником, що й визначало його широке соціокультурне середовище. Він мав дружні відносини з діячами Старої громади, співпрацював з журналом «Киевская старина», надрукувавши там близько сотні статей і розвідок. Був знайомий із М. Костомаровим (здійснив із ним дві поїздки Полтавщиною),

товаришував з Панасом Мирним, братами А. і М. Стороженками, Б. Грінченком, Ганною Барвінок, П. Мартиновичем, М. Заньковецькою, О. Лазаревським, О. Левицьким, В. Кричевським та багатьма іншими діячами. Хоча В. Горленко і брав активну участь у громадсько-культурному житті, утім із політизацією українського руху на початку ХХ ст. усіляко дистанціювався від політики, вважаючи себе «скромним діячем культури».

Життєвий і творчий шлях та соціокультурні зв'язки В. Горленка заслуговують на детальне вивчення, а численні публікації, розпорошені по різних часописах, досі чекають свого видання. Особливої уваги потребує дослідження та публікація його численної епістолярної спадщини, яка є найпромовистішим джерелом для характеристики цього діяча. У контексті розвитку сучасної біографіки видається перспективним дослідження постаті В. Горленка як представника старого малоросійського дворянства консервативного спрямування, що поєднувало ширю відданість українській справі з лояльністю до імперії. Особливий дослідницький інтерес викликає самовизначення й рефлексія В. Горленка як людини, якій випало жити за часів викликів і соціокультурних трансформацій другої половини ХІХ — початку ХХ ст.

UDK 929.5: Horlenko

Natalka Paziura,

<https://orcid.org/0000-0003-0366-9706>,

Junior Researcher,

Department of Ukrainian Historiography,

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: novohatnya_n@ukr.net

TO THE QUESTION ABOUT THE PROSPECTS OF RESEARCH THE FIGURE OF VASYL HORLENKO (1853–1907)

The prospects of researching the figure of ethnographer and folklorist, art critic and literary critic Vasyl Horlenko (1853–1907) in the context of the development of modern Ukrainian biography are outlined.

Keywords: Horlenko, biography, old Ukrainian conservatism, culture, apoliticalism.

УДК 930.2 (477) 7.035

Ковальчук Оксана Олександрівна,

<https://orcid.org/0000-0001-6649-4099>,

доктор історичних наук,

старша наукова співробітниця,

Інститут української археографії

та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,

Київ, Україна

e-mail: o.k.iuad@ukr.net

АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. КІСТЯКІВСЬКОГО — ШТРИХИ ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОРТРЕТА

У якості джерела для з'ясування світоглядних особливостей ученого-правознавця обрано його публікацію «Права, за якими судиться малоросійський народ». Матеріалом слугують особливості видання (добір матеріалу для публікації, структура, недоліки), окреслення проблематики у вступі, розстановка акцентів, виявлення пріоритетів тощо. *Ключові слова:* публікація, історичний документ, неокантіанство, правознавство, світогляд.

Поняття портрета — надзвичайно містке. Воно охоплює різні площини: від візуальних до духовних. Коли йдеться про діяльність ученого, то в портреті домінантою виступає інтелектуальна складова. Під цим кутом зору ми спробуємо поглянути на О. Кістяківського — відомого українського правника, вченого й громадського діяча XIX ст. У 1879 р. під його редакцією вийшли друком «Права, за якими судиться малоросійський народ» — пам'ятка юридичної думки України XVIII ст. [1]. Для свого часу це була важлива подія, оскільки подібного в українській археографії XIX ст. ще не було. Саме видання на думку сучасників мало «слугувати зразком для серйозного наукового видання документів» [2, с. 73]. Навіть сьогодні, порівнюючи видання «Прав...», здійсненого спільними зусиллями Інституту держави і права ім. В. М. Корецького та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського за остаточним списком з виданням XIX ст., можна переконалися в його актуальності. Вступна стаття О. Кістяківського до видання теж має доволі сучасну структуру. У ній окреслено коло питань, до якого і сьогодні звертаються археографи: причини виникнення пам'ятки, склад комісії, джерела, структура, зміст «Прав...» тощо. Проте це видання цінне не

лише як зразок археографічної думки XIX ст. Воно виявляє окремі аспекти наукових, світоглядних, політичних переконань самого вченого. Особливо, якщо долучити до процесу вивчення «Щоденник» О. Кістяківського [3] та біографічні дані.

Варто зазначити, що період підготовки «Прав...» і написання «Щоденника» збігся з розгортанням у Європі неокантіанського руху. Його прихильники причиною всіх процесів і змін в історії вважали наявність домінуючих ідей і переконань, а не економічні або природні чинники. О. Кістяківський проходив стажування в Німеччині, де міг ознайомитися з новими течіями. Пізніше про нові ідеї європейської науки дізнавався через книги, залишаючи в «Щоденнику» записи про враження від їх прочитання. Правознавці, прихильники неокантіанства, на противагу поширеним на той час матеріалістичним поглядам, основою держави вважали не економічні чинники, а правові. Життєві обставини штовхали О. Кістяківського до переосмислення ролі духовної сфери в історії й сучасності. Політична ситуація в тогочасній Україні була доволі непроста. Перед очима О. Кістяківського розгорнулася драма декількох поколінь. Колег, друзів, родичів, студентів, звинувачених царатом в українофільстві, позбавляли посад, майна, висилали в далекі губернії Російської імперії подалі від України. Зламани долі П. Куліша, М. Костомарова, М. Драгоманова, П. Чубинського спливають на сторінках «Щоденника». Загроза репресій, що нависла в 70-х роках над новим поколінням українських патріотів, спонукала О. Кістяківського до обережності у висловленні своїх політичних поглядів. Свою прихильність до української справи він проявляє в науковій сфері. У передмові до «Прав...» учений демонструє свій варіант опору політиці стирання відмінностей між Україною і Росією, що посилилася після Емського указу. Головною ідеєю стає висвітлення відмінностей філософії «великоросійського» і «малоросійського» права, а відтак — і самих уявлень про державу. Власне, видання «Прав...» і є демонстрацією всієї глибини правових відмінностей між двома етносами. Ці відмінності не могли не бути поміченими царською владою, що в подальшому послідовно й планомірно зводила нанівець результати величезної інтелектуальної праці козацької еліти XVIII ст. Простежуючи подальшу долю «Прав...», підкреслюємо той факт, що попри масштабні репресії, звуження з кожним роком державотворчих процесів, козацька держава все ж відбулася. Останньою крапкою стало створення власної правової системи.

Для О. Кістяківського важливо було продемонструвати, що процес укладання «Прав...» не зводився до механічного узгодження

різноманітних існуючих правових норм. Це був творчий процес. У формуванні цього документу взяла участь майже вся верхівка козацької еліти «з науковим загартуванням західно-європейською юрисдикцією» [1, с. 108]. «Права...» створювалися в атмосфері конкуренції ідей. Перемогли прихильники укладання кодексу правових норм, що враховував потреби козацької автономії. Але для О. Кістяківського важливою була наявність дискусії, варіантів вирішення проблеми, про що свідчить публікація не обов'язкового додатку пропозиції щодо необхідності слідувати старим законам — «малоросійському» варіанту Литовського статуту.

Для О. Кістяківського питання творчості, наукової діяльності у сфері права було дуже важливим. Він неодноразово в «Щоденнику» висловлював бажання полишити адміністративну й адвокатську діяльність і зайнятися лише наукою. Тому так багато місця в передмові приділено розгляду давніх правових трактатів, за якими стоять конкретні автори. Б. Гроїцький — улюблений правознавець. О. Кістяківському імпонують думки цього вченого про давність правових ідей, про відображення в них божественної, а не людської волі, про чесність як головну чесноту правника. Вони перегукуються з уявленнями самого О. Кістяківського, занотованими в «Щоденнику». Але найголовніше — вони є підтвердженням переконання вченого, що наукова робота може принести більшу користь, ніж політична активність. Правовий трактат Б. Гроїцького є «дивовижним прикладом того, як твір приватної особи перетворюється в книгу законів» [1, с. 79] для окремої держави. І. Лучицький зазначав, що О. Кістяківський у свій час хотів з'ясувати вплив права на формування державного ладу козацької автономії [2]. Серед усіх юридичних кодексів особливу увагу він приділяв Магдебурзькому праву. У передмові до кодексу вчений зазначив, що Литовський статут мав вплив і на російське законодавство. Магдебурзьке право діяло на території України й цим відрізняло її правову систему від російської. В. Раудялюнас до недоліків видання О. Кістяківського зараховує систематичні пропуски згадок про Литовський статут і фактично не відмічає таких хиб по відношенню до Магдебурзького права [4]. У передмові до «Прав...» серед усіх варіантів цього правового кодексу його увагу найбільше привертає книга «Порядку». Зазначає її важливість як такої, що часто застосовувалася суддями для вирішення поточних справ. Особливістю цієї книги було те, що це була не чітка інструкція, а філософсько-правовий трактат. Це швидше міркування щодо правових ситуацій, аніж вказівки про порядок дії. І ця особливість, на думку

О. Кістяківського, була ще однією відмінністю української правової системи від російської. Остання засновувалася на чітко регламентованих нормах, що не передбачали інтерпретації в їх трактуванні. Отже, археографічне видання під редакцією О. Кістяківського відображає риси особистості самого вченого. Через виокремлення проблематики, розстановку акцентів, добір матеріалу для публікації, пояснення й коментарі проглядає індивідуальність ученого, його переконання й прагнення.

1. Права, по которым судится малороссийский народ : из 3-х кн. /под ред. проф. А. Ф. Кистяковского. Киев, 1879. 114, 844, 73, 27 с.

2. Лучицкий И. Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и отечественного права. *Киевская старина*. 1895. № 1. С. 64–87.

3. Кістяківський О. Ф. Щоденник у 2 т. Київ, 1994. Т. 1 (1874–1879). 647 с.

4. Раудялюнас В. Подлинник украинского кодекса «Прав» 1743 г. *Труды академии наук Литовской ССР*. Серия А. 1974. № 4 (49). С. 45–58.

UDC 930.2 (477) 7.035

Oksana Kovalchuk,

<https://orcid.org/0000-0001-6649-4099>,

Doctor of Historical Sciences,

Institute of Ukrainian Archeography and

Source Studies of the National Academy

of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: e-mail: o.k.iuad@ukr.net

O. KISTYAKIVSKY'S ARCHEOGRAPHIC ACTIVITY AS STRICHES TOWARDS AN INTELLECTUAL PORTRAIT

A publication "The Laws by which the Little Russian people should be judged" was chosen as a source for elucidating the worldview features of the legal scientist. As a material used is the features of the publication (selection of material for publication, structure, shortcomings), presentation of issues in the introduction, arrangement of accents, priority, etc.

Keywords: publication, historical document, neo-Kantianism, Science of Law, worldview.

УДК: 94(477)"192":351(47+51)

Бонь Олександр Іванович,

<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України,

Факультет суспільно-гуманітарних наук,

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна;

e-mail: e-mail: o.bon@kubg.edu.ua

ВАЛЕР'ЯН ПОЛІЩУК У ДОКУМЕНТАХ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ 1920-х РОКІВ

Проаналізовано документи радянських спецслужб 1920-х рр., у яких відображено стеження за письменником Валер'яном Поліщуком. Окреслено на його прикладі, як Державне політичне управління контролювало літературно-мистецьке середовище УСРР. Подано основні сюжети, у яких письменник з'являється у зведеннях секретного відділу ДПУ.

Ключові слова: Валер'ян Поліщук, літературно-мистецьке середовище, ДПУ, спостереження, більшовицький режим, українська інтелігенція.

Українське національне відродження 1920-х рр., яке найбільш яскраво проявилось у літературі й мистецтві, відбувалось у суперечливу епоху. Адже саме в цей час комуністичний режим саме в цей час зміг взяти під контроль суспільні процеси, встановити однопартійну систему й ідеологічну одноманітність. У таких умовах серед яскравих представників української літератури помітне місце займав поет, прозаїк Валер'ян Поліщук (1897–1937 рр.).

Контроль більшовицького режиму літературно-мистецького середовища полягав не тільки в таємному стеженні, а й у запровадженні секретних інформаторів / співробітників спеціальних органів — Державного політичного управління з метою впливу на процеси.

Відомості про біографію В. Поліщука та його документи з архівів радянських спецслужб вже неодноразово публікувались, зокрема, вони увійшли до збірки-огляду документів спецслужб «Справи двадцятих» [5, с. 20–21]. Ці документи опубліковані на сайті «Електронний архів Українського визвольного руху» [1]. Я. Цимбал неодноразово досліджувала важливі етапи біографії В. Поліщука [7]. У

низці публікацій оприлюднено частину біографічних і автобіографічних матеріалів В. Поліщука — щоденники й листи письменника [2; 3].

Метою роботи є показ того, як В. Поліщук відображений у документах більшовицьких каральних органів та які сторони його діяльності були у фокусі уваги Державного політичного управління (ДПУ). Валер'ян Поліщук, не дивлячись на його «ліву» революційну риторику в українській літературі, ідейне протистояння з більш поміркованими угрупованнями літераторів, як і інші відомі письменники й митці був частиною агентурних розробок ДПУ в 1920-х рр. — «Петлюрівці», «Самостійники», «Українська Національна Держава», «Громада», «Демократи» та інші [6, с. 33].

В. Поліщук регулярно в другій половині 1920-х рр. потрапляв до щотижневих зведень секретного відділу ДПУ, які подавалися керівнику карального органу В. Балицькому. Зокрема за 23–30 липня 1927 р. в розділі про російську й українську громадськість окремо зазначено слова письменника, очевидно передані сексотом, про заслуги української еміграції. Своє кредо він тоді визначив так: «Я — більшовик, але я і українець — і я знаю, що ми по сантиметрам витягнули Україну від Москви і зараз витягуємо далі. Цьому допомагає еміграція і Бог їй в цьому в поміч» [6, с. 159–160].

Така позиція, звісно, ще більше привернула увагу каральних органів до постаті В. Поліщука. Уже в наступному зведенні за 31 липня — 6 серпня 1927 р., у аналогічному розділі «українська громадськість» подані оцінки літературного середовища УСРР із листування з емігрантами завідувача школою № 52 в Харкові Калюжного, який розроблявся ДПУ. Зокрема він вважав вартісними літераторами в УСРР лише М. Хвильового, В. Сосюру й П. Тичину. А В. Поліщуку давав нищівну характеристику: «Поліщук вважає себе найкращим і, на його думку, єдиним українським поетом. Хвильовий вважає себе сіллю літератури, Коряк над Хвильовим сміється, Хвильовий над Коряком, один про другого пишуть критики, а ніхто нічого путящого не створив до цього часу» [6, с. 167]. Уже через тиждень у зведенні секретного відділу за 14–20 серпня 1927 р. у традиційному розділі про українську й російську громадськість бачимо окремий підрозділ про наміри створення В. Поліщуком літературної групи «Авангард». Також подаються висловлювання, начебто В. Поліщука: «Ми не такі дурні, як ВАПЛІТовці. Ми не будемо лізти напрямки, а будемо дипломатничати і цим візьмемо». І зафіксовано в документі важливий результат: «спостереження за групою ведеться» [6, с. 171]. Ще глибше розбирають ситуацію зі створенням

В. Поліщуком літературної групи «Авангард» органи ДПУ в зведенні 4–10 вересня 1927 р. І тут вже зазначається, що ідеї В. Поліщука співчуває не тільки М. Хвильовий, а й до 25 літераторів [6, с. 179]. Усі ці відомості здобуто за агентурними даними, що свідчить про густу мережу інформаторів.

19–25 лютого 1928 р. В. Поліщук уже проходить у зведенні в розділі «українська контрреволюція». У документі йдеться про диспут, який був частиною відомої літературної дискусії, у Будинку ім. В. Блакитного 18–21 лютого. Обговорювалися принципи побудови літературних організацій [6, с. 285–286]. ДПУ відслідковувала ставлення до диспуту й тому в цьому ж місці зведення подано уривок з перлюстрованого листа В. Поліщука до Г. Гринька в Москву. Поет згадує саморозпуск ВАПЛІТЕ та МАРСа, яке назвав «харакірі» під «нажимом і переслідуванням» [6, с. 286].

15–21 квітня 1928 р. в зведенні секретного відділу для керівництва ДПУ йдеться про поїздку українських письменників до Білорусі. Один із учасників повідомив (тобто, хтось із делегації був сексотом!), що українські письменники мають створити «блок національних культур проти російської культури» [6, с. 339].

Дуже важливою є частина зведення секретного відділу за 10–16 березня 1929 р. про поїздку українських літераторів у Москву. В. Поліщук, Г. Коцюба, О. Слісаренко й інші вважали, що промова Сталіна перед українськими письменниками їх задовольняє, але висловлювали сумнів, що вона правдива, щира. Окремо згадуються слова В. Поліщука, очевидно донесені сексотом: «Ми поїхали туди, сподіваючись, що буде дійсна змика, а вийшов сухий мітинг. Виклик українських літераторів в Москву — просто загравання з українцями» [6, с. 509].

Підхід більшовицької влади та її каральних органів до літературно-мистецької діяльності як прояву національного спротиву, а значить політичного протистояння, спричинив взяття письменників і митців під тотальне стеження, а згодом, — і контроль літературного середовища в 1920-х рр. А вже в 1930-х рр. цей зібраний інформаційний масив був використаний для звинувачення українських літераторів у контрреволюційній діяльності та інших «злочинах» проти більшовицького режиму. Яскравим прикладом цього процесу є доля письменника Валер'яна Поліщука.

1. *Електронний архів Українського визвольного руху*. Справи наших двадцятих. Валер'ян Поліщук. URL: <https://avr.org.ua/?idUpCat=2649>.

2. Поліщук В. Блажен, хто може горіти... : автобіографія, щоденники, листи ; упоряд. 3. Суходуб. Рівне : Азалія, 1997. 132 с. (Серія книг «Реабілітовані історією»).

3. Поліщук В. Дороги моїх днів : автобіограф. Матеріали. *Дзвін*. 1990. № 1. С. 121–132.

4. Поліщук В. Коли жити — гордо жити! : літ. спадщина ; упоряд. 3. Суходуб. Рівне : Азалія, 1997. 184 с.

5. *Справи двадцятих. Український авангард в архівах комуністичних спецслужб*. Огляд колекцій. Валер'ян Поліщук. ЦДВР. 24.11.2021. С. 20–21. URL: <https://cdvr.org.ua/29293/2021/11/24/>.

6. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. ; Упоряд.: В. М. Даниленко. Київ : Темпора, 2012. 756 с.

7. Цимбал Я. Від Венеції до Швеції. *Український тиждень*. 2021. 5 вересня. URL: <https://tyzhden.ua/vid-venetsii-do-shvetsii/>.

UDC 94(477)"192":351(47+51)

Oleksandr Bon,

<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

PhD in History, associate professor,

Associate professor,

History department,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: o.bon@kubg.edu.ua

VALERIAN POLISCHUK IN THE DOCUMENTS OF THE SOVIET SECRET SERVICES OF THE 1920^s

The article analyzes the documents of the Soviet secret services of the 1920^s, which reflect the surveillance of the writer Valerian Polishchuk. The author outlines how the State Political Administration controlled the literary and artistic environment of the Ukrainian SSR on his example. The main plots in which the writer appears in the reports of the secret department of the State Political Management are presented.

Keywords: Valerian Polishchuk, literary and artistic environment, State Political Management, surveillance, Bolshevik regime, Ukrainian intelligentsia.

УДК 821.161.09(092)+94(477)''19''(092)

Оленич Лариса Богданівна,

<https://orcid.org/0009-0004-7230-9645>,

завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу,

Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека,

Тернопіль, Україна

e-mail: bibliogr.tounb@gmail.com

**«ПЕРШИЙ СТРІЛЕЦЬКИЙ БОЯН НОВОЧАСНОЇ УКРАЇНИ».
ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
РОМАНА КУПЧИНСЬКОГО**

Проаналізовано життєвий і творчий шлях поета, прозаїка, критика, учасника національно-визвольних змагань Романа Купчинського, уродженця с. Розгадів на Зборівщині. Представлено видання його творів, які можна прочитати в Тернопільській ОУНБ та електронних бібліотеках.

Ключові слова: Роман Купчинський, біографія, творчість, електронні бібліотеки, оцифровані видання.

Історії притаманна циклічність. Події Першої світової війни та Визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. перегукуються з нашим сьогоденням: та ж битва за існування нашої держави, той же відвічний ворог зі сходу. І саме тому цілком логічно згадати про героїв тих часів — Українських січових стрільців, які самовіддано боролися за незалежну Україну, за віру, націю і честь. Але, окрім військової звитяги, вони залишили нам великий пласт культурної спадщини. Творчість вояків УСС — поетів, композиторів — пронизана яскравим духом спротиву, боротьби й змагань.

Одним з творців історії Українських січових стрільців був Роман Купчинський, уродженець с. Розгадів на Тернопільщині. Сотник УСС Осип Думін назвав його «першим стрілецьким Бояном новочасної України». Зокрема він писав: «Його творчість, це гранітна плита, вмурована у величний пам'ятник Січовому Стрільцеві, який склав свою буйну голову за Батьківщину» [1, с. 318–319]. У своїх піснях, поезії, прозі він відтворив шлях перемог і втрат, радісні й сумні сторінки січової минувшини, сучасником й учасником якої він був сам.

З початком Першої світової війни Роман студентом записався до Легіону Українських січових стрільців, з яким пройшов нелегкий бойовий шляхом від рядового до команданта чоти, сотні, а згодом став

ад'ютантом полку в ранзі поручника. У сотні Василя Дідушка в 1915 р. брав участь у боях за гору Маківка в Карпатах, де юний січовик прославився своєю відвагою, вразивши навіть досвідчених вояків. Згодом брав участь у боях в селах Семиківці, Багатківці, Панталиха, Соколів, Раковець, Соснів на Тербовлянщині.

Протягом 1915–1917 рр. належав до «Пресової Кватири» Українських січових стрільців та її осередку «Артистична горстка». Разом із побратимами, поетами й композиторами (Л. Лепким, Ю. Назараком, М. Гайворонським, А. Лотоцьким, С. Чарнецьким та Ю. Шкрумеляком), пером і музикою карбували сторінки живої історії, яку самі й творили. Для увічнення пам'яті стрілецького чину учасники формації збирали різноманітні матеріали, документи, фотографії, видавали інформаційні бюлетені, інформували як українців, так і громадян інших держав щодо ситуації в Україні, створювали архіви УСС. З 1916 року він був членом таємного стрілецького Ордену. У 1918 р. командував сотнею Вишколу УСС на румуно-буковинському кордоні. Очолований Романом Купчинським піший полк УГА проявив особливу хоробрість у січні 1919 р. у боях за Львів. Із середини 1920 р. до лютого 1921 р. був інтернований у польському таборі для старшин УГА в м. Тухоля.

У 20-х роках співпрацював з часописами «Шляхи», «Новий Час», «Кооперативна Родина», «Неділя», «Світ», «Дзвони», «Ілюстровані Вісті» й іншими періодичними виданнями. Роман Купчинський був одним із засновників і редактором львівської видавничої кооперативи «Червона Калина» (1921–1939), яка випускала місячник «Літопис Червоної Калини» (1929–1939) і історичні календарі-альманахи. У 1921 р. разом з О. Бабієм, В. Бобинським, Ю. Шкрумеляком і П. Ковжуном й іншими організував літературно-мистецьку групу «Митуса», яка видавала однойменний місячник літератури й мистецтва. У 1924 р. став співробітником редакції газети «Діло», у якій до 1939 р. в рубриці «Відгуки дня» під псевдонімом Галактіон Чіпка регулярно друкував славнозвісні фейлетони, у котрих висвітлював перебіг суспільно-політичних подій на території Галичини в міжвоєнний період. Упродовж 1933–1939 рр. очолював Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка у Львові.

У 1939 р. Роман Купчинський переїхав до Кракова, де працював в об'єднанні «Українське видавництво». Друкувався в газеті «Краківські Вісті» й інших часописах. Наприкінці Другої світової війни виїхав до Німеччини, а в 1949 р. емігрував до США, де в численних діаспорних виданнях публікував свої спогади й художні твори, у яких

висвітлював славні й трагічні сторінки національно-визвольної боротьби українського народу. Упродовж 1952–1954 рр. у газеті «Свобода» вів рубрику «Відгуки дня». Належав до ініціативної групи, яка в 1952 р. організувала Спілку Українських Журналістів Америки (СУЖА), у 1958–1960 рр. очолював її. Тривалий час Роман Купчинський працював у дирекції й редакційній колегії відновленого в 1950 р. видавництва «Червона Калина». У 1950–1960 рр. — член управи Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку. Також працював у головній редколегії журналу комбатантських об'єднань Канади і США «Вісті Комбатанта» (Нью-Йорк) та брав активну участь у роботі Об'єднання Колишних Вояків Української Армії й інших українських товариствах.

Та, безумовно, найбільшої слави Роман Купчинський зажив своїми стрілецькими піснями, які стали музичним літописом боротьби Українських січових стрільців і до сьогодні залишаються невмирущим пам'ятником нашого великого минулого. Вони були дуже популярними не лише серед стрілецтва. Їх співали всі: і молоді, і старі. У біографічних нотатках «Ще про себе» писав: «Що штовхало мене до складання пісень? Не надхнення, а потреба, просьба, трагічна доля, а часом настрої — веселий, або сумний. Відходимо до коша — пісня, йдемо на фронт — пісня, йдемо на східню Україну — пісня, від'їжджаємо на Буковину, відворот за Збруч — пісня, а там смерть приятеля, власна або чужа і так далі» [5, с. 14].

Як бачимо, бойові пісні Р. Купчинського творило саме життя. Вони надихали, підтримували й гоїдали човен бадьорого й музичного духу навіть у тяжкі моменти кривавих боїв. Фактично всі пісні Р. Купчинського того часу присвячені конкретному бою, походу, побратимові: «Їхав стрілець на війноньку» (1915), «Ой там при долині» (1915), «Заквітчали дівчатонька» (1916), «Гей там, у Вільхівці» (1916), «Як з Бережан до Кадри» (1916), «Ой шумить, шумить та дібровонька» (1916), «Накрила нічка» (1917), «Човен хитається серед води» (1917), «Зажурились галичанки» (1918), «Як стрільці йшли з України» (1918), «Ой та зажурились стрільці січовії» (1918), «Засумуй трембіто» (1920) та багато інших. Завдяки своїй популярності й із різних ідеологічних причин більшість із них стали народними. Хоч насправді достеменно відомо дату й місце їх створення. Надзвичайно популярною на всій Україні була пісня «Зажурились галичанки», написана під час походу УСС за Збруч (відома в аранжуванні М. Леонтовича під назвою «Плач галичанок»).

Стрілецьку спадщину поета-стрільця поповнили пісні періоду визвольних змагань 1941–1945 рр. Найбільш популярними серед них були пісні «Машерують вже повстанці», написана в 1941 році для куреня Романа Шухевича-Чупринки, та «Чи то грім гримить», створена в 1943 році для дивізії «Галичина». Бойовими маршами Української Повстанської Армії стали пісні «Не сміє бути в нас страху» та «Ми йдемо в бій».

До пісенного спадку поета-стрільця входять також низка колядок, військових, кооперативних, лісницьких, мисливських, пластових, патріотичних, спортивних, просвітянських і молитовно-релігійних пісень. У 1921 р. Роман Купчинський опублікував у Львові драматичну поему «Великий день». У творі змальовано героїчний здвиг стрілецтва на горі Маківка, що був першим успіхом стрілецької зброї й стрілецького духу. Втіленням самопосвяти в ім'я України постав головний герой поеми полковник Дмитро Вітовський:

Стрільці мої! З долини зла
Я, сотник ваш, сюди прийшов
Сказати вам, що не пішла
На марно ваша юна кров!... [2, с. 10].

Упродовж усього життя поряд з поезією Р. Купчинський писав і прозові твори: спогади, оповідання, нариси, есе, хроніки. У романі-трилогії зі стрілецького життя «Заметіль» («Курилася доріженька», «Перед навалою» (обидві частини — 1928), «У зворах Бескиду» (1933)) письменник художньо відтворив середовище, у якому зродилася стрілецька ідея, правдиво відтворив історичні події, вказавши їхні точні дати, і національний характер Легіону УСС. Автор виводить образи персонажів, які добровільно вступили до лав УСС та навіть готові були купити собі місце в лавах української армії, які брали активну участь у кривавих боях. Головний герой трилогії Петро Зварич став узагальненим образом січових стрільців і водночас наділений автобіографізмом: по всьому тексту спостерігається схожість з автором.

Для лялькового театру гумору й сатири Р. Купчинський створив «Вертеп наших днів». У 1964 році в Канаді видав «Мисливські оповідання» (Вінніпег, Торонто) [4], у 1965 — гумористичну поему «Скоропад» (Нью-Йорк) [6].

Життя поета, який понад усе любив Україну й нею жив, обірвалося в 1976 р. далеко від рідної землі. Та залишилися його пісні, які й нині не втратили своєї актуальності. Вони не підвладні часові,

адже стали літописом епохи, гартували волю вояків, кликали до боротьби:

Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій
По згарищах руїни
За рідний край, за нарід свій
За волю України! [8, с. 85].

Ця його пісня й сьогодні бадьорить дух українських бійців та кличе їх до боротьби.

У фонді Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки є низка творів Романа Купчинського. Це, зокрема: трилогія «Заметіль» [3], поеми «Скоропад» та «Великий день», «Мисливські оповідання», стрілецькі пісні «Як з Бережан до Кадри» [7]. Є у книгозбірні й чимало збірників і часописів, у яких опубліковані його поезії.

Електронна бібліотека «Diasporiana» пропонує видання, які можна прочитати онлайн: книга «На службі України : В 60-річчя полковника Андрія Мельника» (1951), поема «Скоропад» (1965), «Мисливські оповідання» (1964), повний збірник пісень «Ми йдемо в бій» (1977), вибрана лірика «Невиспівані пісні» (1983). У е-бібліотеці «Чтиво» можна прочитати повні тексти повісті зі стрілецького життя, які входять у трилогію «Заметіль», і поему «Скоропад». Електронна бібліотека НБУВ «Ukrainica» презентує поему «Великий день», видану у Львові в 1921 р., і збірник «Богдан Лепкий (1872–1941)», у який входять спогади Р. Купчинського «В бережанській тихій стороні». Фейлетони Романа Купчинського, які друкувалися у львівському часописі «Діло», можна переглянути в електронному архіві української періодики «Libragia» та цифровій колекції «Електронна версія періодики» Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника.

Як бачимо, Роман Купчинський, як один із найвідоміших і найпопулярніших Усусів, прославив січове стрілецтво взагалі та його вояків віршами, прозою й піснями. А ми, бібліотечні фахівці, зобов'язані звеличувати нашого славного земляка та популяризувати його творчість.

1. Думін О. Історія легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. Львів : «Червона Калина», 1936. 375 с.
2. Купчинський Р. Великий день : драм. поема. Львів, 1921. 45 с.
3. Купчинський Р. Заметіль : трилогія. Львів : Каменярь, 1991. Т. 1. 1–3.

4. Купчинський Р. Мисливські оповідання. Вінніпег : Новий шлях, 1964. 208 с.
5. Купчинський Р. Невиспівані пісні. Вибрана лірика і проза. Нью-Йорк : В-во Пластова Ватага «Бурлаки», 1983. 124 с.
6. Купчинський Р. Скоропад : поема. Нью-Йорк : Червона калина, 1965. 142 с.
7. Купчинський Р. Як з Бережан до Кадр : Стрілецькі пісні Романа Купчинського. Тернопіль, 1990. 62 с.
8. Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О.М. Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.

UDC 821.161.09(092)+94(477)''19''(092)

Larysa Olenych,

<https://orcid.org/0009-0004-7230-9645>,

Head of Department,

Information Bibliographical Department,

Ternopil Regional Universal Scientific Library,

Ternopil, Ukraine

e-mail: bibliogr.tounb@gmail.com

**"THE FIRST SHOOTER BARD OF MODERN UKRAINE".
ON THE 130TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH
OF ROMAN KUPCHINSKY**

The life and creative path of the poet, prose writer, critic, and participant in the national liberation struggles Roman Kupchinsky, born in the village of Rozhadyv in Zborivshchyna, are analyzed. The editions of his works available for reading in the Ternopil Regional Universal Scientific Library and electronic libraries are presented.

Keywords: Roman Kupchinsky, biography, creativity, electronic libraries, digitized publications.

УДК 93/94(930.2);82-94 Володимир Короленко

Головка Олеся Володимирівна

наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка,

Полтава, Україна

e-mail: olessja-golovko@ukr.net

РОДИНА В ЖИТТІ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Досліджено значення родини в житті Володимира Галактіоновича Короленка. Розглянуто образ письменника як люблячого чоловіка й батька, турботливого дідуся через призму епістолярної спадщини письменника.

Ключові слова: В.Г. Короленко, батько, дідусь, доньки, любов, онука, родина, чоловік.

Безумовно, заявлена тема досить широка. Але ми спробуємо привідкрити завісу родинного життя Володимира Короленка. Письменник був люблячим чоловіком, турботливим батьком і дідусем. Батьком і чоловіком він став у зрілому віці — у тридцять два роки; дідусем — у шістдесят. Отже, батьківство було довгожданою й радісною подією в його житті, а коли вже народилася онучка — його щастю не було меж.

27 січня 1886 року відбулося весілля Євдокії Івановської та Володимира Короленка, через одинадцять років після першого знайомства. На той момент їй тридцять, йому — тридцять два. Дорослі люди. Лаконічну розповідь про історію свого весілля Володимир Короленко описав у листі до брата: «Я, звичайно, радий, щасливий, і головне сподіваюсь на мирне життя з нею» [4, с. 7]. «Як я люблю її в двадцять років, так я люблю тебе і в шістдесят», — так писав Володимир Галактіонович про свою дружину Євдокію [4, с. 6]. Називав її Душа моя. Читаємо в листі письменника: «Я пам'ятаю, які жорсткі напади туги бували у мене раніше. А з того часу, як Дунька ошчасливила мене, коли я уявляю собі, що десь там Сонька сміється своїм беззубим ротом, нічого подібного зі мною не буває; будь-яка невдача, перш як проникала до самого дна душі, — тепер вже діє не так сильно. У мене вистачає сил іти, падати і знову підніматися» [4, с. 47]. У листі від 20.07.1889 р. дружині напише: «...Душа моя, як я за тобою скучив, як я мрію про той час, коли нарешті обійму тебе. Я починаю якось по-особливому тебе відчувати» [4, с. 61].

Володимир Галактіонович окремо писав листи дітям, записував за ними перші слова, вів щоденник. А ще в письменника була традиція в листах з далеких мандрівок надсилати донькам засушені квіти. Для того, щоб їх зірвати, приходилося дертися по дорозі вгору, але це не страшило його навіть у похилому віці. У одному з листів доньці Софії з неперевершеним гумором описується ця ситуація: «Листа з квітами

відправляю сьогодні: на дикій скалистій вершині пристаркуватий батько про тебе пам'ятає» (№ 395, і далі — зазначаємо навпроти цитування архівних матеріалів номер справи) [3]. Де б письменник не був, відмічав у листах до доньок: «Я завжди несучу із собою згадку про тебе, що ви обидві здорові й веселі. Це тому, що ви обидві — частина моєї сутності. Це річ природна і завжди так буває, що батьки живуть дітьми» [2, с. 106]. Письменник був дуже турботливим батьком. До питання укріплення здоров'я доньок батько відносився дуже відповідально. Коли дівчата підросли, Володимир Галактіонович почав привчати їх до фізичних занять, закалювання. У квартирі привісили кільця для гімнастичних вправ і діти залюбки ними оволоділи. Письменник грав у теніс — для цього у дворі була спеціально розчищена доріжка. Неймовірно задоволення він отримував від велосипедних прогулянок. Відомо, що Короленко дуже любляв кататися на лижах, ковзанах. У січні 1901 р. у дворі будинку в Полтаві залили каток: «Ми троє — Наташа, Соня і я — зайнялися цією справою так енергійно, що замутили всю воду в колодязі, витягуючи її відрами... Як би там не було, скоро будемо кататися» [1, с. 161].

Відомо, що Володимир Галактіонович був не тільки турботливим батьком, але й дуже гарним дідусем. Він мав лише єдину онуку, але саме вона окрасила останні важкі роки його життя. Молодша донька письменника Наталя подарувала Короленкові радість стати дідусем.

Наталя очікувала на дитину в серпні 1914 р. У січні письменник виїжджає до неї у Францію, адже батька турбувало як його слабка й хвороблива донька перенесе вагітність та пологи. У селищі Лардени (поблизу Тулузи) письменник проживає в родині доньки. У червні 1914 р. разом із зятем Костянтином Ляховичем виїхали на лікування в Наугейм, але через десять днів були викликані назад телеграмою про розпочаті передчасні пологи. 5 липня 1914 року письменник став дідусем. Семимісячна Софійка була слабкою, лікар вважав, що вона нежиттєздатна, але дівчинка проявила вперте бажання жити. Більше місяця її тримали у ваті. Короленко писав близьким детальні бюлетені про її стан, набирання у вазі й загальному розвитку. Так у листі від 18.07.1914 р. до Єлизавети Осипівни Скуревич (тітки) Володимир Галактіонович повідомляє радісну звістку: «Сьогодні, о 10 годині ранку Ви стали прабабусею. Пологи були не дуже важкі. Лікар за Наталю не переживав. Але дуже боявся за дитину. Вірніше — вважав малоімовірним, що вона виживе. А після пологів привітав нас і сказав мені, що, дівчинка хоча й дуже мала, але при гарному догляді може

вижити. Лежить тепер завернута у вату і з теплими пляшками навколо. Обличчя гарне, складена правильно, і видає звуки, по яким Наталі здається, що вона щось їсть» (№ 761) [3].

У листах Володимир Галактіонович регулярно дає детальні звіти про свою маленьку онуку, про її фізичний стан, настрої, кожне нове вимовлене слово. У листі до Малишевих (рідних письменника): від 20.12.1914 р. повідомляє, що «Дівчинка Софійка у нас росте, як і треба. Вирівнялася, набирає вагу, стає кріпкішою. Зросту, здається, буде невеличкого, смуглява, голова кругла, як горіх, очі темні, сірі. Норов декілька нетерплячий, трішки нервова, що й зрозуміло, якщо прийняти до уваги, скільки їй відразу довелося пережити» (№ 760) [3].

У листах до зятя й доньки, рідних Володимир Галактіонович регулярно дає детальні звіти про свою маленьку онуку, про її фізичний стан, настрої, кожне нове вимовлене слово, повідомляє, що вона «багато ходить, спить при відкритих вікнах, грається в піску» (№ 1529) [3]. З особливою любов'ю описує онуку: у листі від 1.02.1917 р. «У нас все благополучно. Головна персона, звичайно, Соня. Її нарешті, пустили на підлогу, і вона ходила, тримаючись за руку. Ніжки у неї ще слабенькі, ходить невпевнено... Але — що радує дідусеве серце, — це та наполегливість, з якою вона, незважаючи на слабкість, продовжує ходити... Декілька днів гуляла по вулицям навіть при 12 морозу. Зараз припинили: морози у нас в січні стали сильнішими (буває нижче 20), а у неї проявилися легкі ознаки нежитю. Нежить пройшла, але морози не слабнуть. Підождемо» (№ 1004) [3].

У листі до зятя К. Ляховича від 18.7.1916 р. відмічає: «... Частина дня я гуляю з нею... дивимося на ріку, на луки, відрізняємо вже гусей та овець навіть вдалині і дуже радіємо...» (№ 1004) [3]. У листі від 11.11.1916 р. підмічає харизму дівчинки: «Проявляє хореографічні таланти: Танцює вже без музики, дуже швидко перебираючи ніжками... Гуляє кожного дня, хоча вже тиждень у нас зима: сніг. Гуляє залюбки та неохоче йде додому» (№ 1004) [3]. У листі від 14.12.1916 р. до зятя: «Ми з Сонею сідаємо писати Вам листа. Ми, як завжди встали першими: мама і бабуся ще сплять, коли ми вже займаємося своїми справами. Соня вже все своє виконала: одяглася, поїла: вранці яйце, вдень кашку. Після сніданку вона зазвичай підходить до мого столу, де я вже працюю, і намагається прийняти участь в писанні. «Напишемо татусеві», — говорю я їй. Вона радісно киває головою і бере перо» (№ 1546) [3]. У листі з Ларден до старшої доньки Софії письменник відмічає: «Від дванадцятої до трьох інколи проводжу час з Сонею. Вона спить у колясці, я інколи теж дрімаю на

лавці, але більше читаю» (№ 1004) [3]. Письменник прив'язався до маленької Софійки і дуже сумував за нею, коли вони розлучалися. Донька з онукою повернулася на батьківщину лише в червні 1916 р., переживши важку й втомливу тритижневу мандрівку. Ці сумісні прогулянки приносили величезне задоволення й дідусеві, і онучці. Полтавці часто бачили в міському саду щасливого дідуся з маленькою онукою на руках.

У листі до свого зятя від 01.11.1916 р. зазначає, що «Софійка росте. Гуляє кожного дня навіть у вологу погоду. Наталя в цьому плані молодець, і навіть бабусі вже не чинять опору. На наших очах Софійка стала вже популярна майже як Карко серед сусідських дітей. Ходить охоче в своїй шубці, яка надає їй вид тумбочки, та резинових калошах, а коли погода потепліє — в ескімоському костюмчику... Ми з нею сусіди по кімнатах. Я просинаюся рано, вона пізніше (годин близько семи) і починає мене звати. Після годування врывається до мене в кімнату. Коли я пишу — вона тільки ходить колами та заглядає. Коли вільний, — йде на руки, перебирає різні предмети на столі і в шкатулці, перекладає їх з одних коробочок у інші. В 8.30 бере дзвіночок і ми відправляємося будити першу — бабусю. Вона вже знає, що дзвіночок треба тримати біля себе, щоб не дзвонив до входу в кімнату, а в бабусиній кімнаті піднімає дзвін. Але виконання цього зобов'язання часто порушується: в бабусиній кімнаті стоїть комод, а в комоді зберігається шоколад. Соня раптово про це згадує, повертається туди і з сяючими очима показує по-своєму пальчиком, виймає шоколадку (вибирає сама пристойний їй по віку шматочок, — великих не бере) і біжить будити маму та хизується шоколадом. Так розпочинається наш день. Потім я йду на пошту, вона гуляти і сходимосся за чаєм, обідом і т. д.» (№ 1534) [3].

У листі до своєї старшої доньки Софії від 09.11.1914 р. акцентує на тому, що «Головна особа Софійка, — між тим — ми її вивозимо в колясці на повітря і вона залишається від 12 до 15, незважаючи на те, що тепер вже холода. Третього дня тобто сьомого листопада її застав в саду перший сніжок, — правда маленький ще, і уявляєш Наталя дозволила, щоб вона досипала свій строк» (№ 39) [3].

Отже, як бачимо з епістолярію письменника, родина в його житті відігравала важливу роль, а листування з рідними — важливим процесом комунікації й підтримки. Незважаючи на свою зайнятість, Володимир Короленко завжди приділяв величезну увагу своїм рідним, був уважним до їхніх проблем і запитів.

1. Короленко В. Г. Письма. 1888–1921. Петербург: Время, 1922. 352 с.
2. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 10. Письма 1879–1921. М., 1956. 717 с.
3. Научный архив Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленко (номер справи зазначаємо в круглих дужках після цитати).
4. Петропавловская Н. Д. Как я люблю её... Из жизни Короленко. М. : Флинта: Наука, 2000. 152 с.

UDC 93/94(930.2);82-94 Volodymyr Korolenko

Olesya Golovko,

Researcher,

Poltava Literary Memorial Museum V.G. Korolenko,

Poltava, Ukraine

e-mail: olessja-golovko@ukr.net

FAMILY IN THE LIFE OF VOLODYMYR KOROLENKO

The article examines the importance of family in the life of Volodymyr Korolenko. The image of the writer as a husband, a loving father, a caring grandfather is considered through the prism of the writer's epistolary heritage.

Keywords: V.G. Korolenko, father, grandfather, daughters, love, granddaughter, family, husband.

УДК 821.161.1.09

Вечерок Ольга Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0003-0438-5537>,

кандидат філологічних наук,

наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка,

Полтава, Україна,

e-mail: vecherok29@ukr.net

МУЗЕЙ В. Г. КОРОЛЕНКА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На матеріалі фондової колекції та монографії колишньої директорки музею Л. К. Гейштор досліджується одна зі сторінок в історії існування Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка, а саме — період Другої світової війни. Робота музею в евакуації

представлена в спогадах Л. К. Гейштор, а газетні вирізки, що зберігаються у фондах музею, тією чи іншою мірою висвітлюють долю цього закладу в німецькій окупації.

Ключові слова: музей В. Г. Короленка, С. В. Короленко, фонди, експозиція, евакуація, окупація, реевакуація.

Літературно-меморіальному музею В. Г. Короленка, заснованому в 1928 році за ініціативи родини письменника, зокрема, його старшої доньки — Софії Володимирівни, та за сприяння працівників краєзнавчого музею, протягом свого існування довелося пережити нелегкі часи. Це були й ідеологічні утиски з боку сталінської радянської влади, і фінансова скрута, через яку родина змушена була продати архів письменника Ленінській бібліотеці в Москві, де він знаходиться і до цього часу. Та найтрагічнішою сторінкою в долі музею стала Друга світова війна. І ті експонати, що зараз представлені в меморіальній експозиції — меблі, книги, речі, які слугували Короленкові за життя, були збережені завдяки самовідданій праці тодішніх співробітників: самої Софії Володимирівни, її подруг ще з гімназійних років, котрі також пов'язали своє життя з музеєм, колишньої хатньої робітниці в родині Короленків, а згодом прибиральниці музею Ірини Карпівни Значенко.

З початком війни, завдяки клопотанням Софії Володимирівни, десять ящиків найцінніших експонатів (щоденники, ненадруковані статті, листи) разом з експонатами краєзнавчого музею були відправлені до Уфи. Проте сам музей продовжував працювати. У книзі відгуків за цей період збереглися записи відвідувачів, у тому числі й солдат, які йшли на фронт. Наприкінці серпня 1941 року фронт наблизився до Полтави. Сподіватися на гуманність німців не доводилося — газети повідомляли про звірства фашистів на окупованих територіях, особливо по відношенню до євреїв. А в Короленківському домі на той час проживали Любов Леопольдівна Кривинська і Роза Олександрівна Рабинович — давні подруги Софії Володимирівни. І Софія Володимирівна прийняла рішення про евакуацію. Вона сказала: «Треба від'їжджати, інакше ми всі загинемо: якщо Любочку і Розочку поведуть на страту, я теж повинна буду піти з ними» [1, с. 37].

Музею і його співробітникам було виділено куток в теплушці. В евакуацію поїхали Софія Володимирівна, Любов Леопольдівна і Анна Леопольдівна Кривинські та Роза Олександрівна Рабинович. Пункт призначення — Свердловськ. Особистих речей взяли мінімум: зимовий одяг і трохи продуктів. Решту склали матеріали музею: 1000 книг із

особистої бібліотеки Короленка (зараз представлені в меморіальній експозиції), документи, фотографії, одяг Короленка, який експонувалася в кабінеті. Меблі залишили на зберігання Ірині Карпівні. Поїзд рухався двадцять три доби. Їхали, сидючи на речах, спали по черзі. У дорозі їхній ешелон кілька разів потрапляв під бомбардування. Та все ж пощастило добратися до місця призначення без втрат.

У Свердловську співробітників музею прихистила родина Мельників, а для матеріалів музею місцева адміністрація виділила маленьку кімнатку в обласній бібліотеці ім. Белінського — «щілину», як називала її Софія Володимирівна. Вона стала її робочим місцем. Настала сувора уральська зима: бібліотека не опалювалася (від морозу полопалися труби), у чорнильниці замерзали чорнила, і в «щілині» не можна було довго витримати навіть у зимовому одязі. Пайок отримували мізерний, і коли було зовсім голодно, Софія Володимирівна змушена була продавати що-небудь з одягу чи речей.

Однак, незважаючи на всі негаразди, 25 грудня 1941 року до 20-ї річниці від дня смерті Володимира Галактіоновича група евакуйованих письменників підготувала вечір пам'яті Короленка, а співробітники музею — альбоми з підбірками його текстів на теми: «Короленко про любов до Батьківщини» і «Короленко про мистецтво слова».

Навесні 1942 року, коли стало особливо голодно і вже нічого було продавати, з'явився янгол-рятівник у особі Сергія Львовича Вольміра, який у студентські роки писав вірші, зустрічався з Короленком і ставився до нього із юнацьким захопленням (у евакуації він працював в Уральській філії Академії Наук СРСР). Дізнавшись, що музей також знаходиться в евакуації в Свердловську, він розшукав адресу Софії Володимирівни і з'явився, щоб допомогти. Він обійшов усі інстанції і йому вдалося добитися для співробітників музею (як для сім'ї Короленка) пайка й американської гуманітарної допомоги.

А в 1943 році відбулася доленосна зустріч Софії Володимирівни з Любов'ю Костянтинівною Гейштор, котрій судилося стати наступницею Софії Володимирівни. Вони зустрілися випадково. Любові Костянтинівні потрібна була місцева прописка, а в музеї якраз з'явилася вакансія — пів ставки наукового співробітника. Софії Володимирівні треба було їхати в тривале відрядження, і вона взяла Любов Костянтинівну на роботу. 1 жовтня 1943 року стало її першим робочим днем у музеї.

Про нелегкі будні музею в евакуації ми знаємо завдяки спогадам Л. К. Гейштор, доля ж Короленківського дому в окупації й досі залишається «білою плямою». У музейних фондах збереглася

вирізка з газети «Голос Полтавщини» від липня 1942 р., з якої відомо, що в окупованій Полтаві музей деякий час продовжував працювати — експозиція (деякі особисті речі, зокрема чоботарський інструмент, фотографії, документи) розміщала у вітальні й кабінеті письменника. Більш того, висловлювалося сподівання, що при новій владі музей зможе працювати більш вільно. Згадується професор Г. Г. Ващенко (скоріше за все, він і є автором цієї публікації), який працював над статтею «Короленко і большевизм». «За большевиків не можна було освітлити багато важливіших питань щодо короленкознавства, — пише він (доречно згадуючи «Листи до Луначарського», заборонені до друку при радянській владі), — Зараз ми маємо всі можливості працювати нормально, звільнившись назавжди від страшної опіки большевиків. Музей докладает всіх зусиль, щоб висвітлити щиро-правдиво політичне обличчя одного з найкращих світових письменників» [2]. Слід зазначити, що вказана стаття проф. Ващенка так і не була опублікована.

Уже з радянських газет, що виходили після звільнення Полтави від німців, відомо, що музей був пограбований і зруйнований. Так у газеті «Литература и искусство» виходить стаття Абрама Дермана, у якій він пише: «Вандалами гітлерівцями спалений дотла Дім-музей В. Г. Короленка в Полтаві. Довідка про загибель музею містить наступні подробиці: «Дім-музей Короленка з усіма меморіальними цінностями та інший будинок на садибі Короленка спалені. Садиба підпалена вранці 22 вересні гебіт-комісаром Астер, котрий жив у домі Короленка. <...> С.В. Короленко, донька письменника і директорка музею, перед заняттям Полтави німцями вивезла з довіреного їй сховища все найбільш цінне й значиме: рукописний фонд, архів, документи... І все ж шкода, завдана музею, дуже велика і непоправна: загинула вся бібліотека письменника, вся обстановка його побуту та праці. Загинув будинок, у якому письменник провів 18 років із 21, прожитих у Полтаві» (*переклад мій — О.В.*) [2].

А в газеті «Зоря Полтавщини» від 1 грудня 1943 р., крім уже названого гебітскомісара (*правопис збережено*), згадується і якась «славнозвісна пані» Тірель, теж, начебто, причетна до пограбування музею: «В лютому 1943 р., коли німці тікали з Харкова, в цьому будинку оселився “гебітскомісар”. Речі письменника частково були вивезені, частково зовсім зникли, бо до них приклали свої руки сам “гебітскомісар” та “славнозвісна пані” Тірель» [2].

Дізнавшись, що дім-музей у Полтаві повністю зруйнований, Софія Володимирівна вирушає до Москви, щоб там в урядових інстанціях вирішувати долю музею. Але реєвакація була можлива

лише після закінчення війни. Увесь цей час музей продовжував працювати в Свердловську: організовувалися виставки, лекції, екскурсії. І тільки восени 1945 р. Софія Володимирівна їде в Полтаву та починає готувати приміщення для музею. Полтава була зруйнована на 80%. Однак світ не без добрих людей. Сім'я доктора Полонського, що проживала по вул. Комсомольській, поступилася однією кімнатою, другою кімнатою поступилася колишня кухарка родини Капністів М.А. Ткач по вул. Короленка, 13, а третю кімнату зняли в 2-му Козачому провулку. Сергій Львович Вольмір домігся пасажирського вагона для реєвакуації цінностей музею і його співробітників (на жаль, незадовго до від'їзду померла Анна Леопольдівна Кривинська). У Полтаву потяг прибув 7 жовтня 1945 р. На Південному вокзалі його зустрічала Софія Володимирівна. А з весни 1946-го почалося відновлення садиби й будівлі музею. На розбиранні завалів працювали німецькі військовополонені й полтавці по «суботниках».

Наближалася хоча і сумна, але кругла дата — 25-річчя з дня смерті Короленка. До неї повинен був бути не тільки відбудований будинок, але й відкрита експозиція. Обидва завдання вирішувалися одночасно: будівельники будували, а музейні працівники готували експозицію в кабінеті й вітальні. 25 грудня відбувся траурний мітинг з покладанням вінків на могилу Короленка, а потім — ознайомлення з новою експозицією музею.

Увечері в театрі (теперішня школа № 3) відбувся урочистий літературно-мистецький вечір, присвячений пам'яті письменника, на якому четверо співробітників музею — директорка Софія Володимирівна, наукові співробітниці Любов Леопольдівна Кривинська й Любов Костянтинівна Гейштор, прибиральниця Ірина Карпівна Значенко — були нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні». Проте повною мірою їхню доблесну працю можуть оцінити лише нащадки, котрі ось уже майже 100 років після смерті нашого видатного земляка мають можливість споглядати речі, яких торкалася його рука, щораз поринаючи в неповторну атмосферу Короленківського дому.

1. Гейштор Л. К. Вблизи Короленко. Полтава, 2001. С. 36–51.
2. Матеріали з фондів музею В. Г. Короленка.

UDC 821.161.1.09

Olha Vecherok,

<https://orcid.org/0000-0003-0438-5537>,

Candidate of Philological Sciences,

Scientific Employee,

Poltava Literary and Memorial Museum of V.G. Korolenko,

Poltava, Ukraine,

e-mail: vecherok29@ukr.net

THE MUSEUM OF V. G. KOROLENKO IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR

Based on the material of the stock collection and the monograph of the former director of the museum L. K. Geishtor is one of the pages in the history of the existence of the Poltava Literary and Memorial Museum of V. G. Korolenko, namely the period of the Second World War. The museum's work in evacuation is presented in the memoirs of L.K. Geishtor, and the newspaper clippings stored in the museum's collections shed some light on the fate of the museum during the German occupation.

Keywords: museum of V. G. Korolenko, S. V. Korolenko, funds, exposure, evacuation, occupation, re-evacuation.

УДК 929:930

Мазепа Олександр Миколайович,

<https://orcid.org/0009-0009-1483-523X>,

кандидат історичних наук,

в.о. доцента кафедри гуманітарної освіти,

Львівський національний університет природокористування,

Дубляни, Україна

e-mail: o.mazepa.uhhru@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА АРХИПЕНКА ТА МИКОЛИ БИТИНСЬКОГО В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ РОДОВІДНОЇ УСТАНОВИ

Проаналізовано доробок Євгена Архипенка і Миколи Битинського в складі Української родовідної установи, що функціонувала в ДР-період. Висвітлено напрямки її діяльності в 1946–1948 роках.

Ключові слова: герб, геральдика, Євген Архипенко, Микола Битинський, Українська родовідна установа.

Після Другої світової війни українські науковці на еміграції опинились у складних умовах. Проте саме в цей час заради збереження національної пам'яті в 1946 р. було створено Українську родовідну установу. Зважаючи на те, що більшість українських наукових інституцій, які відновили свою діяльність в ДР-період, мали власні традиції (НТШ та УВАН), то поява нових науково-дослідницьких осередків — Українського суходолового інституту, Українського океанічного інституту, Інституту Зеленої України, Інституту Родознавства і Знаменознавства засвідчила важливий крок в організаційному розвитку української еміграційної науки.

Діяльність Української родовідної установи (далі — УРУ) була частково висвітлена в сучасній історичній науці. Серед наукових досліджень, присвячених УРУ, варто відзначити статтю О. Кучерука, у якій на основі знайдених матеріалів у ЦДАВО України розкрито головні напрями її роботи [3, с. 37–40]. Дослідники О. Ясь і М. Дмитрієнко, які займалися опрацюванням здобутків української закордонної історичної науки, уперше проаналізували різні аспекти діяльності УРУ, детально розглянули зміст публікацій у часописі «Рід та Знамено», які мають вагоме значення для української геральдики й генеалогії [1, с. 32–37].

Заснування УРУ в 1946 р. в м. Франкфурт було досить закономірним. Є. Архипенко — відомий громадсько-політичний діяч — добре розумів, що збереження й вивчення відомостей про старі українські роди, їхню символіку є важливим чинником для відродження незалежної України, у яку вірили більшість українських патріотів-ідеалістів того часу. Ідея створення родовідної організації обговорювалася ще з початку 1940 р. У першу чергу, за задумом Є. Архипенка, завдання згуртувати й об'єднати українську громаду покладалися на Українську родовідну організацію, яка б керувала цим процесом та стала репрезентантом усіх українських родів на еміграції. У зв'язку з цим було підготовлено проект створення цієї організації та окреслено основні засади її діяльності.

Згідно положень статуту, УРУ, на думку М. Битинського й Є. Архипенка, мала бути як установа що, крім формальної реєстрації родів, мала б виконувати функцію згуртування української нації на основі спільного походження, родової спорідненості, що було надзвичайно актуальним у тогочасних умовах [5, с. 1].

М. Битинський і Є. Архипенко в складі УРУ займалися складанням генеалогічних таблиць знаних українських родів, записом

інформації до Української Родовідної Книги, реєстрацією старих і складанням нових гербів для земель, повітів, міст, волостей, сіл і корпоративних об'єднань, дослідженням міської й територіальної геральдики.

У 1946–1948 рр. М. Битинський свою роботу в УРУ зосередив на виготовленні проєктів родових гербів як для самих членів установи, так і членів інших наукових інституцій. Допомогавав йому в цьому художник Ю. Сластіон. М. Битинський, який був фахівцем з геральдики, перебуваючи в таборі для переміщених осіб Пфорцхайм, склав низку практичних рекомендацій, за якими мали виготовлятися герби для членів УРУ. Завдяки теоретичним напрацюванням М. Битинського УРУ оформила й затвердила 20 родових знамен представників старих шляхетських родів [2, с. 10].

Коли герб був оформлений і затверджений, то видавалося спеціальне посвідчення [4, с. 21]. У додатку до свідоцтва могли подаватися пояснення до символіки гербового зображення. У випадку з гербом роду Битинських було зазначено: «Виображена в червоній голові знаменового щита біла безнога чайка в льоту наліво вказує на головні періоди бурхливого життя основоположника знаменованого роду, що позначилися мандрівками і скитальництвом по чужих землях. Безногість пtiці означає постійну безпритульність і відсутність сталого місця осідку на чужині; зворот знаменницької фігури наліво означає скитальницький рух в напрямі заходу. Червоне поле вказує на неспокійні криваві воєнні і революційні часи ізгойщини. Виображений у блакитному полі щита срібний грецький хрест нагадує старовинний священничий православний батьківський рід основоположника знаменованого роду, що жив минулі віки в мирі і спокої (блакить); червона перевязь на хресті означає, що основоположник родового знамена поклав свій відмінний особистий воєнний знак на духовому» [4, с. 20].

М. Битинський у складі УРУ виготовив проєкти гербів Біланів, Герасимовичів, Демчуків, Нечаїв, Лепких, Косачів, Кохно, Сапіг, Лимаренків, Оглоблиних, Рудницьких, Кульчицьких, Корчак-Городиських, Якса-Биковських, Бачинських, Сенютовичів, Розгонів, Повстенків, Семків, Олексієнків, Видибід-Руденків, до яких було подані докладні описи й роз'яснення.

За короткий час існування УРУ Є. Архипенку вдалося зібрати цінні матеріали до історії представників роду Ровицьких, Леліва Копистянських, Міхновських, Міяковських, Лимаренків, Лівницьких,

Куниць, Токаржевських-Карашевичів, Свідницьких, Степаненків, Орликів, Петлюр, Тарнавських, Рашків, Чикаленків, Фурсенків.

Через складні умови життя в англійській і американській зонах окупації Німеччини Є. Архипенко, незважаючи на фінансові труднощі, до останнього плекав надію на перенесення діяльності УРУ та продовження видання часопису «Рід та Знамено». Однак, враховуючи реалії того часу, подальше видання часопису й активна співпраця науковців стали неможливими. Більшість, з політичних мотивів і в пошуку кращої долі, змушені були емігрувати до Франції, а пізніше, на початку 1950-х років, — до США й Канади.

Слід зазначити, що після закінчення Другої світової війни, завдячуючи ініціативі Є. Архипенка, фахівці із геральдики й генеалогії М. Битинський, М. Міллер, В. Сенютович-Бережний, О. Оглоблин зібралися в складі Української родовідної установи. Завдяки короткотривалій діяльності УРУ вдалося провести наукову конференцію й започаткувати видання часопису «Рід та Знамено». Є. Архипенко й М. Битинський найактивніше долучилися до роботи в складі УРУ в 1946–1948 рр. Їм вдалося окреслити й обговорити низку геральдико-генеалогічних проєктів, однак втілити їх не дозволили складні матеріальні умови й переїзд більшості науковців до США й Канади.

1. Дмитрієнко М. Часопис «Рід та Знамено» та його внесок у розвиток української еміграційної історіографії. *Бібліотечний вісник*. 1997. № 1. С. 32–37.

2. Записки Українського науково-дослідного інституту родознавства та знаменознавства. Майнц-Кастель, 1949. Т. 1. 86 с.

3. Кучерук О. Українська Родовідна Установа (УРУ) та часопис «Рід та Знамено». *Нумізматика і фалеристика*. 2006. № 1 (37). С. 37–40.

4. Битинський М. Правильник для будови українських родових знамен. Рід та Знамено. Франкфурт-на-Майні, 1947. Зшиток 1. С. 19–23.

5. Статут Української Родовідної Установи. Рід та Знамено. Франкфурт-на-Майні, 1947. Зшиток 1. С. 1–7.

UDC 929:930

Oleksandr Mazepa,

<https://orcid.org/0009-0009-1483-523X>,

Candidate of Historical Sciences,

Acting Associate Professor,

Department of Humanitarian Education,

Lviv National University of Nature Management,

Dubliany, Ukraine

e-mail: o.mazepa.uhhru@gmail.com

ACTIVITIES OF YEVHEN ARCHIPENKO AND MYKOLA BYTYSKY IN THE UKRAINIAN GENEALOGICAL INSTITUTION

The work of Yevgeny Arkhipenko and Mykola Bytynskyi as part of the Ukrainian genealogical institution, which functioned in the DP period, was analyzed. The directions of its activities in 1946–1948 are highlighted.

Keywords: coat of arms, heraldry, Yevhen Arkhipenko, Mykola Bytynskyi, Ukrainian genealogical institution.

УДК 070.42(092)(=161.2:71)

Яблонський Максим Романович,

<https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,

доцент кафедри соціальних комунікацій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

e-mail: max.yablonsky@gmail.com

В ПАМ'ЯТЬ ПРО ЖУРНАЛІСТА Й РЕДАКТОРА ПЕТРА ВОЛИНЯКА: ЖАНР НЕКРОЛОГА

На матеріалі некрологів, присвячених Петру Волинякові (псевдонім Петра Кузьмовича Чечета (1907–1969)), відтворено специфіку вираження інформаційного аспекту та прояви особистісного виміру. До аналізу залучено тексти, опубліковані в часописах «Українські Вісті» (Новий Ульм) і «Нові Дні» (Торонто).

Ключові слова: історія української еміграційної журналістики, некролог, мемуари, Петро Волиняк, «Українські Вісті» (Новий Ульм), «Нові Дні» (Торонто), УРДП.

Оперативність та інформативність — аксіомні риси журналістського жанру некролога. Традиційно виокремлюють офіційний і аналітичний авторський некрологи [1, с. 172]. Закономірно, що в мемуаристиці некролог є одним із важливих джерел.

Трагічну звістку з Торонто про те, що «29 грудня ц. р. тут у шпиталі <...> помер на 63-му році життя відомий український еміграційний видавець, письменник і журналіст Петро Волиняк», опублікувала на першій сторінці газета «Свобода» [7]. Окрім біографічних відомостей, у некролозі вміщено повідомлення про похорон, який «відбудеться в суботу 3 січня 1970 року — з Торонта на Український Православний Цвинтар у Бавнд Бруку» [7].

Видання, з якими пов'язувало Петра Волиняка десятиліття співпраці, відгукнулися на повідомлення про кончину відомого журналіста й видавця. Тижневик «Українські Вісті» (Новий Ульм), орган УРДП (УРДП — Українська революційно-демократична партія. — *М. Я.*), у перших числах 1970 р. опублікував некролог Крайового Комітету УРДП в Канаді, організації, у якій Петро Волиняк виконував обов'язки секретаря, Першого Заступника Голови УРДП і Генерального Секретаря ЦК УРДП. Використавши семантику псевдоніма, дуже влучно підкреслено громадянську працю та патріотизм Покійного: «Відійшов від нас на вічний спочинок великий ВОЛИНЯК, вірний син УКРАЇНИ, невтомний працівник і БОРЕЦЬ. Жорстока і неблаганна смерть передчасно і зовсім несподівано забрала від нас найдорожчого нашого друга, незвичайно обдарованого і вмілого провідника й учителя, великого приятеля і вихователя наших дітей і молоді» [4]. У високому стилі поваги проступають алюзії до вогненного слова Т. Шевченка. Так у вираженні всезагального смутку в некролозі підкреслюється: «Покійний осиротив нас, свою єдину дочку Наталю і двох братів, а також велику громаду своїх друзів, співробітників, читачів і почитателів — як на еміграції, так і на Україні суцільних» [4]; тут помітний вплив громадянського послання поета, зверненого до всіх українців («в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»).

У місячнику «Нові Дні», засновником, видавцем і редактором якого впродовж двох десятиліть був Петро Волиняк, також уміщено некролог Крайового Комітету УРДП в Канаді. Відмінність простежується тільки в морфемному складі («гостинна канадійська земля» в тижневику «Українські Вісті» [4] і «гостинна канадська земля» в журналі [6]).

«Українські Вісті» опублікували некролог за матеріалом радіо «Свобода», яке було надіслано українською мовою для УРСР [5]. В інформаційній довідці про Петра Волиняка підкреслено: «1942 року відновив літературну діяльність, що була перервана ув'язненням у концтаборі НКВД на Біломорсько-Балтійському каналі» [5].

Враховуючи адресата, підкреслюється зв'язок з Україною: «Покійний активно цікавився сучасним становищем в Українській РСР: влаштував зустрічі й літературні вечори в Торонто для діячів культури з України, що відвідували Канаду» [5].

У цьому ж числі тижневика опубліковано текст Ю. Мовчана «Петро Волиняк не живе...» [3]. Він наводить міркування: «Як пише мені один із близьких його приятелів, журналіст Микола Смирнів, “до болю шкода людини, яка виснажилася і підірвала своє здоров'я протягом останніх 20-ти років, видаючи “Нові дні”, підручники, вічно недосипаючи та вічно борячись з різними труднощами та нестатками”» [3, с. 2]. Органічно вплетено в текст некролога й слова Петра Волиняка зі звернення «До всіх читачів», опублікованого в останньому числі журналу «Нові Дні» за 1969 р., де проступає передчуття смерті.

Ю. Мовчан, розмірковуючи про значення журналістської діяльності Петра Волиняка, не ідеалізує колегу, намагається об'єктивно оцінити його доробок. «Та не зважаючи на все, одного не можна заперечити Петрові Волинякові — його блискучий журналістичний стиль, його непідробна відвертість і щирість вислову про справи чи особи, про які він писав — не кажучи вже, звичайно, про його високий національно-соборницький патріотизм, — підкреслюється в дописі, — Якщо до цього ще додати прекрасну соборну українську літературну мову, неперевершеним знавцем якої був Петро Волиняк, то звідси стане зрозумілим, чому ми кожен його статтю чи навіть замітку прочитували завжди з такою великою насолодою. Прикро, до болю прикро, що тепер ми вже не будемо змоги читати його завжди цікавих і обґрунтованих зауваг на тему нашого еміграційного мовного гуляйпілля...» [3, с. 10].

Закономірно, що завершення тексту Ю. Мовчана сповнене високої патетики: «Завжди стоячи на сторожі та обороні своєї знедоленої Батьківщини, Ти до останньої хвилини свого життя невтомно боровся за українську правду і тому подібно, як у світі ніщо добре даремно не пропадає, так само і Твоя чверть-столітня титанічна діяльність на культурній ниві української еміграції не була марною!» [3, с. 10].

Часопис «Нові Дні», дітище Петра Волиняка, після смерті якого постала проблема видання журналу, відгукнувся численними пропам'ятними матеріалами. Окрім згаданого некролога Крайового Комітету УРДП в Канаді, у першому числі 1970 р. опубліковано «Прощальне слово від Центрального Комітету УРДП на похороні

світлої пам'яті П. К. Волиняка, виголошене Заступником Голови УРДП М. Воскобійником», «Раптовий і великий обвал (Із слова на поминальному обіді — від імені співробітників)» Д. Кислиці, «Помер наш редактор і приятель» О. Коновала, «Пам'яті незабутнього редактора» Б. Олександріва, «Замість прощальної промови над гробом мого друга, виховника й дорадника сл. п. Петра Волиняка-Чечета» «Бабусі» Лілі, поезію Н. Ріпецького «Замість вінка», світлини з похоронної процесії та інформацію про панахиду по п. бл. Петрові Волинякові в Маямі.

Некролог авторства Юрія Клинового (псевдонім Ю. Стефаніка) побачив світ у альманасі «Північне сяйво» хронологічно віддалено (зауважимо, що попередній випуск видання датувався 1969 р.) [2]. Змістові ознаки тексту (та й авторське визначення) відповідають характеристиці жанру «некролог». Юрій Клиновий подає коротку біографічну довідку Петра Волиняка; цитує з часопису «Новий шлях» промови, виголошені на похороні (31 січня 1970 р.), і статтю Романа Рахманного «Замовкла одна бойова позиція» (24 січня 1970 р.); згадує останнє пророче звернення редактора часопису «Нові Дні» до своїх читачів.

Маючи значний редакторський досвід, Юрій Клиновий підкреслює масштаби редакційно-видавничої діяльності Петра Волиняка, зокрема зауважує, що видавництво «Нові Дні» — «це було підприємство однієї живої людини, яка часто була не тільки редактором місячника та автором багатьох гостро полемічних статей у ньому, але й лінотипістом, технічним редактором, книговодом, поштовим відділом тощо» [2, с. 170].

Наголошуючи на значенні діяльності Петра Волиняка, Юрій Клиновий формує шкід портрета журналіста, редактора й видавця: «Як видавець і редактор місячника “Нові дні”, Петро Волиняк таки справді прославився своєю працьовитістю, знанням радянської дійсності, полемічним талантом і, як на наші умови, величезним темпераментом. Бувши великим патріотом своєї батьківщини, він не вагався воювати за неї всіма доступними засобами, зокрема гострим, як бритва, пером. Правда, він лаявся з багатьма, він був чи не найбагатший українець поза Україною на ворогів, проте темою його полеміки майже завжди були громадські й політичні проблеми нашої дійсності. Хоч він часто помилявся, без сумніву, був вірним слугою своєї батьківщини, одним із найвірніших і найвідданіших на еміграції» [2, с. 171].

Отже, презентовані матеріали відтворюють, окрім традиційних інформаційних складників, вираження особистісного. У некролозі

Крайового Комітету УРДП в Канаді це згадка про осиротілу дочку Наталю й двох братів Петра Волиняка. У аналітичних текстах Ю. Мовчана й Юрія Клинового більше уваги приділялося характеристиці його журналістської й редакційно-видавничої діяльності; на цьому тлі органічними є міркування про індивідуальний стиль і значення Петра Волиняка.

1. Журналістика: словник-довідник / авт.-укл. І. М. Михайлин. Київ : Академвидав, 2013. 320 с.
2. Клиновий Ю. Петро Волиняк (1907–1969). Північне сяйво: альманах V / упорядкував Яр Славутич. Едмонтон, 1971. С. 170–171.
3. Мовчан Юл., д-р. Петро Волиняк не живе... *Українські Вісті*. 1970. 4–11 січ. Ч. 1–2 (1897–1898). С. 2, 10.
4. П. К. Волиняк (28.9.1907 –29.12.1969) [некролог]. *Українські Вісті*. 1970. 4–11 січ. Ч. 1–2 (1897–1898). С. 2.
5. Петро Волиняк-Чечет [некролог]. *Українські Вісті*. 1970. 4–11 січ. Ч. 1–2 (1897–1898). С. 2.
6. Петро Кузьмович Волиняк-Чечет [некролог]. *Нові Дні*. 1970. Ч. 1 (240). С. 1.
7. Помер Петро Волиняк — письменник, видавець і редактор «Нових Днів». *Свобода*. 1969. 31 грудня. Ч. 239. С. 1.

UDC 070.42(092)(=161.2:71)

Maksym Yablonskyi,

<https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>

PhD in Social Communications, Docent;

Associate Professor;

Department of Social Communications;

Lesia Ukrainka Volyn National University;

Lutsk, Ukraine;

e-mail: max.yablonsky@gmail.com

IN MEMORY OF THE JOURNALIST AND EDITOR PETRO VOLYNIAK: THE OBITUARY GENRE

The obituary materials dedicated to Petro Volyniak (pseudonym of Petro Kuzmowych Chechet (1907–1969)) reproduce the specifics of the expression of the informational aspect and the manifestation of the personal dimension. The analysis included texts published in the magazines "Ukrainski Visti" (Neu-Ulm) and "Novi Dni" (Toronto).

Keywords: history of Ukrainian emigration journalism, obituary, memoirs, Petro Volyniak, "Ukrainski Visti" (Neu-Ulm), "Novi Dni" (Toronto), Ukrainian Revolutionary Democratic Party.

УДК 012.Тарнавська:050. Український пласт

Гришина Тетяна Анатоліївна,

<https://orcid.org/0000-0002-3464-3085>,

молодша наукова співробітниця,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: tagym@ukr.net

ПЕРШОДРУКИ ТВОРІВ МАРТИ ТАРНАВСЬКОЇ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСІВ «УКРАЇНСЬКОГО ПЛАСТУ»

Зібрано і проаналізовано твори Марти Тарнавської, які були вперше опубліковані на сторінках періодичних видань «Українського пласту» поза межами України в 1946–1969 рр. Включено низку дописів (1946–2008 рр.) про діяльність «Українського пласту» в Америці.

Ключові слова: Тарнавська, першодруки, періодичні видання, «Український пласт».

Марта Теодозіївна Тарнавська (у дівоцтві Сеньківська) — українська письменниця, перекладачка, дослідниця англомовної літературної україніки за кордоном; членкиня Наукового товариства імені Шевченка й Української вільної академії наук у США; одна із засновниць Бібліотеки при пластовій станиці в м. Філадельфія (1958), очільниця Бібліотеки Пласту й Рідної Школи (1965–1974), що стала продовженням книгозбірні, заснованої в 1958 р.

Марта Теодозіївна Сеньківська народилася у Львові в 1930 р. У 1936 р. родина Сеньківських переїздить «на землі корінної Польщі» [2, с. 282] (містечко Солець над Віслою), де її батько відкриває лікарську практику. 1941 р. — Друга світова війна та «німецька окупація Галичини» [2, с. 283]. Родина повертається до Зборова (Тернопільщина), а з наближенням радянських військ переїздить до Тернополя; у 1944 р. Сеньківські виїжджають до Словаччини (с. Немце), пізніше — до Австрії (містечко Штайнеркірхен ам Траун). Упродовж 1945–1948 рр. родина перебуває в Зальцбургу (Німеччина),

де Марта вчиться в українській гімназії й «завзято пластує» [2, с. 283]. 1949 р. Марта Теодозіївна разом з чоловіком, Остапом Тарнавським, і батьками емігрує до Філадельфії (штат Пенсильванія, США); у 1962 р. здобуває ступінь бакалавра із соціології та антропології в Темпльському університеті, у 1964 — магістра з бібліотекознавства в Дрексельському університеті; працює у Правничому інституті Пенсільванського університету (1967–1994) [1, с. 38–39].

У 1946 р. вперше з'являються друком вірші й дописи М. Тарнавської на сторінках пластової преси. У двотижневнику для української молоді *«Наш шлях»* (відп. ред. Борис Олександрів; Зальцбург, Німеччина) [3, с. 118] виходять першодруки віршів: *«Мандруй! (У мандрів синь весняним штовхом вітру)»*, *«Навпростець (Сплять у мряці хатки на узліссях)»*, *«Пісня спартанок (В зеленім Фушлі купалося сонце)»* і нарис про життя інструкторського пластового табору над озером Фушль в Австрії — *«Спогад з таборового життя»*. У всіх творах авторка вперше вживає псевдонім «Пластунка Остапа».

У 1948 р. М. Тарнавська опублікувала свої поетичні твори в кількох часописах. Зокрема в журналі пластового юнацтва *«На сліді»* (додаток до часопису «Час», ред. Богдан Кравців; Авсбург, Німеччина) [2, с. 8] вперше надруковано вірші: *«До самоти (Я вернуся... І знаю: подовгім розстанні)»* і *«Табір затих (Табір затих... Лиш шум потока)»*; у двотижневому інформаційному листку українського пласту *«Скоб»* (додаток до часопису *«Нові дні»*, ред. Осип Новицький; Зальцбург, Австрія) [3, с. 160] вийшов першодрук вірша *«До сонця, до волі! (Бадьорі ми і лиця в нас веселі)»* під псевдонімом «Пластунка П. О.».

Наприкінці 1940-х — початку 1950-х років авторка плідно співпрацювала з пластовим журналом *«Молоде життя»* (ред. Ольга Кузьмович) [2, с. 9], у якому вперше надруковано вірші: *«Вмандрівку (Нас буде трьох. Чого ж нам більше треба)»*, *«Едельвейси (Між блакиттю і сонцем на срібних узбіччях)»* (у пізніших редакціях — *«Едельвейси (Молитовних висот піднебесні божниці)»*) (1948), *«Пісня (У мандрівку кличе вітер)»* (1953)), дві строфи поетичного твору з пластунського життя *«Марш Чортолохів (Ідем зо співом у життя)»* (1954), який було покладено на музику Степана Гумініловича. Усі згадані твори з'явилися під псевдонімом «Пластунка Остапа».

З 1954 р. письменниця почала співпрацю з одним з найстаріших українських періодичних видань у діаспорі газетою *«Свобода»* — органом Українського Народного Союзу в Злучених Державах

Америци (ЗДА) (ред. в період співпраці: Лука Мишуга (1934, 1936–1937, 1946–1955), Антін Драган (1955–1970), Зенон Снилик (1970–1998), Сергій Миронюк (1998), Раїса Галешко (1998–2000), Ірена Яросевич (2000–2006)) [3, с. 155]. У додатку *«Пластова ватра»* до газети *«Свобода»* [3, с. 137] опубліковано вірші: *«Поворот у зелену юність (Чи тямите: тоді черемха цвіла)»*, *«Ватра (Мір'яди іскор — в танець полум'яний)»*, *«Українській матері (Тобі, що без героїства і без слави)»*. У 1955 р. виходять першодруки віршів *«Біла ніч (Ніч тиха прийшла і свята)»* та *«Київ (Мов гість, приходять довгожданий час)»*; у 1957 р. — уперше опубліковано вірш *«*** (Складаєш задуми і пляни)»*, який у передруку виходив під назвою *«Memento»*; 1958 р. побачили світ поетичні твори: *«*** (Піду ввечір над самітнє море)»* та *«Вітер (Вітер, солоний вітер)»*; у 1959 — вірш *«Слово про вічний змаг (Виступали ілюзій полки)»* (у пізніших редакціях — *«Слово про полк ілюзій (Княжа юнь готувала полки)»*). У всіх вищезгаданих творах авторкою вжито псевдонім «Пластунка Остапа».

У 1969 р. в канадійському часописі *«Юнак»* (наступник журналу *«Молоде життя»*, який з 1963 р. видавала Головна пластова булава в Торонто (Канада) [4, с. 44], уперше цілісно надруковано 9 віршів, що становлять сценічний монтаж на 9 дійових осіб — *«Мандрівка з книжкою»* й поетичний твір *«Марш Чортополохів (Ідем зо співом у життя)»*, дві строфи якого друкувалися раніше.

Упродовж усього життя Марта Тарнавська приділяла багато уваги поширенню інформації про український пластовий рух і його традиції в Америці. На сторінках часописів української діаспори подавала відомості про діяльність Бібліотеки Пласту, літературно-мистецького пластового гуртка, організації старших пластунок «Чортополохи», конкурси для українських письменників і молоді в Америці тощо. Серед численних дописів: *«Пластова молодь і мистецтво»*. *Америка*. (3 квітня, 1957); *«Хроніка Літературно-Мистецького Пластового Гуртка у Філядельфії»*. *Вісті Філядельфійської Станиці*. 1/58 (січень, 1958); *«Бібліотека при Пластовій Станиці»*. *Америка* (23 липня, 1958); *«Чортополохи ростуть у Філядельфії»*. *Пластова ватра*. *Свобода*. 7.2 (61) (19 березня, 1960); *«Бібліотека Пласту і Рідної Школи у Філядельфії»*. *Свобода*. (25 червня, 1965); *«Десятиліття Пластової Бібліотеки у Філядельфії»*. *Свобода* (19 жовтня, 1968); *«Про бібліотеку, що її ведуть “Чортополохи”»*. *Юнак*. 7.10 (76) (жовтень, 1969); *«Бібліотека Пласту і Рідної Школи у Філядельфії проголошує Літературно-Мистецький конкурс для молоді»*. *Свобода* (5 серпня, 1972); *«Двадцятип'ятиліття*

«Чортополохів»». Слово Головного Чортополоха [Марти Тарнавської] на Ювілейній зустрічі 11 вересня 1976 року в Лігайтоні». *Пластовий шлях*. 4 (51) (жовтень–грудень, 1976); «Літературний конкурс для українських письменників». *Народна воля*. (27 липня, 1978); «Бібліотека “Чортополохів” стає загально-громадською установою». *Свобода* (22 грудня, 1992); «Українській бібліотеці у Філядельфії — 40 років». *Свобода* (2 жовтня, 1998); «50-літній ювілей Української Бібліотеки у Філядельфії, або як з малої пластової книгозбірні виросла поважна громадська установа». *Пластовий шлях*. 4 (156) (2008) та багато ін.

1. Зорівчак Р. Тарнавська Марта. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. Київ, 2015. Т. 6. С. 38–39.

2. Тарнавська М. «Автобібліографія, 1930–2010». Київ : Пульсари, 2012. 415 с.

3. Українські газети 1898–2015 років, що виходили за межами України (з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) : каталог / уклад.: О. А. Вакульчук (керівник), О. С. Залізнюк, Л. А. Білименко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 474 с.

4. Фединський О. Бібліографічний покажчик української преси поза межами України за 1966 рік. Клівленд, Огайо, 1967. 47 с. (Український музей-архів у Клівленді, Інк. ; ч. 11). URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21770/file.pdf>.

UDC 012Tarnavska:050 Ukrainskyi plast

Tetiana Hryshyna,

<https://orcid.org/0000-0002-3464-3085>,

Junior Research Associate,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tagym@ukr.net

FIRST PRINTING OF THE WORKS OF MARTA TARNAVSKAYA ON THE PAGES OF THE MAGAZINES OF THE ORGANIZATION "UKRAINSKYI PLAST"

The works of Marta Tarnavska, which were first published on the pages of periodicals of the organization "Ukrainskyi plast" outside Ukraine in 1946–1969, were collected and analyzed. Included are articles from 1946 to 2008 about the activities of the organization "Ukrainskyi plast" in America.

Key words: Tarnavska, first editions, periodicals, "Ukrainskyi plast".

УДК 070(477)"19"(092)

Чумаковська Анастасія Юріївна,

<https://orcid.org/0009-0007-3762-2240>

головна спеціалістка,

відділ довідкового апарату документів,

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,

аспірантка кафедри всесвітньої історії,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

e-mail: chumakovsk_a@ukr.net

ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА РАХМАННОГО В КАНАДІ

Охарактеризовано публіцистичну діяльність одного з найпомітніших екзильних громадсько-політичних діячів і публіцистів другої половини ХХ ст. Романа Рахманного в канадський період його діяльності.

Ключові слова: Роман Рахманний, публіцистика, українська преса, діаспора, політична еміграція.

Політична українська еміграція, викинута з власної землі хвилею Другої Світової війни, зуміла не лише вижити й зберегтись, а ще й ефективно функціонувати завдяки діяльності багатьох її представників.

Разом з цим існує невелика кількість суто історіографічних досліджень, присвячених формуванню української діаспори та її діяльності після Другої світової війни. Це було пов'язано з довголітнім ідеологічним табу на розробку проблем життєдіяльності української політичної еміграції й діаспори в час існування СРСР, а також недостатнім її вивченням у період незалежності України.

Станом на сьогодні вже була опублікована низка праць, присвячених різним аспектам діяльності зарубіжного українства. Першими до вивчення третьої хвилі української еміграції приступили зарубіжні українські історики, які фактично були частиною діаспорного середовища. Їхніми зусиллями була здійснена оцінка кількісного і якісного штату українських політемігрантів, їх соціальний склад, встановлено особливості цієї хвилі української еміграції.

На початку 90-х рр. ХХ ст. до вивчення процесів приєднались історики «материкової» України, які мали можливість залучити для цього великий масив нових архівних джерел. Спеціальні праці, які

висвітлювали діяльність представників зарубіжного українства, почали з'являтися тільки на зламі ХХ–ХХІ ст. До їх числа варто віднести дисертаційні проєкти й дослідницькі розвідки С. Рудика, О. Дзири, О. Бугасвої, О. Ковальчука, Ю. Коваліва, С. Олійника, М. Палієнко та ін. Але попри це — третя хвиля української еміграції та діяльність її окремих представників потребує подальшого ретельного вивчення.

Роман Рахманний (справжнє прізвище — Олійник) — один із найвидатніших українських публіцистів другої половини ХХ ст.

Народився Р. Рахманний у селі Піддністряни, що на Львівщині, у родині подружжя Олійників, Дмитра Степановича й Розалії Григорівни, — активних діячів місцевої «Просвіти».

Студював філософію й теологію у Львові. У 1937 р. він вступив до лав ОУН, обравши собі псевдонім «Рахманний». Під час Другої світової війни був активним діячем українського націоналістичного підпілля, учасником третьої похідної групи ОУН «Південь» (1941), друкувався в підпільних виданнях ОУН і УГВР [1].

Від 1944 р. перебував у еміграції — спочатку в Західній Європі, згодом, у 1949 р., переселився до Канади, де Роман Дмитрович швидко опанував нові інформаційні канали. Його статті виходили на сторінках газет «Globe and Mail», «Toronto Telegram», тижневику «Saturday Night», а пізніше — у місячному журналі «International Journal». Як зазначає Я. Коменчук у своїй розвідці «Українська публіцистика в оцінці критиків», творчість Р. Рахманного англійською мовою була настільки помітною, що канадська енциклопедія помилково зарахувала його переважно до англомовних авторів [2].

У червні 1964 р. статтю Р. Рахманного про долю українців у збройних силах СРСР надрукував журнал «Military Review», який штаб американської армії видавав англійською, іспанською й португальською мовами. Вона мала важливе значення, адже чи не вперше розвідка з подібною тематикою з'явилася на офіційному рівні ще й за авторства українця.

З численних есеїв Р. Рахманного українською мовою слід відмітити збірку статей і репортажів «Кров і чорнило» видання «Прологу», «На 50-тій паралелі — збірку статей і коментарів 1959–1969» видання «Тризуба» у Вінніпегу. Основна проблематика, на яку автор звертає увагу, — це Україна й українська тематика в різних її проявах.

За довгі роки праці Р. Рахманному вдалось налагодити важливі контакти не лише з англо-, а й франкомовною пресою. У цьому контексті варто відмітити статтю, що була опублікована в монреальському щоденнику «Le Devoir» під назвою «Католицька церква

в Україні — 4 років після її знищення». У ній автор лаконічно переповідає історію ліквідації УГКЦ. Серед інших публікацій французькою мовою не менш важливими були статті «Українці та інші не-росіяни СРСР вимагають поваги до своїх прав», «Советська справедливість в Україні», «Примусова русифікація України», «Мучеництво України триває».

Одна із провідних тем, на яку звертав увагу Р. Рахманний, — питання багатокультурності Канади. Ця проблема висвітлена в статтях «Багатокультурність і прагнення Квебеку» або «Англійська дилема франко-Канадців». На сторінках одного з найавторитетніших у Канаді часописів «The Montreal Star» у статті під назвою «Особливі громадяни Канади: українці» звертає увагу й на історію поселення самих українців у Канаді, їхній внесок у розвиток цієї країни, проблему збереження власної ідентичності й несправедливе неприхильне ставлення певної категорії суспільства до них [3]. На сторінках журналу «Сучасність» журналістом було опубліковано ряд есеїв на такі теми, як: молодь у Канаді, Канада й Україна.

Статті Р. Рахманного мали широке коло читачів, оскільки публікувались у різних виданнях: «Наша мета», «Новий шлях», «Український Голос», «Поступ». Упродовж піввіку Р. Рахманний послідовно відстоював українські національні інтереси й державницькі ідеали засобами друкованого слова, публікував статті про Україну й боротьбу українського народу на самовизначення.

1. ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1361 Оп. 1. Спр. 516. Арк. 1.
2. ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1361 Оп. 1. Спр. 548. Арк. 3.
3. ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1361 Оп. 1. Спр. 558. Арк. 5.

UDC 070(477)"19"(092)

Anastasiia Chumakovska,

<https://orcid.org/0009-0007-3762-2240>,

Chief specialist of the document reference department,

Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine,

1st year PhD student,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: chumakovsk_a@ukr.net

PUBLICISTIC ACTIVITY OF ROMAN RAKHMANNYI IN CANADA

The report describes the journalistic activity of one of the most prominent exiled social and political figures and publicists of the second half of the 20th century. Roman Rakhmannyi in the Canadian period of his activity.

Keywords: Roman Rakhmannyi, journalism, Ukrainian press, diaspora, third wave of emigration.

УДК 016:929]908В.Полек(091)

Галярник Надія Романівна,

головна бібліотекарка,

хранителка Іменного фонду проф. В. Т. Полека,

Наукова бібліотека Прикарпатського

національного університету імені Василя Стефаника,

Івано-Франківськ, Україна

e-mail: nadiia.haliarnyk@pnu.edu.ua

Гуцуляк Олег Борисович,

<http://orcid.org/0000-0001-7325-8254>,

кандидат філософських наук, доцент,

учений секретар,

Наукова бібліотека Прикарпатського

національного університету імені Василя Стефаника,

Івано-Франківськ, Україна

e-mail: lib@pnu.edu.ua

«ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ БІОБІБЛІОГРАФІЇ»: ДО 100-РІЧЧЯ ПОШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЗНАНОГО ДОСЛІДНИКА-БІОБІБЛІОГРАФА, ПРОФЕСОРА В. Т. ПОЛЕСКА (1924–1999)

Акцентовано увагу на біобібліографічній і краєзнавчій діяльності Володимира Теодоровича Полека (1924–1999) — ученого, енциклопедиста, професора кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Подано перелік публікацій про В. Т. Полека, наведено факти пошанування його пам'яті, окреслено коло колег і учнів, які

продовжують науково-методологічні підходи вченого в галузі біобібліографістики.

Ключові слова: Володимир Полек, біобібліографія, краєзнавство, Івано-Франківська область.

У 2024 році відзначається 100-річчя від дня народження професора Володимира Теодоровича Полека (27 вересня 1924, м. Станіславів — 19 липня 1999, Івано-Франківськ), вченого-україніста, бібліографа, краєзнавця. Він був беззаперечним авторитетом у царині літературознавства, біобібліографії; прикладом скромного, працьовитого інтелектуала; одним із останніх представників такого класичного типу як «галицький інтелігент». Однією з найістотніших рис В. Т. Полека була всебічна бібліографічна поінформованість, науково-методична компетентність, сумлінність. Уже перші його публікації виявили коло зацікавлень: літературний процес на Прикарпатті в загальному європейському контексті. Працюючи доволі значний час (1955–1974 рр.) бібліографом бібліотеки Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника, він чимало зробив для організації роботи відділу, створення й ведення картотек: основної систематичної картотеки, присвяченої доробку науковців Івано-Франківщини й краєзнавчої. Як дослідник енциклопедичного рівня, В. Т. Полек був залучений до впорядкування бібліографічних матеріалів «Української Радянської Енциклопедії» та в колективному проєкті «Українська література в загальнослов'янському та світовому літературному контексті». У 70-х рр. ХХ ст. В. Т. Полек, працюючи з обмінними фондами бібліотек України, був організатором створення в бібліотеці «Фонду рідкісної книги». Завдяки його наполегливості на даний час маємо унікальне зібрання видань (понад 5 тис. примірників) різноманітних тематик, які активно використовуються студентами, аспірантами й докторантами при написанні наукових робіт.

Одним з головних напрямків зацікавлень професора В. Т. Полека було біобібліографічне краєзнавство Івано-Франківщини. Починаючи з 1959 р. він публікував у масовій і науковій періодиці (в Україні й за кордоном) близько 1600 статей про різноманітні історичні події, про видатних діячів культури й мистецтва як українських, так і європейських, чії життя й діяльність перепліталися з Прикарпаттям. Також він видав декілька тематичних бібліографічних покажчиків, які схвально оцінювалися рецензентами з числа знаних біобібліографів. Заслугою В. Т. Полека є збереження та відкриття для громадського загалу імен і подій, які за тоталітарних і українофобських обставин

викреслювалися з пам'яті народу або замовчувалися. Не одноразово дослідник зазнавав і підозр у пропаганді «українського буржуазного націоналізму», а підготовлене ним видання «Літературне Прикарпаття» (1963 р.) було віддане за наказом радянських бонз «під ніж» (уцілів тільки один примірник в особистій бібліотеці професора). У останнє десятиліття свого життя, паралельно з викладацькою роботою на кафедрі української літератури Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, професор продовжував займатися краєзнавчою біобібліографією, що зрештою втілювалося в укладений ним «Біографічний словник Прикарпаття», у якому зібрано декілька тисяч довідок про визначних уродженців краю. Словник публікувався у вигляді додатків (зшитків) у місцевій періодиці, а повна відредагована електронна версія передана його учнями (І. М. Арабчук, О. Б. Гуцуляк) для використання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Після смерті професора родина, з метою збереження його надбань, передала особистий архів і книгозбірню в Наукову бібліотеку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, у якій було створено «Іменний фонд професора В. Т. Полека» (понад 10 тисяч одиниць обліку, з них 694 листи, адресовані професорові). Матеріали з архіву й листування стали основою для укладання бібліографічних покажчиків і публікацій його колег і учнів з метою розкриття творчої майстерні професора, популяризації його науково-методичних підходів до роботи з біобібліографістикою.

Внаслідок вивчення багатогранного досвіду й творчого шляху професора В. Т. Полека різними авторами-краєзнавцями (В. М. Бурдуланюк, Б. М. Гаврилів, Г. Горбань, О. М. Блинчук, О. Б. Гуцуляк) було укладено три бібліографічних покажчика [2; 3; 7] (один з них відзначено Дипломом учасника ТОП-10 у номінації «Персональний покажчик» Всеукраїнського бібліотечного «Бібліографічного рейтингу-2019»), видано дві книги-збірники спогадів і матеріалів про нього (за редакцією професора С. І. Хороба) [8; 9], збірник статей про життя й діяльність професора В. Т. Полека (автор — колишній директор Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника М. В. Бігусяк; за редакцією О. Б. Гуцуляка) [1], публікуються статті в науковій періодиці [3, с. 69–72], проводяться конференції й круглі столи. На сайті Наукової бібліотеки професору та його Іменному фондові присвячені окремі розділи, фотогалерея й відео [4].

За життя професор В. Т. Полек був відзначений обласними преміями імені І. Вагилевича, М. Підгірянки й В. Стефаніка, Грамотою Президії Верховної Ради України. У 1997–1999 рр. В. Т. Полек був головою Громадського об'єднання «Наше місто», почесним членом ряду товариств («Просвіта», Спілки краєзнавців, «Західна брама»). До ювілейних дат у періодиці виходили статті, присвячені життєвому шляху й науковому доробку вченого [3, с. 69–72; 6]. З метою пошанування пам'яті професора В. Т. Полека на фасаді центрального корпусу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка встановлено Меморіальну дошку. У 2010 р. з ініціативи Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України засновано щорічну Івано-Франківську обласну премію імені Володимира Полека в галузі краєзнавства (на 2023 р. — понад 30 лауреатів) [5].

Науково-методологічний досвід професора В. Т. Полека активно застосовується в дослідженнях краєзнавців-біобібліографів, які правомірно називають себе його учнями й послідовниками. Зокрема це стосується професорів Г. Карась, В. Качкана, І. Монолатія, С. Хороба, доцентів Є. Барана, М. Бігусяка, О. Гуцуляка, А. Королька, М. Косила, бібліотекарів Г. Горбань і Н. Галярник, дослідників І. Бондарєва, Р. Діда, Ю. Угорчака, М. Шиптура й ін.

1. Бігусяк М. В. Одержимий прикарпатець (у вінок пам'яті професорові Володимиру Полеку) / наук. ред. О. Б. Гуцуляк; відп. ред. М. Ю. Косило. Івано-Франківськ, 2024. 57 с.

2. Володимир Теодорович Полек : бібліографічний покажчик / уклад. Б. Гаврилів. Івано-Франківськ, 1999. 85 с.

3. Володимир Теодорович Полек (1924–1999): біобібліографічний покажчик (до 95-річчя від дня народження) / упоряд. О. Блинчук; наук. ред. О. Гуцуляк. Івано-Франківськ, 2019. 72 с.
URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/polek.doc>.

4. До 100-річчя відомого бібліографа, професора В. Т. Полека (1924–1999). Наукова бібліотека. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаніка. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/polek-100.php>.

5. Івано-Франківська обласна премія імені Володимира Полека у галузі краєзнавства. Вікіпедія. Вільна енциклопедія.
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Івано-Франківська_обласна_премія_імені_Володимира_Полека_в_галузі_краєзнавства.

6. Полек Володимир Теодорович. Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник / уряд. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. Івано-Франківськ, 2010. С. 348–349.

7. Полек Володимир Теодорович: бібліографічний покажчик / уклад. В. Бурдуланюк. Івано-Франківськ, 1985. 85 с.

8. Професор Володимир Полек: творчість і доля на тлі доби (спогади, епістолярій різних років, бібліографічний покажчик) / уряд. С. Хороб. Івано-Франківськ, 2024. 600 с.

9. Сівач духовності: збірник спогадів, статей і матеріалів, присвячений професору Володимиру Полеку / уряд. С. Хороб. Івано-Франківськ, 2003. 460 с.

UDC 016:929]908(091)

Nadiya Halyarnyk,

Senior Librarian,

Custodian of the Name Fund of prof. V. T. Polek,

Scientific Library,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: nadiia.haliarnyk@pnu.edu.ua

Oleg Gutsulyak,

<http://orcid.org/0000-0001-7325-8254>,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Scientific Secretary,

Scientific Library,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: lib@pnu.edu.ua

**"A LIFE DEDICATED TO BIOBIBLIOGRAPHY":
TO THE 100TH ANNIVERSARY OF COMMEMORATION
A WELL-KNOWN RESEARCHER-BIOBIBLIOGRAPHER,
PROFESSOR V. T. POLEK (1924–1999)**

Attention is focused on the bio-bibliographic and local history activities of Volodymyr Teodorovich Polek (1924–1999) — scientist, encyclopedist, professor of the Department of Ukrainian Literature of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. A list of publications about V. T. Polek is provided, the facts of honoring his memory are given, and the circle of colleagues and students who continue the scientist's scientific and methodological approaches in the field of biobibliography is outlined.

Keywords: Volodymyr Polek, biobibliography, local history, Ivano-Frankivsk region.

УДК: 37:304/929: Петро Яцик
Кірсанов Максим Михайлович,
студент 1 курсу магістратури,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Київ, Україна
e-mail: cirsanov24@gmail.com

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО МИСЛЕННЯ В ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗЗСО ІНСТРУМЕНТАМИ БІОГРАФІСТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ ПЕТРА ЯЦИКА)

Розглянуто аспект формування підприємницької компетентності в здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти інструментами біографістики. За приклад для такого формування на уроках історії взято біографію Петра Яцика, який відзначився як успішний українець і меценат, котрий фінансував українські проекти. Запропоновано фрагменти для інтеграції біографії Петра Яцика в урок історії України за програмою 10 класу.

Ключові слова: біографістика, Петро Яцик, підприємництво, історія в школі, здобувачі освіти, мотивація.

Протягом тривалого періоду історії російський шовінізм насаджував думку про те, що українська нація не має своїх успішних людей і не здатна до власної державності. Окремим болючим елементом є втрата в народній пам'яті особистостей, чії історії могли б бути зразком досягнення комерційного успіху. Тому ми вбачаємо за важливе актуалізувати українські історії комерційного успіху за допомоги біографістики, аби повертати до національного усвідомлення той факт, що українці здатні досягати значних успіхів у підприємстві. У наш час багато наших співгромадян демонструють кмітливість, наполегливість і рішучість, відкриваючи успішні й навіть всесвітньовідомі підприємства. Однак ми повинні мати й антологію постатей минулого, котрі заклали початки української комерційної традиції, що має свої унікальні особливості.

Біографія Петра Яцика привертає наш інтерес, адже містить продовження традицій меценатства, які лише актуалізуються в нашій суспільній традиції. Проте зауважимо, що постаті, які досягли

комерційного успіху завдяки підприємництву, не позиціонують відповідним чином. Здобувачі освіти в закладі загальної середньої освіти отримують «картинку» про більшість історичних осіб як про людей, котрі займалися виключно культурою й наукою. І навіть успішні підприємці XIX століття зображуються виключно у світлі суспільних проектів культури. Тим часом ми спостерігаємо в реальній педагогічній практиці актуалізацію необхідності формування навичок підприємництва. При цьому історія цілком може долучитися до організації цього процесу. Біографії багатьох історичних постатей, як правило, застосовуються у вивченні історії для утворення певних світоглядних основ людини та громадянина, що виходить із закладу загальної середньої освіти [2, с. 3]. Таким чином ми пропонуємо практичне розв'язання завдань формування особистості, яка відповідає суспільним тенденціям з допомогою історій успіху українських особистостей. Для прикладу ми обрали біографію Петра Яцика, який, окрім того, що був меценатом, ще й самостійно досяг колосальних успіхів у бізнесі. Найбільш вдалу біографію українського бізнесмена із-за океану виклав Михайло Слабошпицький у своїй праці з однойменною назвою «Петро Яцик» [5, с. 5]. З її сторінок ми дізнаємося, що історія Петра Яцика розпочалася по приїзду до Сполучених Штатів. Тоді він, як і більшість емігрантів, прокладав свій шлях через низькооплачувану роботу. Український меценат, як і більшість мігрантів, міг би задовольнятися таким життям, але він вирішує відкладати свій мізерний заробіток. Згодом, разом із другом, він спостерігає за тим, що місто, де оселився, розростається, зводяться нові будинки. Тож для них так чи інакше потрібні будуть нові меблі — і чоловіки відкривають меблевий магазин. Справа рухається, і Петро Яцик згодом виходить з неї та відкриває власний будівельний бізнес [1, с. 5].

Михайло Слабошпицький, який, по суті, виступив його головним біографом, спостерігає за ним наживо вже в 1990-х роках [5, с. 65–68]. Проте це лише перефразовані замітки з його біографії. А як ми можемо ними скористатися у формуванні нової генерації українських підприємців ще зі школи, на уроках історії? Як відомо, досвід минулого відіграє ключову роль у побудові майбутнього. Тому дуже добре було б приділити особливу роль саме таким постатям у вивченні історії України XX століття, яка не обмежується лише УРСР [3].

Отже, ми подаємо короткий приклад того, як під час звичайного уроку історії України скористатися біографією цього бізнесмена з метою формування навичок підприємництва в школярів. Петро Яцик має такі характерні риси: врівноважений, спокійний, впевнений у собі, рішучий і в міру доброзичливий. М. Слабошпицький характеризує його як рівномірну в ставленні до співрозмовників особистість. Залучаючи такі характеристики, можна запропонувати здобувачам освіти сформувані власні п'ять найважливіших рис для успішного підприємця, використовуючи наведену історію [3, с. 4]. Можна застосувати й коротку сюжетну розповідь, підібравши найбільш яскраві моменти з життя Петра Яцика. При цьому головною метою такої сюжетної розповіді буде показати, що комерційного успіху може досягти людина, яка встигла повоювати за Україну в армії УПА до 1944 року [4, с. 119–124].

Далі ми наведемо приклад сюжетної розповіді:

«Чоловік, який був зі звичайної селянської родини, зміг в далекій Америці із сімома доларами в кишені побудувати мільйонний бізнес та ще й упровадити для нащадків цілий міжнародний конкурс знавців української мови.

Його життєвий шлях розпочався в 1921 році, про що свідчить запис у церковній книзі села Верхнє Синьовидне. Йому довелося пізнати чимало тяжкої праці. А ще він був небайдужий до долі України. У 1939 році розпочалася Друга світова війна. Тоді Німеччина разом з Радянським союзом напали на Польщу. І таким чином Західноукраїнські землі опинилися в складі СРСР. Серед цих буремних подій опиняється молодий Петро. Він приєднується до Української Повстанської армії. Однак у 1944 році радянська влада повертається. Він, як і багато тих, хто не згодний жити під червоним режимом, вирушає на Захід. І так майбутній меценат перетинає Атлантику та опиняється в Канаді. На відміну від більшості своїх співвітчизників, у чужій країні він досягає величезного комерційного успіху».

У цій сюжетній розповіді ми додаємо багато емоційного забарвлення, яке допомагає кращому сприйняттю дітьми життєвого шляху Петра Яцика як яскравого й захопливого сюжету. Водночас ми також вважаємо за доцільне показати, що шлях до економічних успіхів потребує значних зусиль, а ще неабиякої сміливості й наполегливості у формуванні та реалізації нових ідей [3, с. 383–385]. Тут ми можемо вже у формі сюжетної розповіді зосередитися на

перших його кроках перебування в Канаді: до прикладу розповісти про те, що йому доводилося працювати на низькооплачуваній роботі. Крім того, варто наголосити, що в основу його успіху лягла фінансова грамотність, тобто він заощаджував з власного заробітку [5, с. 95–98].

Нами проілюстровано історію успіху Петра Ящика, але для закріплення здобувачами освіти необхідне застосування й інших подібних історій, тобто, залучення окремих постатей, які досягли комерційного успіху, повинно мати для формування реалістичних уявлень про підприємництво системний характер. Під час вивчення того або іншого історичного періоду варто додавати особистий досвід окремих людей, аби формувати уявлення про українців як людей, котрі впливали на світові культурні й економічні процеси. Наприклад, під час вивчення періоду початку ХХ століття варто використати персоналію Євгена Чикаленка. Про нього, чий життєвий шлях яскраво ілюструє здатність українців до комерційних досягнень, часто загадують у підручниках історії, але подається мало інформації. Його вислів: «Легко любити Україну до глибини душі, а спробуйте любити її до глибини власної кишені» — є дуже актуальним у наш час [2, с. 3].

На превеликий жаль, комерційний успіх в українській історіографії набув обрисів не так давно. Раніше під впливом російської історіографії українці позиціонувалися як неповноцінні й здатні лише на вишиванки й сало. Подібний стереотип багато хто з нас спостерігав протягом довгого періоду часу. Проте історія в школі повинна виконувати важливе завдання: формувати в сучасних учнів повноцінні уявлення про нашу історію. Комерційний успіх українців, який наразі надзвичайно актуальний, часто оминає шкільні підручники історії, тому ми вбачаємо доречним застосування подібних біографічних елементів під час вивчення тем з історії України. У будь-якому історичному періоді можна знайти безліч таких персоналій. Приміром, у ХІХ столітті ті ж самі Терещенки, Симиренки, Ханенки та Алчевські. Яскравим прикладом дослідження історій комерційного успіху українців є праця Тетяни Водотики «Історії Успіху: видатні українські бізнесмени ХІХ століття» [6], яка ілюструє необхідність відновлення й розширення національної пам'яті про людей, які будували українську комерційну культуру, а отже, урок історії може бути одним з дієвих інструментів формування національної пам'яті.

1. Баландюк Р. Методичні рекомендації щодо навчання «Підприємливості та фінансовій грамотності» на уроках історії України. *Молодь і ринок*. 2017. № 9. С. 91–95.
2. Пискун О., Сокол Н. Розвиток підприємливості та фінансової грамотності учнів старшої школи в процесі технологічної освіти. *Вісник: педагогічні науки*. 2019. Т. 2, № 151. С. 118–122.
3. Прищепа С. До проблеми формування підприємницької компетентності учнів: сучасні підходи. *Молодий вчений*. 2019. Т. 1, № 6. С. 383–385.
4. Розман І. Українська педагогічна біографістика. Ужгород, 2020. 188 с.
5. Слабошпицький М. Петро Яцик. Українець, який відмовився бути бідним. Київ : Ярославів Вал, 2011. 250 с.
6. Водотика Т. Історії успіху: видатні українські бізнесмени ХІХ ст. Харків : Фоліо, 2020. 235 с. (Серія «Справжня історія»).

UDC 37:304/929: Petr Yatsyk

Maksym Kirsanov,

1st year master's student,

Drahomanov Ukrainian State University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: cirsanov24@gmail.com

FORMATION OF THE ENTREPRENEURIAL MINDSET IN SECONDARY EDUCATION LEARNERS USING BIOGRAPHICAL METHODS (BASED ON THE EXAMPLE OF THE CHARACTER PETRO YATSYK)

The aspect of the formation of entrepreneurial competence among students of vocational education and training with the tools of biographical studies was considered. The biography of Petr Yatsyk, who distinguished himself as a successful Ukrainian and philanthropist who financed Ukrainian projects, was taken as an example for such formation in history lessons. Fragments are proposed for integrating the biography of Petr Yatsyk into the lesson of the history of Ukraine in the 10th grade program.

Keywords: entrepreneurial competence, secondary school students, biography, Petro Yatsyk, Ukrainian history.

Проблеми колективної біографії як предмет дослідження

УДК 37(091)(477)"1991/2024"-051(030)

Березівська Лариса Дмитрівна,

<http://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент НАПН України,

директорка,

Державна науково-педагогічної бібліотека України

імені В. О. Сухомлинського НАПН України,

м. Київ, Україна

e-mail: lberezivska@ukr.net

ПЕДАГОГИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ СЛОВНИКУ: КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ

Акцентовано увагу на значенні біографічного словника для осмислення колективного портрета першого покоління педагогів Незалежної України. Аргументовано, що вони були біля джерел творення або фундаторами української системи освіти. Розкрито підходи до написання біографічних довідок.

Ключові слова: педагогічна біографіка, педагоги Незалежної України, колективний портрет, енциклопедичний словник.

Нині, під час російсько-української війни, набуває актуальності один із напрямів біографічних досліджень — це вивчення історії поколінь у порівняльному аспекті, що пояснюється потребою єднання українського народу на прикладах націєтворчої діяльності груп людей у різні історичні епохи. Колективні портрети є предметом наукових студій українських істориків (Я. Грицак, Я. Калакура, В. Попик та ін.). Як зазначає В. Попик, «ця проблематика ще зовсім недостатньо розроблена біографістами в аспектах порівняння історичних доль окремих поколінь і їхніх звершень, наслідування, продовження й трансформації традицій, створення соціально-психологічних портретів» [3]. Підтримуючи цю думку, вважаємо, що однією з форм

представлення колективних портретів освітян є енциклопедичний словник як сукупність лаконічних біографічних довідок про їхнє життя й творчий доробок [1].

У межах прикладного дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025, керівник Л. Березівська) заплановано створення енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України другої пол. XIX — поч. XXI ст.». У виданні буде цілісно представлено біографічні довідки про понад 300 педагогів і освітньо-громадських діячів [1; 2]. Серед них і педагоги незалежної України — понад 30, діяльність яких тривала після 1991 р., хоча всі вони народилися й навчалися, а більша чи менша частина їхньої життєдіяльності розгорталася в радянську добу. Водночас вони жили й працювали в Незалежній Україні, тобто в нових суспільно-політичних реаліях, в умовах розбудови національної системи освіти. Звісно, про людей, які пішли з життя відносно нещодавно, ми знаємо менше, ніж про покоління педагогів попередніх історичних відрізків, про що свідчить біоісторіографія.

З огляду на тему виникає запитання: що їх об'єднує? Передусім це сфера діяльності — освіта. Педагоги — це люди, які присвятили своє життя навчанню й вихованню інших у практичній або науковій діяльності. Серед них: вчителі, викладачі, вчені, вихователі, управлінці та ін. фахівці в галузі освіти. Їхня праця й творчі здобутки забезпечували розвиток суспільства та впливали на формування майбутніх поколінь України.

Біографічні довідки відповідно до концепції й стилю видання відображатимуть таку інформацію: дата і місце народження й смерті; основна спеціальність; почесні звання; вчений ступінь або звання (із зазначенням року присвоєння); профільна освіта; основні етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади в наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти й педагогіки України; основні наукові праці; розроблення теоретичних проблем та їх практичне застосування в освітній практиці; авторство наукової школи або напряму; членство й керівна робота в академіях і найбільших наукових товариствах; участь у найважливіших вітчизняних і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди й премії, зокрема, міжнародні; визнання в Україні та за її межами.

Назвемо імена найвідоміших представників з окремими штрихами до їхніх індивідуальних портретів, застосувавши такий критерій як місце роботи. Як свідчить аналіз, у словнику буде

представлено когорту знаних вчених НАПН України. Наприклад, Інституту педагогіки НАПН України, які працювали на різних посадах, проводили наукові дослідження задля забезпечення змісту загальної середньої освіти. Васьківська Галина Олексіївна (1963–2021) — дидакт, завідувачка відділу дидактики. Волошина Ніла Йосипівна (1940–2010) — методистка української літератури, завідувачка відділу української літератури, членкиня-кореспондентка НАПН України. Савченко Олександра Яківна (1942–2020) — вчена в галузі загальної педагогіки й дидактики початкової школи, академикиня НАПН України, заступниця міністра освіти України. Ярмаченко Микола Дмитрович (1928–2010) — фахівець у галузі дефектології, теорії й історії педагогіки, директор Інституту педагогіки НАПН України, перший президент НАПН України.

А також директори, заступники директорів, завідувачі відділів інших інститутів НАПН України: Гончаренко Семен Устимович (1928–2013) — фахівець з методики навчання фізики, академік НАПН України, очільник Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті АПН України, головний науковий співробітник відділу дидактики професійно-технічної освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти. Зязюн Іван Андрійович (1938–2014) — філософ, академік НАПН України, директор-організатор Інституту педагогіки і психології професійної освіти.

Важливими сторінками словника стануть довідки про відомих ректорів закладів вищої освіти. Арват Федір Степанович (1928–1999) — ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; Кузь Володимир Григорович (1938–2018) — ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; Прокопенко Іван Федорович (1936–2021) — Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; Огнев'юк Віктор Олександрович (1959–2022) — ректор Київського університету імені Бориса Грінченка та ін.

Звісно, плануємо представити біографічну інформацію і про відомих вчених університетів (Маринич Олександр Мефодійович (1920–2008), Слєпкань Зінаїда Іванівна (1931–2006), Ступарик Богдан Михайлович (1940–2002), Тхоржевський Дмитро Олександрович (1930–2002), Шкіль Микола Іванович (1932–2015) та ін.); директорів шкіл (Захаренко Олександр Антонович (1937–2002), Гузик Микола Петрович (1941–2021) та ін.); дослідників наукових інститутів (Рудницька Оксана Петрівна (1946–2002) та ін.); українських вчених,

які працювали за кордоном (Пріцак Омелян Йосипович (1919–2006) та ін.).

Вивчення біографій і творчого доробку цих постатей потребують особливих підходів з огляду на трансформацію їхніх поглядів у системі кардинально різних цивілізацій: радянської доби в умовах тоталітарної системи і незалежної України. І в кожного з них різні життєві й професійні шляхи, що потребує окремих досліджень. Водночас усі вони були біля витоків творення або фундаторами української системи освіти, а саме: розроблення нормативно-правового забезпечення, актуальних проблем національної освіти, концепцій розвитку освіти й виховання, українських підручників і посібників тощо. Біографічний словник, як довідкове видання, сприятиме осмисленню колективного портрета першого покоління українських педагогів Незалежної України.

1. Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2023. Вип. 2. С. 158–162. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>.

2. Березівська Л. Д. Педагогічна біографіка як складник національної пам'яті: нові виклики і завдання. *Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання* : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. участю, 16 трав. 2023 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2023. С. 11–14. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735919/>.

3. Попик В. І. Колективний портрет поколінь як дослідницька проблема. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2022 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2022. С. 463–466. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004349> (дата звернення: 26.05.2024).

UDC 37(091)(477)"1991/2024"-051(030)

Larysa Berezivska,

<https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Corresponding member of the NAES of Ukraine,

Director, Head Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of the NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: lberezivska@ukr.net

EDUCATORS OF INDEPENDENT UKRAINE IN ENCYCLOPEDIA: A COLLECTIVE PORTRAIT

Attention has been focused on the importance of a biographical dictionary for understanding the collective portrait of the first generation of educators in Independent Ukraine. It has been argued that they were near the sources of creation or the founders of the Ukrainian education system. Approaches to writing biographical references have been revealed.

Keywords: pedagogical biography, educators of Independent Ukraine, collective portrait, encyclopedic dictionary.

УДК 929(477.62=14):323.1

Томазов Валерій В'ячеславович

<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач сектору,

сектор генеалогічних та геральдичних досліджень,

Інститут історії України НАН України,

Київ, Україна

e-mail: tomazov.valery@gmail.com

БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАДАЗОВСЬКИХ ГРЕКІВ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Висвітлюється руйнівний вплив російської збройної агресії проти України на долю надазовських греків, перспективи існування й розвитку їхніх мов, культури та національної ідентичності. Визначається роль біографічних досліджень як одного з факторів збереження історичної та культурної спадщини греків Надазов'я.

Ключові слова: надазовські греки, румеї, уруми, культура, мова, російська агресія, біографічні дослідження.

Біографічні дослідження є одним із найпотужніших факторів збереження національної ідентичності, оскільки наочно демонструють внесок того чи іншого народу в розвиток як власної країни, так і всього людства. І роль біографіки особливо зростає під час кризових моментів історії через її величезний інформаційний, виховний, пропагандистський потенціал.

Російсько-українська війна, що розпочалася 2014 р., охопила території компактного проживання надазовських греків, а повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. призвело до повної окупації зазначених територій, а також — до знищення й розграбування об'єктів матеріальної й духовної культури надазовських греків, зокрема храмів, музеїв, бібліотек, культурних центрів. Маріуполь і поселення поруч з ним, засновані греками, зазнали нищівного руйнування, а населення — значних втрат і розпорошення через евакуацію й депортацію. Наприклад, місто Волноваха (населення 21 тис., з них 15 тис. — румеї) знищено на 95 %; село Гранітне (3600 урумів) — на 95 %; село Бугас (1400 румеїв) — на 70 %; село Чермалик (1900 урумів) — на 70 %; село Старогнатівка (2100 урумів і румеїв) — на 60 %; село Старомлинівка (2400 урумів) — на 90 % [5].

Надазовські греки проживають на теренах України багато століть. За даними перепису 2001 р., в Україні мешкало 91,5 тисячі етнічних греків, з них 77,5 — у Надазов'ї, яке на той момент залишалось єдиним місцем компактного проживання українських греків. Загалом греки склали 0,2 % від населення України [1, с. 489]. Надазовські (маріупольські) греки є окремою етнічною спільнотою грецького походження, яка представлена двома різномовними групами: румеями й урумами. Ця етноконфесійна спільнота почала поступово складатися й набула характерних рис у візантійський період у Криму [6, с. 106]. Румеї (з грецької — візантієць) — греки-елліни — православні, розмовляли грецькою мовою, що сформувалася у візантійський період [1, с. 489]. Мова румеїв значно відрізняється від новогрецької, а склалася раніше за неї. Уруми (з тюркської — візантієць) — греки-татари — православні, але тюркофони. Основна гіпотеза виникнення цієї етнічної групи — греки, які засвоїли тюркську мову. Інша гіпотеза — тюрки, які прийняли християнство та еллінізувалися [1, с. 489]. Румеї й уруми мають істотні культурні відмінності, але ідентифікують себе саме як греки, пам'ятаючи про своє походження.

Надазовські греки мають цілком оригінальну культуру, а їхні мови функціонують не тільки як побутові, а і як літературні. На жаль, вони не були визнані корінними народами України. Такими вважаються

автохтонні етнічні спільноти, які сформувалися на території України, є носіями самобутньої мови й культури, мають традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлюють себе частиною народу України, становлять етнічну меншість у складі її населення й не мають власного державного утворення за межами України [3]. Через низку політичних і соціально-економічних міркувань, румеї й уруми тривалий час розглядалися як грецька діаспора, а не окремі народи, а їхні мови — як говірки. Так ситуація значно нашкодила культурному розвитку зазначених етносів, сприяла скороченню використання їхніх мов на користь новогрецької та подальшій втраті національної ідентичності.

Надазовські греки 1778 р. були депортовані російською владою з політичних амбіцій з Криму разом з іншим православним населенням до необжитих регіонів Північного Надазов'я. Причому ця акція, яка принесла грекам величезні страждання й втрати, у російській історіографії цинічно називається «порятунком православних єдиновірців від мусульманського гніту». У прикальміуському краї румеї (греки-єлліни) й уруми (греки-татари) розселилися окремо — у Маріуполі й у 21 поселенні [6, с. 107–108].

На нових територіях грекам вдавалося зберігати свою ідентичність, мови (зокрема діалекти) й національну культуру. Всупереч голодоморам, репресіям сталінського періоду, які були спрямовані проти греків саме за національною ознакою, руйнуванню грецьких церков та інших архітектурних пам'яток, винищенню національної інтелігенції, німецькій окупації, грекам вдалося створити власну оригінальну культуру: літературу (Дем'ян Богадиця (Бгадиця), Леонтій Хонагбей (Балджи), Григорій Костоправ, Антон Шапурма, Василь Галла, Леонтій Кирьяков, Валерій Кіор, Григорій Меотіс-Данченко); театр (Данило Теленчі, Юрій Дранга, Георгій Деглара); музичне мистецтво (Тамара Каці, Марія Гайтан). Серед греків-дослідників історії й національної культури треба відзначити Феоктиста Хартахая, Кассандру Костан, Едуарда Хаджинова, Римму Харабадот, Степана Теміра.

Значним є внесок надазовських греків у культуру й науку України: композитора Івана Карабиця, музикантів Євгенія Черказова і Кирила Карабиця, художника Архипа Куїнджі, скульптора Юхима Харабета, логіка й психолога Георгія Челпанова, конструктора реактивних двигунів (танк Т-34) Костянтина Челпана, біохіміка Геннадія Мацуки, фізика Віктора Бар'яхтара, письменника Івана Аврамова та ін.

Політика незалежної України сприяла значному розквіту національно-культурного життя надазовських греків: створювалися

театри й фольклорні колективи; школи й музеї; розгорнулися історичні й етнографічні дослідження; проводилися наукові конференції; видавалися книжки. Зокрема побачили світ і біографічні студії, присвячені видатним грекам Надазов'я [2, 4, 7, 8 та ін.].

Але зроблено зовсім недостатньо. Сьогодні, як ніколи, на часі укладання енциклопедичного довідника відомих надазовських греків, створення біографічних розвідок. Це дозволило б зберегти для надазовських греків пам'ять про славних предків та ознайомити українських читачів з невідомими сторінками етнічної історії нашої країни.

1. Араджионі М. Греки. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наукова думка, 2018. Том: Україна — Українці, кн. 1. С. 486–494.

2. Калоеров С. Феоктист Хартахай. Донецк : Юго-Восток, 2007. С. 3.

3. Корінні народи України. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8#cite_note-ponatta-9.

4. Мазараті С., Томазов В., Томазова Н. Особистості. Видатні українські греки: біографічні довідки. *Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти* / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов та ін. Київ : Либідь, 2000. С. 153–164.

5. Надазовські греки у спротиві російській агресії. 20 травня 2023. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dessa.gov.ua/nadazovski-hreky-u-sprotyvi-rosiyskiy-ahresii/>.

6. Томазов В. Національні меншини України у світлі сучасної російсько-української війни: румеї та уруми. *Війна за Україну: ХХ–ХХІ ст.* : Зб. наук. праць. Одеса : Олді+, 2024. С. 105–114.

7. Узбек О. Первая греческая женщина-учёный в Украине. *Греки Харківщини : Зб. істор.-біограф. ст.* Харків : Майдан, 2003. С. 187–189.

8. Хаджинова О. Кассандра Костан. *Греки Харківщини : Зб. істор.-біограф. ст.* Харків : Майдан, 2003. С. 190–192.

UDC 929(477.62=14):323.1

Valerii Tomazov,

<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,

Head of the Sector,

Sector of Genealogical and Heraldic Research,

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tomazov.valery@gmail.com

BIOGRAPHICAL RESEARCH AS A FACTOR IN PRESERVING THE NATIONAL IDENTITY OF THE NORTH AZOVIAN GREEKS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The devastating impact of Russian armed aggression against Ukraine on the fate of the North Azovian Greeks, the prospects for the existence and development of their languages, culture and national identity are highlighted. The role of biographical research as one of the factors in preserving the historical and cultural heritage of the Greeks of the North Azov region is determined.

Keywords: North Azovian Greeks, Roumeans, Urums, culture, language, Russian aggression, biographical studies.

УДК 930.2:[929:39](477.83-25)"194"

Гілевич Ігор Ярославович,

<https://orcid.org/0000-0002-4405-2588>,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри етнології,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Львів, Україна,

e-mail: ihor.hilevych@lnu.edu.ua

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ БІОГРАФІЙ ЛЬВІВСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ 40-Х РОКІВ ХХ СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

Проаналізовано результати досліджень першої чверті ХХІ ст. біографій українських етнологів Львова 1940-х років, окреслено найважливіші результати й проблемні моменти проведеного дослідження з точки зору джерельної бази й методології дослідження.

Ключові слова: етнологія, біографістика, Львів, особова справа, автобіографія.

Станом на літо 1939 р. в УРСР після кілька етапної реорганізації структури ВУАН упродовж 1930-х рр. і репресій відносно переважної більшості тогочасних українських етнологів не було жодного осередку відповідного профілю. Окупувавши у вересні 1939 р. Галичину й Західну Волинь, у червні 1940 р. — Північну Буковину, а наприкінці Другої світової війни — Закарпаття, радянська влада на більшості цих

земель ліквідувала всі етнографічні осередки. Лише у Львові, з огляду на наявність низки потужних університетських, академічних і музейних осередків народознавчого профілю до 1939 р., а також бажання радянської влади здобути підтримку серед місцевого населення, вона була змушена залишити хоча б частину з них. Тож у процесі радянізації на цих теренах тут було створено Львівське відділення Інституту українського фольклору АН УРСР (ЛВ ІУФ); Державний етнографічний музей (ДЕМ); кафедру фольклору та етнографії Львівського державного університету ім. І. Франка (КФЕ) (всі ці осередки очолив акад. Філарет Колесса); Львівський музей художнього промислу (ЛМХП) (дир. Володимир Паньків) і Державний музей українського мистецтва (дир. Ксаверій Півочький).

У роки німецької окупації в місті діяли Етнографічний музей, кабінет етнографії і фольклору при Об'єднанні праці українських науковців у м. Львові (до нього увійшли колишні члени етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка на чолі з Ф. Колесою), Інститут народної творчості у Львові.

Повернувшись до міста літом 1944 р., радянська влада відновила всі народознавчі інституції, що діяли до червня 1941 р. Змінили лише назву єдиної академічної інституції на Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (ЛВ ІМФЕ). Упродовж повоєнного десятиліття у Львові кілька разів проводили подальше реформування системи академічних і музейних установ, підрозділів навчальних закладів, що мало завдання перевести їх на радянські рейки розвитку, максимально вивести з їхнього складу місцевих довоєнних учених та заповнити натомість лояльними до нової влади кадрами. Восени 1947 р. ліквідували КФЕ, у 1949 р. — ЛВ ІМФЕ, а в 1951 р., на основі ДЕМ та ЛМХП, організували Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР (УДМЄХП).

На сучасному етапі дослідження етнологічних інституцій Львова 1940-х рр. є складання повного переліку співробітників та вивчення їхніх біографій, позаяк без знання їхньої життєвої долі, освіти, обставин формування як особистостей, науковців, наукових зацікавлень, у яких сферах працювали до того, чи мали відношення до етнологічних досліджень раніше, досвід польової етнографічної й музейної роботи, а також суспільно-політичної й громадської діяльності до приходу «червоних визволителів», ставлення до радянської влади, важко говорити про причини й обставини того, як вони потрапили на роботу в ці інституції, як відбувався чи

продовжувався процес формування в якості учених-етнологів. Без цього важко оцінювати їхню наукову діяльність у 1940-х рр., реалізацію низки індивідуальних і колективних наукових проєктів. Водночас ці відомості дають можливість побачити колективний портрет покоління української етнології та проливають світло на проблему спадкоємності різних поколінь українських етнологів чи, ширше, — народознавців.

За нашими підрахунками, ідеться про понад 30 українських учених, які в 1940-х рр. працювали у Львові в уже згаданих осередках, і чия тематика наукових досліджень у той час стосувалася виключно етнології, або ж у своїх наукових студіях тих років поряд із фольклористикою, мистецтвознавством значну увагу вони приділяли й етнологічній проблематиці. Станом на 2006 р., коли автор цих рядків розпочав дослідження історії львівської етнології того періоду, більшість співробітників згаданих інституцій і їхня наукова спадщина були майже невідомими сучасним фахівцям (це яскраво засвідчили передмова й коментарі І. Коваль-Фучило до виявленого нею в архіві рукопису цінного звіту Філарета Колесси про діяльність очолюваних ним осередків упродовж 1939 — початку 1946 рр. [10]). За цими показниками на той момент львівських етнологів 1940-х рр. умовно поділяємо на три групи:

➤ добре досліджені: Ф. Колесса, Олена Кульчицька, Іван Крип'якевич;

➤ частково досліджені: Антін Будзан, Роман Гарасимчук, Ірина Гургула, Ольга Дучимінська, Павло Жолтовський, Катерина Матейко, Савина Сидорович, Михайло Скорик. Їхнім біографіям і науковій спадщині були присвячені окремі публікації, проте, зазвичай праця в згаданих інституціях 1940-х років там майже не представлена або ж відповідна інформація подана з численними неточностями й прогалинами;

➤ майже невідомі навіть у середовищі фахівців: Ольга Березовська, Степан Білецький, Осип Галушак, Ірина Добрянська, Калістрат Добрянський, М. Лемеха, Маріула Ломова, Софія Малецька, Петро Мечник, Мустафа Козакевич, Ярина Нестюк, Іван Околот, В. Паньків, Василь Пастущин, Ольга Пристай, Любов Суха, Микола Татух, О. Фадейко, Данило Фіголь, Ярослава Фіголь, Софія Чехович та ін. У кращому випадку про них були наявні невеликі енциклопедичні статті. Частина з цих учених зайнялася етнологією лише в повоєнні роки, і наприкінці 1940-х рр. у силу різних обставин дехто з них був змушений знову змінити рід діяльності. Тож і не дивно, що донедавна

подальша доля багатьох із перелічених діячів залишалася невідомою.

Результати багаторічних досліджень автора цих рядків опубліковано в наукових статтях про М. Козакевича, М. Скорика, В. Пастущина, П. Мечника, К. Добрянського, О. Дучимінську [3–8]. Розвідки про Д. Фіголя, Л. Суху й С. Чехович підготували Мар'яна Гузій (Волошин) і Олена Козакевич [1; 2; 9]. Цінні біографічні відомості й характеристика наукової спадщини низки етнологів Львівського університету 1920–1940-х рр. представлені в працях Романа Тарнавського [11]. Також нами зібрано матеріали про Й. Галушака, І. Добрянську, С. Малецьку, І. Околоту, В. Паньківа, Л. Суху, Я. Фіголь, М. Татуха, які ляжуть в основу окремих публікацій.

Під час досліджень автор цих рядків зіткнувся із багатьма проблемами джерельного й методологічного характеру: документація ЛВ ІУФ за 1939–1941 рр. майже не збереглася; в архіві Інституту народознавства НАН України збереглися особові справи лише тих співробітників народознавчих осередків Львова 1940-х рр., хто після 1951 р. продовжив працювати в новоствореному УДМЄХП АН УРСР (бл. 45%), тож довелося шукати особові справи в архівах інших наукових інституцій і вищих навчальних закладів Львова, де ці особи могли працювати в той самий період чи пізніше за основним місцем праці чи за сумісництвом; практично всі згадані постаті за поодинокими винятками не залишили якихось щоденників чи спогадів за досліджуваний період; доля особистих архівів переважної більшості дослідників невідома (в архівах низки установ Львова збережені фонди А. Будзана, І. Гургули, І. Крип'якевича, К. Матейко, С. Сидорович, Л. Сухой, С. Чехович, Ф. Колесси (в родини), матеріали яких досі лише частково введені в науковий обіг). Важлива роль відводиться запису усних свідчень родичів і молодших колег.

Окрім постаті Ф. Колесси, як професійних етнологів, для яких це заняття було основним і до 1939 р., можемо вважати К. Матейко, Р. Гарасимчука й І. Гургулу. Чимало дослідників у 1940-х рр. прийшли з педагогічної ниви, лише окремі з них мали етнологічну освіту (К. Добрянський); певний досвід польових етнографічних досліджень (І. Курдилик, М. Скорик, В. Пастущин, К. Добрянський); музейної роботи (К. Добрянський, М. Скорик); наукові публікації з відповідної проблематики (М. Скорик, О. Дучимінська).

Виявлено найбільш поширені факти свідомо «замовчуваних» сторінок власної біографії (служба в УГА, сімейне походження (передовсім про батьків-священників), діяльність в умовах німецької окупації й період переходу фронту в 1944 р.). З'ясовано, що

щонайменше 7 осіб (приблизно 20% досліджуваних постатей) після переходу фронту в 1944 р. опинилися на українських етнічних землях у нових кордонах Польщі, звідки переїхали до Львова під час обміну населенням у 1945 р. (І. Добрянська, К. Матейко, Р. Гарасимчук, подружжя Фіголів, І. Курдидик, М. Татух). Зібрано нові факти про репресії радянського режиму стосовно львівських етнологів 1940-х років.

Проведене дослідження дало можливість по-новому подивитися на обставини формування й функціонування згаданих наукових осередків Львова та основні тенденції їх трансформації впродовж 1940-х — початку 1950-х рр.

1. Волошин М. Етнографічна тематика у науковій практиці Данила Фіголя. *Народознавчі зошити*. 2014. № 2. С. 350–360.

2. Волошин М. Любов Суха — дослідниця народних промислів українців Східних Карпат (до 25-ліття з дня смерті). *Народознавчі зошити*. 2013. № 3. С. 510–518.

3. Гілевич І. Штрихи до біографії Петра Мечника (1885–1953) — педагога, філолога, психолога та етнолога. *Народознавчі зошити*. 2022. № 4. С. 764–789.

4. Гілевич І. Добрянський Калістрат. *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*. Київ; Львів; Тернопіль, 2022. Т. 5. С. 248–250.

5. Гілевич І. Дучимінська Ольга-Олександра. *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*. Київ; Львів; Тернопіль, 2022. Т. 5. С. 422–426.

6. Гілевич І. Життєвий і науковий шлях етнолога, історика та мовознавця Василя Пастущина (1889–1958). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Вип. 49. С. 245–272.

7. Гілевич І. Михайло Скорик — етнолог, історик, фольклорист. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2014. Вип. 50. С. 206–243.

8. Гілевич І. Мустафа Козакевич — дослідник традиційної архітектури українців Полісся та Волині. *Народознавчі Зошити*. 2008. № 3–4. С. 215–227.

9. Козакевич О. Софія Володимирівна Чехович: життєвий і творчий шлях (1897–1971). *Народознавчі Зошити*. 2012. № 3. С. 429–442.

10. Колесса Ф. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР / упоряд., підгот. тексту, передмова, коментарі, додатки, покажчик Ірини Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

11. Гарнавський Р. Кафедра етнології Львівського університету. Класичний період (1910–1947). Львів, 2016. 236 с.

UDC 930.2:[929:39](477.83-25)"194"

Ihor Hilevych,

<https://orcid.org/0000-0002-4405-2588>,

Candidate of Historical Sciences,

Associate professor of the Department of Ethnology,

Ivan Franko National University of Lviv,

Lviv, Ukraine,

e-mail: ihor.hilevych@lnu.edu.ua

**THE EXPERIENCE OF RESEARCHING THE BIOGRAPHIES
OF LVIV ETHNOLOGISTS OF THE 40S OF THE XX CENTURY:
SOURCE SCIENCE AND SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL**

The article analyzes the results of research in the first quarter of the 21st century biographies of Ukrainian ethnologists of Lviv in the 1940s, the most important results and problematic moments of the conducted research are outlined from the point of view of the source base and research methodology.

Keywords: ethnology, biography, Lviv, personal affairs, autobiography.

УДК 94 (477)«19/21»

Петровський Едуард Петрович,

<https://orcid.org/0000-0001-9674-2188>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії, політології, психології та права,

Одеська державна академія будівництва та архітектури,

Одеса, Україна

e-mail: petrovskij_ed@ukr.net

**ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ МЕТОД В ІСТОРИЧНОМУ
ДОСЛІДЖЕННІ ПОСТАТЕЙ ТА РОДИН
(НА ПРИКЛАДІ РОДУ ГОРДІЄВСЬКИХ)**

Розглянуто можливості використання просопографічного методу для дослідження життя й діяльності постатей, які належали до одного роду в історії України. За приклад взято родину Гордієвських, представники якої походили з різних поколінь, належали до різних соціальних груп і географічних регіонів, однак, об'єднані спільністю роду, мали значну кількість спільних рис світогляду, характеру, поглядів тощо, що супроводжували їх упродовж усього життя.

Ключові слова: просопографія, рід Гордієвських, історія України.

Просопографічні методи дослідження на сучасному етапі розвитку історичної науки в Україні дозволяють створювати родинні портрети окремих родин або їхніх гілок, знакових для різних періодів нашої історії. Завдяки цим методам можливо дослідити значний комплекс інформації, де крім звичних біографічних даних життя й діяльності представників цих родин, вагоме місце посідають особистісні риси, темперамент, характер, політичні погляди й переконання, соціальні зв'язки, культурні настанови й уподобання, тривалість та інтенсивність життєвих циклів тощо. Використання просопографічних методів дослідження здатне наблизити нас до більш об'єктивного розуміння місця й ролі Гордієвських у складних і звивистих шляхах історичного розвитку України впродовж XVIII — XXI століть. Зауважимо, що представники цього роду відігравали нехай не провідну, але помітну роль у багатьох суспільних процесах зазначеного періоду часу [1; 2; 3; 4; 5].

Створення просопографічного портрета роду дозволяє крізь призму життя й діяльності його особистостей більш насичено, багатогранно побачити історичну епоху, яка тією чи іншою мірою персоніфікується в інших біографіях. При цьому з одного ракурсу історичне буття людини розглядається з погляду характеристики персонажа як особистості, тобто визначення його суспільного статусу, ступеня участі в історично значущих подіях, впливу на суспільне життя й розвиток наступних поколінь, а з іншого — з погляду виявлення його індивідуальності, особистісних рис і якостей, що визначають внутрішній світ людини, її духовний потенціал.

Термін «просопографія» й сутність просопографічного методу вже досить широко розглянуті й проаналізовані в науці. Формулювання категорій просопографії як наукової дисципліни, трактування її змісту, об'єкта, предмета, методологічних підходів, мети й завдань здійснили у своїх працях десятки західноєвропейських і українських дослідників. Методики просопографії покликані створити історико-біографічне дослідження особистості на основі притаманних їй особистісно-людських даних із залученням широкого комплексу джерел, різноманітних за формою, змістом, автентичністю й репрезентативністю, відображаючи особу в сукупності усіх її багатогранних елементів соціально-психологічного портрета.

Просопографічний опис особистості, на думку І. Старовойтенко, включає такі компоненти: 1) відтворення шляхів її формування в родинному й приятельському середовищах, знаменних

подій, які ставали визначальними у виборі професії або світоглядних засад, сфер діяльності й місць перебування особи; 2) особистісні характеристики: походження, вдача, темперамент, сюжети приватного життя, психологічні й фізичні стани в різні періоди, спонукальні мотиви творчих злетів і невдач, поведінка в різноманітних життєвих обставинах, взаємостосунки з оточеннями; 3) особливості манер, звичок, характерні для конкретної людини; 4) внутрішній світ особи: переживання нею особистих і громадських подій, ставлення до них через рефлексії, відображені в певних джерелах; 5) деталі приватного життя, їх вплив на основну діяльність; 6) родинний статус, взаємостосунки між членами родини, ступінь впливу на особистість близьких людей або приятелів; 7) шляхи самореалізації особистості; 8) її зовнішній вигляд [1]. Погоджуємося, що така або подібні класифікації компонентів просопографічного дослідження, запропоновані Я. Дашкевичем, С. Світленком, Т. Березовською, В. Томозовим, В. Чишком, Н. Яковенко та іншими, здатні забезпечити репрезентацію особи майже в усій повноті людського буття.

Робота над створенням просопографічного портрета роду Гордієвських і окреслення його контурів має низку суттєвих особливостей, які вимагають застосування таких теоретико-методологічних засад:

1. Передусім необхідно визначити коло осіб, чия діяльність потрапила в поле уваги дослідника, є історіографічно засвоєна його попередниками й забезпечена відповідною джерельною базою. Загалом просопографічний портрет роду Гордієвських включає інформацію про десятки його представників з XVIII століття й до сьогодення. Водночас магістральною основою дослідження, своєрідним фундаментом у контексті історії України виступають постаті представників роду, які залишили більш-менш помітний слід в історії, і які зробили цей рід відомим. Звісно, обраний для дослідження перелік не є вичерпним. Окреме місце займають представниці роду Гордієвських, які виступали не лише його окрасою, а й надавали змістовності, життєвого сенсу, особливої харизми впродовж всього періоду історії, створювали нові відгалуження шляхом поєднання з представниками інших родів. Жіноча складова є вкрай сильною ознакою цього роду.

2. Важливою засадою є структурна побудова просопографічного дослідження. Наявні відомості про рід Гордієвських непропорційно висвітлюють життя й діяльність представників його різних поколінь. З одного боку є достатньо широке коло джерел про одних представників фамільного клану Гордієвських, з другого — уривчасті відомості й

непрямі джерела про інших. Відповідно й у викладенні матеріалу це породжує таку ж диспропорцію. Якщо виключити з кола визначених осіб тих Гордієвських, відомостей про яких недостатньо, дослідження збідніє й буде виглядати уривчастим і неповним. Просопографія дає змогу не відмовлятися від поставленої дослідницької мети, а будувати історію роду шляхом послідовної реконструкції життя й діяльності особистостей, що ввійшли до загального просопографічного списку.

3. Історія кожного роду, пов'язаного з теренами України, має свою особливу відзнаку. При побудові наукового дослідження такі відзнаки суттєво впливають на його концептуальні засади, структурну композицію, авторський підхід. Якщо не з'ясувати і не розкрити їх своєчасно, подальше історичне просопографічне дослідження може призвести до плутанини, зміщення акцентів, неприпустимих помилок чи перекручень. Просопографічний метод допомагає на аналітичному рівні правильно розшарувати інформацію: виділити в зібраному біографічному матеріалі індивідуальне й нетипове для кожної конкретної особи в родовій групі. Тобто перейти на рівень особистісного вивчення конкретного індивіда.

Процес становлення роду був тісно пов'язаний із розвитком сімейних, родинних, свояцьких, професійних, службових відносин, які формувалися Гордієвськими впродовж життя й діяльності їх представників. Кожна постать роду Гордієвських може досліджуватись у трьох вимірах: 1) генетичному: сукупності психофізичних характеристик індивідуума, які частково зберігалися в ході трансляції між поколіннями; 2) сімейному: сукупності «традицій роду», соціокультурної пам'яті, яка зберігалася на рівні сім'ї й тієї частини родини, у середовищі якої конкретна особистість формувалася й розвивалася. Як правило, вона передавалася лише через сім'ю й домашнє виховання; 3) часовому: через «дух епохи», що складався з ментальних стереотипів доби, через, так званий, поза сімейний культурний субстрат.

Аналізуючи вивчену історичну літературу, а також залучивши до наукового обігу неопрацьовані раніше архівні матеріали, можна зробити висновок, що рід Гордієвських відомий в Україні з XVII століття, хоча його походження, напевно, потрібно відносити до більш давніх часів. У XVIII–XIX столітті більшість представників роду Гордієвських фігурують у історичних джерелах як церковні діячі. Кілька їх поколінь служили в церквах священиками, дяконами, дячками й паламарями. Частина Гордієвських зберегли свої шляхетські привілеї, інші — стали міщанами. Після скасування козацької

старшини, як окремого суспільного стану, Гордієвські зуміли інтегруватися до різних, у тому числі й привілейованих, верств імперії.

Виявлення складових духовного світу й еволюції ідей, що пронизують історію роду Гордієвських, поряд з дослідженням діяльнісних практик його представників — це завдання, яке стоїть на межі генеалогії й історії культури, і має на меті показати зв'язок між представниками різних поколінь та визначити місце досліджуваної родини в загальному розвитку суспільства. Конкретна людина в процесі власної соціалізації й соціальної реалізації величезною мірою є творінням своєї епохи. Водночас доречно вказати, що в дитині, яка виховується в родині й саме в її рамках первинно соціалізується, багато що зумовлене усталеними сімейними традиціями. Поряд з ними, закладені генетично біологічні константи, задають межі можливостей соціальної активності, подолати які вдається нечасто. Перелічені чинники у своїй сукупності утворюють неповторну комбінацію, фундаментальну основу особистості, її психологічну індивідуальність. Приклад роду Гордієвських яскраво демонструє все назване: роль родової біології в біографіях представників, сімейні традиції й цінності, віяння часу, своєрідний «дух епохи» — що й відображають прогресивний розвиток суспільства впродовж досліджуваного періоду. Одночасне поєднання унікальності й типовості роду Гордієвських в історії України дає підстави для інтерпретації нових ідей, характеристик, підходів, методів на матеріалах вивчення сімейної, культурної, громадсько-політичної, наукової, господарської історії України при дослідженні феномена роду в цілому.

Ідентифікаторами або маркерами соціального становища Гордієвських упродовж усієї історії роду були різноманітні елементи діяльності: священницьке служіння; участь у загальноісторичних подіях державного чи регіонального рівня; службова активність на різних державних чи громадських посадах; просування кар'єрними сходами; соціально-генеалогічна належність шлюбних партнерів; освітня стратегія; наукова діяльність; участь у суспільно-культурних процесах; діяльність в еміграції. У хронологічному відношенні їх конкретні форми могли змінюватися, але присутність ідентифікаторів була постійною. Конкретні модифікації залежали від детермінованих загальними процесами розвитку державності, суспільним поступом регіону проживання, еволюцією політичної й соціальної систем, процесами у сфері культури.

У демографічному відношенні Гордієвські належали до священницького роду, представники якого здебільшого укладали

шлюби в середині цієї ж корпорації. Лише модернізаційні процеси XIX століття змінили ситуацію й суттєво розширили кількісний і професійний склад, започаткували нові родові гілки. Безперечно, наслідки Першої й Другої світових воєн, громадянської війни й інших перипетій, особливо подій XX століття, впливали на кількісний склад родової генерації, можливості для їх життя й діяльності. Окремі представники роду, які зуміли вижити в складних процесах боротьби, розрухи й репресій, організованих різними владами, були змушені вдатися до еміграції.

Вивчення історії роду повинно відбуватися в контексті загальної соціальної, політичної, економічної й гуманітарної історії українських земель з урахуванням сукупності всіх процесів, які відбувалися в досліджуваній період часу в межах держави або держав, до яких вони належали. Такий комплексний підхід дозволить доказово й об'єктивно пояснити загальні напрямки соціальної еволюції роду й моменти його генеалогічної стратифікації, дистанціювати події, обумовлені загальними процесами, від специфічних індивідуалізованих сюжетів. Це дозволить реконструювати поєднання макро- й мікроісторичних субстратів у історичному процесі. Вивчення роду Гордієвських має будуватися з урахуванням його внутрішньої стратифікації, оскільки соціальна доля різних гілок, його складових може істотно відрізнитися, і вони типологічно можуть належати до різних моделей суспільного буття.

У просопографічному дослідженні роду необхідно розуміти як сукупність синхронно існуючих соціальних моделей, що обумовлювали внутрішнє становище даної сім'ї й конкретного її представника у відповідному суспільному стані, освітню стратегію, службу кар'єру, матримоніальні зв'язки, матеріальне становище, ступінь і форми участі в історичних подіях.

Еволюція складових моделей роду обумовлена поєднанням об'єктивних загальноісторичних і суб'єктивних антропологічно орієнтованих факторів. Такий теоретичний підхід дозволяє реконструювати історію роду більш об'єктивно, комплексно й всебічно, як того вимагають сучасні принципи пізнання минулого. Загалом можна стверджувати, що масове, послідовне, об'єктивне просопографічне вивчення долі окремих родів здатне вивести уявлення про історичний шлях України й окремих її регіонів на новий якісний рівень, допомогти в модернізації методологічних і гносеологічних основ сучасної гуманітарної науки.

Отже, просопографічний портрет Гордієвських, реконструкція образів його знакових представників свідчить, що кожне покоління роду було представлене історичною постаттю, яка відігравала ту чи іншу роль в історичному процесі України протягом кінця XVIII — початку XXI століття. Характерною особливістю або феноменом роду Гордієвських можна назвати прагнення його представників завжди перебувати на відповідальних ланках військового, соціально-економічного й культурного розвитку своєї країни.

Кращі представники роду Гордієвських були не лише визначними громадськими діячами, освітянами, науковцями, а й людьми з глибоко-гуманістичною свідомістю. Їхні родинні взаємини, приватне життя й публічна діяльність свідчать про непересічний характер і надзвичайну роль роду Гордієвських в історії України.

1. Левченко В. В., Петровський Е. П. «Арештувати як українського есера...» (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла Гордієвського). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2008. № 1/2. С. 415–432.

2. Левченко В., Петровський Е. Михайло Іванович Гордієвський : постать на тлі революційних змагань 1917–1920 років в Одесі. *Регіональні проблеми української історії*: Збірник наукових праць. Вип. 3. Умань, 2010. С. 28–31.

3. Левченко В. В., Макушинський В. І. Долі родин репресованих у полум'ї Другої Світової війни (на прикладі сім'ї Гордієвських). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри* : зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24–25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса, 2015. С. 174–178.

4. Музичко О. Михайло Гордієвський : одеський теоретик української державності. *Чорноморська хвиля української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.* / Т. С. Вінцовський, О. С. Музичко, В. М. Хмарський. Одеса, 2011. С. 314–332.

5. Петровський Е. П. «Літописець Лебединцевих»: інтелектуальний доробок Івана Гордієвського у вивченні біографій представників роду. *У пошуках гармонії... : наук. зб. до 50-річчя професора Вадима Михайловича Хмарського* / наук. ред. та упоряд. Е. П. Петровський. Одеса, 2017. С. 242–254.

6. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики*. 2006. Число 13. С. 6–27.

UDC 94 (477) «19/21»

Eduard Petrovskiy,

<https://orcid.org/0000-0001-9674-2188>,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Philosophy,

Political Science, Psychology and Law,

Odesa State Academy of Construction and Architecture,

Odesa, Ukraine

e-mail: petrovskij_ed@ukr.net

**THE PROSOPOGRAPHIC METHOD IN THE HISTORICAL STUDY OF
CHARACTERS AND FAMILIES
(ON THE EXAMPLE OF THE GORDIEVSKY FAMILY)**

The possibility of using the prosopographic method to study the life and activities of figures who belonged to the same family in the history of Ukraine is considered. As an example, the Gordievsky family was taken, whose representatives came from different generations, belonged to different social groups and geographical regions, however, united by common descent, they had a significant number of common features of worldview, character, views, etc., which accompanied them throughout their lives.

Keywords: prosopography, Gordievsky family, history of Ukraine.

УДК 55.001.05:929(477)

Осіння Наталія Володимирівна,

<http://orcid.org/0000-0002-5620-5369>,

молодша наукова співробітниця,

відділ механіки еластомерних конструкцій гірничих машин,

Інститут геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України,

Дніпро, Україна

e-mail: osennjaja@ukr.net

**УЧЕНІ-ГЕОЛОГИ ТА РОЗВИТОК МІНЕРАЛОГІЧНИХ
І ГЕОЛОГІЧНИХ КАБІНЕТІВ ДЛЯ ОСВІТНЬО-
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (МІНЕРАЛОГІЧНЕ РОЗМАЇТТЯ
ТА БІБЛІОГРАФІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ)**

Подано стислий аналіз розвитку мінералогічних, геологічних і палеонтологічних кабінетів (музеїв) Харківського, Київського, Новоросійського (Одеського) університетів і Катеринославського

гірничого інституту. Показано значну роль учених-геологів у їх створенні й подальшому розвитку.

Ключові слова: учені-геологи, мінералогічні, геологічні, палеонтологічні кабінети (музеї), Н. Д. Борисяк, К. М. Феофілактів, Р. О. Прендель.

У сучасному світі гостро постала актуальна проблема збереження мінерального розмаїття. В Україні перші мінералогічні, геолого-палеонтологічні музеї виникають на початку XIX ст. Їх поява пов'язана з відкриттям університетів. Вони мали на той час статус мінералогічних, геологічних і палеонтологічних кабінетів, які згодом стали музеями. Кожен такий кабінет мав свою історію та найкращі часи існування. Головна роль у створенні й подальшому розвитку цих установ належала вченим-геологам, які керували ними, брали активну участь у їх розбудові, здійснювали цінні поповнення фондів. Це ціла галерея відомих учених-геологів, яким притаманні високий професіоналізм, широта світогляду, реформаторські й новаторські ідеї, креативність, відповідальність, блискучі організаторські здібності, бездоганне ділове спілкування. Мали вони й жагу до пізнання, емоційну рівновагу, а деякі з них виділялися яскравою харизмою.

Мінералогічні, геологічні й палеонтологічні кабінети XIX — на початку XX ст. були головним елементом учбово-освітнього процесу й демонстрували розмаїття мінерало-петрографічного й палеонтологічного царства природи. Для активізації процесу формування геологічної компетентності студентів залучалися фонди кабінетів, завдяки чому навчальний матеріал засвоювався в активно-діяльній формі. Геологічні, мінералогічні й палеонтологічні колекції є унікальним невідтвореним матеріалом і мають історичну, наукову, навчальну й культурно-освітню цінність. Бібліографічне оснащення кабінетів представлено описами й каталогами експонатів, карт і книжок.

Одним із важливих завдань Харківського університету було активне й детальне дослідження природних багатств краю. У 1807 р. створено мінералогічний кабінет, який став одним із найстаріших в Україні. Вагомий внесок у його розвиток і становлення зробили відомі вчені-геологи, яскраві й самобутні особистості: Н. Д. Борисяк, О. С. Бріо, П. П. П'ятницький.

Протягом 1843–1869 рр. завідував кабінетом відомий геолог, географ, ґрунтознавець і гідролог, засновник харківської школи геологів Никифор Дмитрович Борисяк. Завдяки креативності, далекоглядності й сміливому новаторству, ученому вдалося

налагодити систематичне поповнення кабінету зі зборів з вітчизняних родовищ корисних копалин, які проводили співробітники кафедри мінералогії. Були також і надходження від приватних осіб.

36 років очолював мінералогічний кабінет знаний фахівець з кристалографії й петрографії Олександр Спиридонович Бріо. За цей час колекції кабінету досягли кількості зразків понад 15 тисяч. Учений завжди творчо виконував свою працю! Фонд став надзвичайно різноманітний. Це сталося за рахунок успішного придбання за кордоном мінералів усіх класів, колекцій двійників, псевдоморфоз, перших штучних мінералів, а також декількох метеоритів. Активно здійснювалися поповнення і за рахунок зборів мінералів із Криворізького залізорудного басейну. О. С. Бріо, високо цінуючи інформацію й володіючи бібліографічною культурою, для успішної науково-викладацької діяльності заснував бібліотеку, що налічувала цінні видання.

Багато зробив для розбудови мінералогічного кабінету відомий геолог, мінералог і петрограф Порфирій Петрович П'ятницький. Доброзичливий, відповідальний і готовий завжди допомогти всім, хто потребував консультації з різних питань геології, учений перетворив кабінет у дієву базу для залучення студентів і фахівців до пізнання царства мінералів і гармонії з природою. Він провів копітку й дуже важливу роботу: заново підібрав весь виставковий фонд і розташував мінерали за системою П. Грота. Головне, що він виявив відсутність низки рідкісних і радіоактивних мінералів, які було поповнено в кількості 643 штуфи випискою з-за кордону.

У 1834 р. на кафедрі мінералогії та геогнозії Університету Св. Володимира в Києві було створено Мінералогічний кабінет, який виконував навчальну й наукову функції. Зі середини 40-х і до початку 90-х років визначну роль у розвитку Кабінету відіграв видатний учений-геолог, засновник київської школи геологів і петрографів Костянтин Матвійович Феофілактів. Він встигав досконало здійснювати величезний і різноплановий масив роботи. Це було під силу людині не тільки сильної волі, а й глибоких знань, порядності, культури й патріотизму. Учений розширив колекцію за рахунок власних зборів з районів Придніпров'я й Придністров'я. Цінним поповненням стали геогностичні й палеонтологічні матеріали, які зібрав К. М. Феофілактів у губерніях Київського навчального округу. Вражає їх кількість — 3 тис. номерів.

Багато зробив для упорядкування й систематизації зібрання мінералогічного кабінету відомий геолог-петрограф Петро Якович Армашевський. За 20 років праці консерватором Мінералогічного

кабінету геолог Василь Юхимович Тарасенко поповнив його кристалічними породами північно-західної частини Українського щита й Кривбасу, що якісно збагатило фонд кабінету.

На початку ХХ ст. значний внесок у поповнення колекції Мінералогічного кабінету зробив геолог, мінералог і петрограф Петро Миколайович Чирвинський. Це були зразки мінералів і гірських порід не лише з України, а й з Уралу, Кавказу, Кольського півострова, Норвегії, Німеччини. У фонді Мінералогічного кабінету зберігалися мінерали, гірські породи й скам'янілості, шліфовані дорогоцінні каміння. Були широко представлені геогностичні й палеонтологічні матеріали, інструменти й прилади з кристалофізики й хімії, геогностичні карти. Існувала значна бібліотека. У 1891 р. з мінералогічного кабінету виокремлено відповідні колекції та створено Геологічний кабінет. У 1904–1912 рр. ним завідував відомий геолог, стратиграф і палеонтолог, неординарна й масштабна особистість Микола Іванович Андрусов. Він був прекрасним організатором і палким пропагандистом новаторських напрямів у геологічних дослідженнях. Багато часу він приділяв практичним заняттям у геологічному кабінеті. Тут отримували знання, аналізували досвід, траплялися й дискусії. Навколо ученого, за спогадами його учнів, існувала атмосфера професіоналізму, турботи, спокою й доброти, яка приваблювала студентів і молодих фахівців. Тому можна вважати, що Геологічний кабінет став своєрідною базою формування наукової школи Андрусова. Слід відзначити, що яскравим надбанням і окрасою Геологічного кабінету були палеонтологічні колекції М. Андрусова, О. Роговича, П. Венюкова, П. Армашевського. І. Шмальгаузена, Г. Радкевича.

Неоцінений внесок у розвиток Мінералогічного кабінету Новоросійського (Одеського) університету зробив відомий геолог, мінеролог і кристалограф Ромул Олександрович Прендель. Він доклав багато зусиль щодо устрою й оснащенню кабінету. Учений мав креативний характер і його невтомна увага щодо поповнення колекцій Мінералогічного кабінету знаходила активну підтримку серед фахівців, колег, студентів і любителів природи. За його керівництва кабінет отримав цікаві експонати й щедрі подарунки. Усе це завдяки його високому професіоналізму й людським якостям. Основа експозиційної частини кабінету — систематичні колекції мінералів і гірських порід. Слід відзначити, що тематичні експозиції з кристалографії, генетичній мінералогії, онтогенії мінералів і геохімії мінералів були представлені окремо. Р. О. Прендель заснував колекцію метеоритів, у якій були основні групи метеоритів: залізні, кам'яні й залізокам'яні. На той час

ця колекція вважалась найбільшою в нашій країні. Ще одна цінність кабінету — стародавні книги й прилади для дослідження мінералів.

У 1872 р. від Мінералогічного кабінету був відділений Геологічний кабінет, який згодом став Палеонтологічним музеєм. Завдяки роботам М. Андрусова, І. Синцова, В. Ласкарева палеонтологічний напрямок досліджень активно розвивався. Відомий геолог, стратиграф-палеонтолог і геоморфолог Володимир Дмитрович Ласкарев доклав чимало зусиль для того, щоб Палеонтологічний музей став науковим центром палеонтологічних і стратиграфічних досліджень південних регіонів України. Учений приділяв велику увагу підготовці фахівців і становленню молодих дослідників: лекції в аудиторіях, заняття в Палеонтологічному музеї, польова практика, перші самостійні дослідження й палеонтологічні знахідки. Його послідовниками стали О. Алексєєв, А. Криштофович, В. Крокос (у майбутньому відомі учені). На початку ХХ ст. фундаментальні дослідження В. Д. Ласкарева та його послідовників стали основним джерелом поповнення палеонтологічних колекцій та створили унікальну базу для розвитку науково-дослідної роботи й успішного навчального процесу. Великий інтерес викликали систематичні колекції фауни кайнозойських відкладів, повнота яких завжди привертала прискіпливу увагу вітчизняних і зарубіжних палеонтологів. Унікальними є монографічні колекції вчених-геологів І. Ф. Синцова, М. І. Андрусова, В. Д. Ласкарева.

Велику роль у розвитку мінералогічного кабінету Катеринославського гірничого інституту відіграв відомий учений, знавець регіональної мінералогії, учень В. І. Вернадського Леонід Лікарович Іванов. Він виконав копітку й бездоганну працю щодо реорганізації й оновлення кабінету. По-перше, це розміщення мінералів основної систематичної колекції за класифікацією системи Дена, по-друге, виділення лекційних колекцій, генетичних і каменю у виробках. На кафедрі мінералогії, якою завідував учений, він визначив колекції, присвячені морфології кристалів мінералів, фізичним властивостям мінералів різних регіонів. Цінні поповнення важливими мінералами зробив видатний геолог і палеонтолог Микола Йосипович Лебедев, який був засновником наукової школи стратиграфії Донбасу й виховав цілу плеяду видатних учених -геологів.

Отже, науково-педагогічна й просвітницька діяльність учених-геологів у галузі створення й розвитку мінералогічних, геологічних і палеонтологічних кабінетів (музеїв) має неоціненне науково-культурне й соціальне значення.

UDC 55.001.5: 929(477)

Nataliia Osinnia,

<https://orcid.org/0000-0002-5620-5369>,

Junior Research Associate,

Department of Mechanics of Elastomeric Structures of Mining Machines,

M. S. Polyakov Institute of Geotechnical Mechanics, NAS of Ukraine,

Dnipro, Ukraine

e-mail: osennjaja@ukr.net

**SCIENTISTS-GEOLOGISTS AND THE DEVELOPMENT
OF MINERALOGICAL AND GEOLOGICAL CABINETS FOR THE
EDUCATIONAL PROCESS (MINERALOGICAL DIVERSITY
AND BIBLIOGRAPHICAL DESCRIPTION)**

A brief analysis of mineralogical, geological and paleontological development is given cabinets (museums) of Kharkiv, Kyiv and Odesa universities and the Ekaterinoslav Mining Institute. The significant role of scientists- geologists in their creation and further development is shown.

Keywords: scientists-geologists, mineralogical, geological, paleontological cabinets (museums), N. D. Borysiak, K. M. Feofilaktov, R. O. Prendel.

УДК 02+821(477)

Смольницька Ольга Олександрівна,

<https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>,

кандидат філософських наук,

зовнішня наукова працівниця філологічного факультету,

SLAS — Секція слов'янських і південноазіатських мов і цивілізацій,

UNIL (Лозаннський університет),

Лозанна, Швейцарія

e-mail: Olga.Smolnytska@unil.ch

**РЕАЛЬНІ ТА ГІПОТЕТИЧНІ БІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКИХ
ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДАВАЧІВ ЛІТЕРАТУРИ НА ПРИКЛАДІ
ДРУКОВАНИХ І РУКОПИСНИХ ДЖЕРЕЛ (ФОНДИ
КАНТОНАЛЬНОЇ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ
БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННИ, ШВЕЙЦАРІЯ)**

Акцентовано увагу на з'ясуванні біографій українських читачів та інших осіб, пов'язаних із літературою, наявною у фонді бібліотеки

Лозанни. Матеріалом аналізу є друковані й рукописні джерела, у тому числі — реєстр читачів Лозаннської бібліотеки.

Ключові слова: українські емігранти, бібліотека, фонд, архів, рукопис, українознавство.

Дослідження проблематики, пов'язаної з українською діаспорою на матеріалах фондів зарубіжних бібліотек, є цікавим, але й досить складним. Не завжди можна стверджувати про системність і повноту виявленої в них літератури, не кажучи про об'єктивну оцінку ситуації в цих бібліотеках.

Ідеться, зокрема, про Кантональну та Університетську Бібліотеку Лозаннського університету (la Bibliothèque cantonale et universitaire — Lausanne, далі — BCUL) у Швейцарії. Тут донедавна зачиненим упродовж 55 років був Фонд RU, де наявна кирилична література, у тому числі й значний масив україномовного й пов'язаного з Україною матеріалу: від художніх до нехудожніх текстів. Хронологічні межі: друга половина чи кінець XIX — перша половина XX ст. Нині цей фонд-архів знову зачинено на невизначений термін, тому нам вдалося оперувати в дослідженні лише тим матеріалом, який уже оброблений (понад 20 одиниць). Важливо, що ці матеріали раніше не були оприявлені, не оброблялися, не систематизувались і не аналізувалися (публікації [4–6] присвячені окремим моментам заявленого корпусу текстів). Так само їхній пошук і виявлення часто — емпіричні. Відповідно, можна казати про *актуальність* і *новизну* цього дослідження.

Метою нашого дослідження було проаналізувати постаті й можливі біографії читачів і передавачів літератури українського блоку в BCUL.

Завдання, які поставила собі авторка: 1) схарактеризувати особливості джерел, систематизувати ці одиниці; 2) розглянути історичний контекст формування української діаспори у Швейцарії; 3) проаналізувати окремі моменти показових книг українських авторів; 4) звернути увагу на гіпотетичний український зв'язок читачів і взагалі відвідувачів Лозаннської бібліотеки означеного періоду, зосередившись на характеристичні прізвищ у реєстрі. Матеріалом аналізу є друковані й рукописні джерела.

В основу тез покладено нашу індивідуальну й самостійну доповідь, виголошену 11 травня 2023 р. на міжнародному (швейцарсько-французькому) науковому заході (Лозаннський університет): «Atelier du projet «La Bibliothèque russe de Lausanne:

circulation des idées et pratiques culturelles dans l'exil» (BCUL (site Unithèque) et UNIL (site Dorigny)). Авторка висловлює подяку співробітнику BCUL, славісту й мистецтвознавцю Андреа Кантінотті (Andrea Cantinotti), за надану можливість працювати із джерелами.

Знайдені матеріали згаданої бібліотеки умовно можна поділити на два блоки: друковані й рукописні джерела. Також інші два блоки — це: 1) українські й пов'язані з Україною автори; 2) українські читачі BCUL. Хронологічні рамки для обох: кінець XIX — перша половина XX ст.

Джерела презентовані як окремими книгами, так і конволютами, зробленими, вочевидь, читачами-аматорами — принаймні, не завжди професіоналами палітурної справи. Але помітно, що метою було збереження цих книг, правильне оформлення (у тому числі для уникнення імперської цензури) для перевезення до Швейцарії.

Стан обробленої літератури — різний: від добре збереженого до незадовільного, із вирваними сторінками (у тому числі вихідними даними), а також позначками олівцями й чорнилом різного кольору. Опубліковані джерела позначені овальним штампом («тампоном»), де французькою мовою зазначено Бібліотеку Лозанни й дату надходження конкретної літератури. Матеріал: папір, чорнило, кольорові й прості олівці.

Щодо жанрів і стилів цієї літератури можна виокремити суто художні (у тому числі розглянути тут як «підвид», але сьогодні — повноцінну літературу — видання для дітей); художньо-публіцистичні (у тому числі розповіді про винаходи й інші наукові досягнення); науково-публіцистичні й суто наукові. Стосовно останніх можна сказати, що вони присвячені питанням філософії, літератури, історії, соціології, медицини, економіки тощо. Факт, що ця література віддзеркалює сучасну тоді ситуацію (у тому числі «жіноче питання»). Також ці джерела поділяються на оригінальні й перекладні.

Стосовно письменників варто виокремити центральну постать Тараса Шевченка: його збірку поезій (але не під назвою «Кобзар») і поему «Марія». Також пов'язаними з ними виявилися постаті М. Драгоманова і В. Доманицького як упорядників, коментаторів і навіть видавців (варто зазначити й про науковий аналіз першими Шевченкової поеми «Марія»). Слід наголосити на тому, що всі ці українські видання готувалися в умовах наслідків цензурних заборон сфер функціонування української мови й культури, не кажучи про період до Першої світової війни (до якого належить діяльність В. Доманицького). Якщо «Марія» належить до женецького видання

Української Друкарні, то збірка Шевченкових віршів і поем, укладена В. Доманицьким, була видана, вочевидь, в Україні, проте через брак даних (вирвані титульний аркуш і інші сторінки, а також і саморобну, явно пізніше додану, обкладинку, де дуже лапідарно зазначено факти про книгу) наразі це стверджується гіпотетично (у тому числі й з огляду на правопис). На окрему увагу заслуговують збережені в доброму стані томи «Енциклопедії українознавства», виданої в діаспорі.

Варто відзначити публікації Софії Русової, написані в художньо-публіцистичному ключі на історичну тематику (від античності до стародавньої й сучасної Норвегії), а також портрети й біографії (у тому числі творчі) — українських класиків і пов'язаних із Україною [3]. Помітно, що авторка робила паралелі із Україною, наприклад, характеризуючи норвезьких скальдів, прямо порівнювала їх із українськими кобзарями [2, с. 2].

Порівняно з письменниками й вченими менш висвітленим є *другий блок*: питання українських читачів у згаданій бібліотеці. Оцифрований реєстр («регістр») читачів Лозаннської бібліотеки стосується початку ХХ ст. [7–8]. Це рукопис — таблиця номерів, імен, прізвищ, дат і адрес. З-поміж прізвищ наявні українські (Григорович, Дашкевич, Самойлович) або гіпотетично пов'язані з Україною (Сологуб). Є модифіковані українські прізвища або ті, які лінгвістично мають українські корені. Цікава, наприклад, «Г-жа Виленская» [8] — не виключено, що це родичка української письменниці й перекладачки Марка Вовчка (1833–1907, автонім Марія Вілінська, у першому шлюбі Маркович, у другому — Лобач-Жученко). Це прізвище дворянське, походить від білоруської шляхти роду Радзивіллів. Можливо, це прізвище походить від назви литовської столиці Вільно (сучасний Вільнюс). «Литва», як відомо, — історична назва Білорусі. Український неокласик Микола Зеров (1890–1937) писав: «Батько її — “уроженець западной губернии”, і весь рід радше білоруський, ніж великоруський» [1, с. 288]), далі — про те ж саме [1, с. 292]. Але інші прізвища в цьому «реєстрі» до кінця не з'ясовані.

З-поміж читачів та інших відвідувачів цієї бібліотеки можна виокремити — то фактажем, то гіпотетично — українців, а також українофілів; загалом це були українські емігранти. Це підтверджується не лише переданою літературою, а й вихідними даними читачів.

Таким чином, здійснений аналіз підтвердив різноманіття й перспективність корпусу української й пов'язаної з Україною літературою, наявною у фондах ВСUL. Вона являє собою інтерес для

українознавства як іще один момент у вивченні діаспори й інших питань, з метою системнішого висвітлення української ситуації другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст., і фактично перебуває на стику філології, історії, філософії та ін. Робота має перспективу продовження з огляду на великий масив і виникнення питань, які вимагають документального підтвердження.

1. Зеров М. Марко Вовчок. *Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі* / Упоряд. В. Агеєва. Київ : Факт, 2002. С. 288, 292.

2. Русова С. В стране вольного Крестьянства. (В Норвегии). [без року]. С. 1–32. (Издательство «Библиотека для всех»). [Конволюта].

3. Русова С. *Н. В. Гоголь. Биографический очерк С. Русовой.* С-Пб. : Типография Альтшулера, 1909. С. 1–59 [Конволюта].

4. Смольницька О. Аналіз вибраних українознавчих джерел Кантональної та Університетської Бібліотеки Лозанни (на прикладі архівів). *Anzeiger für Slavische Philologie, Karl-Franzens-Universität Graz*, 2024. [Подано до друку].

5. Смольницька О. Раритетні шевченківські видання ХІХ — початку ХХ ст. в Кантональній та університетській бібліотеці Лозанни. *Бібліотечна планета*. 2024. №1 (103). С. 31–33.

6. Смольницька О. Репрезентація вибраних українських і українознавчих матеріалів у фондах Кантональної та університетської бібліотеки Лозанни: порівняльний аналіз у контексті доби. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* Вип. 69. 2023. С. 88–98.

7. Dossier NB, Inventaire du fonds RU (L'archive BCUL, 12 files). (Accessed: 05/05/2023).

8. Registre bibliothèque numérisé. Запись видачі книг абонентам с 18/XI 1912 г. Bibliotheque Russe Lausanne. (L'archive BCUL, 295 jpg.files). (Accessed: 05/05/2023).

UDC 02+821(477)

Olga Smolnytska,

<https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>,

Candidate of philosophical sciences,

External scientific collaborator Faculty of Letters,

SLAS — Section of Slavic and South Asian Languages and Civilizations,
the University of Lausanne (UNIL),

Lausanne, Switzerland

e-mail: Olga.Smolnytska@unil.ch

**REAL AND HYPOTHETICAL BIOGRAPHIES OF UKRAINIAN
READERS AND TRANSMITTERS OF LITERATURE ON THE EXAMPLE
OF PRINTED AND MANUSCRIPT SOURCES (FUNDS OF THE
CANTONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
OF LAUSANNE, SWITZERLAND)**

The article focuses on finding out the biographies of Ukrainian readers and other persons connected with the literature available in the Lausanne funds. The material of the analysis is printed and manuscript sources, including the register of readers of the Lausanne Library.

Keywords: Ukrainian emigrants, library, fund, archive, manuscript, the Ukrainian Studies.

УДК 001.32+929:004.65

Болдирєв Олексій Ігорович,

<https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>,

кандидат біологічних наук, науковий співробітник,

Лабораторія дослідження даних та машинного навчання,

Київський академічний університет,

Київ, Україна

e-mail: Oleksiy.boldyriev@gmail.com

Гулак Ксенія Леонідівна,

<https://orcid.org/0000-0001-8524-8635>,

незалежна дослідниця,

Київ, Україна

e-mail: kseniya.gulak@gmail.com;

Ігнатенко Олексій Петрович,

<https://orcid.org/0000-0001-8692-2062>,

доктор фізико-математичних наук, професор,

професор кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій,

Український католицький університет,

Львів, Україна

e-mail: o.ignatenko@ucu.edu.ua

**НАУКОВЦІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
У ПЕРІОД СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ 1918-1937 РОКІВ:
СПРОБА КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ**

Методологію дослідження персональних втрат української науки в міжвоєнний період розроблено на прикладі бази науковців ВУАН та

АН УРСР у період 1918–1937 років. Виділені категорії репресованих осіб, членів родин репресованих, емігрантів і загиблих під час війн.

Ключові слова: біографії науковців, просопографічний портрет, Всеукраїнська академія наук, репресовані науковці, база даних, науковці в еміграції.

Українське національне відродження першої третини ХХ століття сприяло активному розвитку науки. Інституційними центрами кристалізації українських науковців були університети, Наукове товариство Шевченка, Українське наукове товариство, Українська академія наук, система науково-дослідних кафедр Наркомату освіти УСРР, мережа прикладних лабораторій. При цьому сотні вчених стали жертвами репресивного радянського режиму. Дослідження доль науковців за три десятиліття незалежності виявили великі втрати серед дослідників історичних, економічних, інших соціогуманітарних наук. Утім втрати науковців-природничників, зокрема 2-го відділу ВУАН, вивчені явно недостатньо, за винятком окремих груп учених. Так, втрати медиків вивчали у своїх працях дослідники в діаспорі Іван Розгін, Василь Плющ, Павло Пундій, а в незалежній Україні — Ярослав Ганіткевич [1]. Репресованих геологів виявляв Дмитро Макаренко [2]. У праці І. Скрипаля згадано про понад 10 репресованих співробітників Інституту мікробіології, але їхні імена не вказані [3]. Аналізу додатково заважала малодоступність повних списків співробітників наукових установ, завдяки яким можна було б оцінити частку втрат.

Разом з тим археографи НАН України здійснили величезну працю, зібравши переліки співробітників ВУАН для багатотомної серії «Історія НАН України». Такі списки наявні в книгах 1 (1918–1923), 2 (1924–1928), 4 (1934–1937) і в наступних [4]. Автори цього дослідження розпізнали й перевели наявну в цих списках інформацію в базу даних, яка охоплює період 1918–1937 років. Попри відсутність даних з періоду 1929–1933 років, база охоплює початкових працівників ВУАН, науковців до початку масових репресій і тих, які працювали у ВУАН між репресіями початку 1930-х і великим терором 1937–1938 років. База містить деяку кількість помилок у написанні імен науковців, через що ми припускаємо наявність кількох десятків пар повторюваних імен, кожна з яких належить одній і тій же особі, хоча було докладено зусиль для вилучення дублікатів. Також переліки осіб зі списків книг 2 й 4 не містять імен науково-технічних, адміністративних працівників і аспірантів, без яких науковий процес

також є значно ускладненим. Наразі база містить інформацію про 2388 осіб, причому за період 1918–1923 — 870 осіб, за 1924–1928 — 891 особу, за 1934–1937 — 1048. Якщо врахувати, що число науковців ВУАН на початку 1921 року було трохи більшим за 600 осіб, далі знижувалося до 1924 року, а потім зростало й 1929 року досягло 321 науковця з черговим падінням на початку 1930-х, і знову зросло до 600 осіб у 1937 — то можна оцінювати цю базу як відносно повну. Разом з тим, ця база має пробіли щодо науковців, які займали допоміжні посади або навчалися в аспірантурі, а також тих, хто вступили до лав академії 1929 року й втратили посаду в ході чисток та інших репресій початку 1930-х. Також імена незгаданих у переліку працівників ВУАН містять спогади сучасників, такі як, наприклад, «Справа Київського центру дії» Наталії Полонської-Василенко [5] та «Спогади» Бориса Балінського [6].

Розподіл по відділах здійснено за структурою УАН/ВУАН у 1918–1930-х роках. Для даних 1931–1937 років працівники природничих установ були записані як умовний «2-й відділ» (з 1931 — Природничо-технічний, що після 1934 року розділювався на Відділ математичних і природничих наук та Відділ технічних наук), установ з економіки, соціології й права — як умовний «3-й відділ», а історичні й філологічні — як умовний «1-й відділ». Автори свідомі певних вад неточності такого розподілу, але загалом він дозволяє порівняти між собою науковців різних галузей науки. Окремо були також виділені співробітники Всенародної бібліотеки, Науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму, єврейських дослідницьких установ, Інституту української наукової мови (ІУНМ) як установ з порівняно високим рівнем репресій.

Характеристики бази:

- гендерний склад: 1881 чоловіків, 460 жінок, 49 невстановлені;
- вікова структура за роком народження: 1833–1849 (9), 1850-ті (57), 1860-ті (131), 1870-ті (222), 1880-ті (368), 1890-ті (525), 1900-ті (542), 1910–1921 (66), не встановлено (468);
- вікова структура за роком смерті: 1919–1929 (87), 1930–1939 (321), 1940–1949 (229), 1950–1959 (129), 1960–1969 (156), 1970–1979 (146), 1980–1989 (91), 1990–2007 (54), встановлено приблизно (238), не встановлено (937);
- розподіл по відділах (опрацьовано частково): 1-й — 434, 2-й — 912, 3-й — 323, ІУНМ — 153, Народна бібліотека — 91, єврейські дослідницькі установи — 32, НДК марксизму-ленінізму — 20, інші — 31;

- наявність біографій у енциклопедіях і довідниках: ЕСУ (556), Вікіпедія (235), ЕГУ (65), Гарбар (63), ЕУ (2), ВУЕ (2).

Основою для дослідження репресій проти науковців ВУАН є оцінка Наталії Полонської-Василенко, яка, не маючи доступу до архівних документів у еміграції, відновила по пам'яті імена близько 250 репресованих колег. П'ята частина цього переліку є науковцями 2-го відділу [7].

Важливим методологічним аспектом оцінки частки репресованих працівників Академії наук є питання, які комбінації цих двох характеристик — посада в Академії та арешт каральними органами — вважати актуальними. Окрім очевидного збігу арешту працівників на основній роботі у ВУАН/АНУРСР, існують такі можливості: (1) арешт сумісника за основним місцем роботи поза Академією наук; (2) арешт колишніх працівників Академії після їхнього переходу в інші установи; (3) перехід на роботу до Академії звільнених після арешту науковців (бувало й таке зрідка, зокрема, у випадку фізика Вадима Лашкарьова чи гістолога Олександра Черняхівського). Через те, що в перші роки роботи УАН/ВУАН значна частина посад були позаштатними, на цих посадах той чи інший час перебували викладачі вишів, чи дослідники з інших установ. Тому група (2) є вельми численною. Наприклад, Н. Полонська-Василенко наводить у своєму переліку Бориса Лічкова, який короткий час у 1919–1920 роках працював у Києві, а надалі повернувся до Петрограда. Там його й заарештували. До групи (1) належать члени Медичної секції ВУАН, які здебільшого працювали в КМІ й лікувальних установах за основним місцем роботи. Чимало науковців-природничників за сумісництвом працювали в ІУНМ, і, ймовірно, це було однією з причин їхніх переслідувань. Низка науковців, які мешкали поза УСРР, формально належали до ВУАН чи її установ. Наприклад, академіком АН УРСР на момент арешту був репресований російський генетик Микола Вавилов Отже, виділити окремі групи репресованих учених складно, а тому для створення попереднього списку доцільно знехтувати згаданими відмінностями.

Вочевидь на здатність учених до продуктивної наукової роботи негативно впливала сама атмосфера підозр, страху й пошуку ворогів. Утім арешт когось з родичів додатково серйозно підривав можливості працювати над дослідженнями. Якщо арештовували когось з батьків малої дитини, то потреба в піклуванні й матеріальному забезпеченні лягала на плечі залишених на волі, часто — на жінок. До того ж наявність репресованих родичів спонукала активних науковців до

еміграції під час Другої світової війни. Через це ми окремо виділяємо категорію науковців, що є членами сімей репресованих. Зрозуміло, що виявлення таких осіб можливе лише при більш-менш детальному вивченні біографій цих учених та/або їхніх репресованих родичів.

Для первинної оцінки кількості репресованих було проведено пошук відомих біографій осіб з бази. Переважно виявлялися гасла й статті в Енциклопедії сучасної України, у Енциклопедії історії України й українському розділі Вікіпедії, а також у інших онлайн джерелах. Далі невідомі імена відшуковувалися по онлайн-базі даних справ репресованих у Центральному державному архіві громадських організацій та україніки й Українському мартирологу ХХ століття.

На основі аналізу біографій на предмет репресій виділено такі групи:

- Не репресовані — біографії вивчені відносно добре, фактів особистих репресій чи репресій найближчих членів родини не виявлено;
- Імовірно не репресовані — даних про репресії не виявлено, хоча доля в період найбільш активних репресій 1929–1938 років не в'яснена;
- Репресовані — підтверджено надійними джерелами (науковими публікаціями, енциклопедичними статтями, наявністю архівних слідчих справ тощо); сюди входять засуджені й тимчасово заарештовані;
- Звільнені при чистках — звільнені з наукової роботи як антирадянські елементи;
- Можливо репресовані — згадки про можливі репресії трапляються в джерелах, але є непідтвердженими та потребують подальшого дослідження;
- Члени родин репресованих — репресовані найближчі члени родини науковців (батьки, подружжя, діти, брати й сестри), притому сама особа не репресована;
- Імовірно репресовані члени родини;
- Маловідомі — біографії вивчені мало, здійснити оцінку наявності чи відсутності репресій неможливо;
- Недосліджені — інформація обмежується посадою в Академії наук.

Найбільшою в базі є саме остання група — недосліджених, яка налічує 890 осіб, трохи більше 37%. Імовірно, якась частина цих людей зникли з історії як емігранти чи засуджені радянськими органами

держбезпеки, але чимало також займали низькі посади та й не залишили після себе суттєвого внеску. 636 осіб віднесли до не репресованих, а 88 — до ймовірно не репресованих. Отже, трохи більше 30% потрапляє до об'єднаної групи. Ще 152 особи (понад 6%) — це малодосліджені. А ось група репресованих складає 486 осіб — понад 20%. Тобто нижнє число репресій по Академії наук — кожен п'ятий. Додатково 32 особи з бази були звільнені в ході чисток (але не заарештовані), 50 були членами родин репресованих — з тих, хто не були заарештовані самі, адже іноді «брали» цілими сім'ями. Про 41 людину є неперевірені відомості про репресії, про 5-х є підозри про репресії близьких родичів.

Окремо оцінено втрати наукової спільноти за такими групами, як «еміграція» й «загибель в ході бойових дій Другої світової війни». До емігрантів належить 107 осіб. Лише про 23-х з них є інформація про репресії: або особисті, або проти родичів. Не виключено, що від'їзд закордон інших був викликаний невідомими репресіями. 15 осіб загинули в ході бойових дій. Є непідтверджені дані щодо загибелі ще 3-х. Ми не враховували осіб, які загинули від голоду й хвороб під час воєнних подій і соціальних потрясіннь, оскільки це вимагає додаткового дослідження.

Ця база потребує подальшої обробки, доповнення бібліографією, виправлення помилок, створення зручного інтерфейсу. Наразі узагальнені соціальні потрясіння міжвоєнного періоду призвели до повної або часткової втрати $486+32+50+(107-24)+15=667$ осіб, тобто майже 28% усіх працівників Академії наук у період 1918–1937 років. Ці дані не є остаточними, оскільки понад 43% бази складають недосліджені чи малодосліджені персоналії. Утім навіть ці дані дають числове уявлення щодо нанесеної шкоди молодій українській науці в першій половині ХХ століття.

1. Ганіткевич Я. В. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи: біографічні нариси та бібліографія. Львів, 2002. 548 с.

2. Макаренко Д. Є. Голгофа українських геологів. Київ : Логос, 2007. 188 с.

3. Скрипаль І. Г. Петро Єфремович Марусенко — останній передвоєнний директор Інституту мікробіології і епідеміології ім. Д.К. Заболотного Академії наук України. *Мікробіологічний журнал*. 2004. №2. С. 109–118.

4. Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. Київ : Наукова думка, 1993. 571 с.; Історія Національної Академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. Київ : НБУВ, 1998. 762 с.; Історія Національної Академії наук України. 1929–1933. Документи і матеріали. Київ : НБУВ, 1998. 542 с.

5. Полонська-Василенко Н. Процес «Центра дій» 1924 р. Мюнхен : Українська Вільна Академія Наук, 1956. 24 с.

6. Balinsky V. Memoirs. Global Print, 2009. 340 p.

7. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія Наук (Нарис історії). Ч. 2: 1931–1941 ; Інститут для вивчення історії та культури СРСР. Мюнхен : Друк. «Logos», 1958. 214 с.

UDC 001.32+929:004.65

Oleksii Boldyriev,

<https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>,

PhD in Biophysics,

Research Fellow,

Laboratory of Data Research and Machine Learning,

Kyiv Academic University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Oleksiy.boldyriev@gmail.com;

Kseniia Gulak,

<https://orcid.org/0000-0001-8524-8635>,

Independent Researcher,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kseniya.gulak@gmail.com;

Oleksii Ignatenko,

<https://orcid.org/0000-0001-8692-2062>,

D. Sc. in Physics and Mathematics,

Computer Science and IT Department,

Ukrainian Catholic University,

Lviv, Ukraine

e-mail: o.ignatenko@ucu.edu.ua

RESEARCHERS OF UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES DURING SOCIAL CRISES OF 1918-1937: A QUANTATIVE ANALYSIS ATTEMPT

A research methodology of Ukrainian science losses in the interwar period is established in the process of VUAN and AS UkrSSR 1918-1937 researcher

database. Categories of repressed people, members of families of repressed persons, emigrants and perished during the war are isolated.

Keywords: history of science, interwar period of XX century, prosopography portrait, repressed scientists, Ukrainian scientists in emigration.

Український мемуарій та епістолярій: перепрочитання крізь оптику поколіннєвих, часових і соціальних комунікацій

УДК 929(477)Стороженко

Александрова Галина Андріївна,

<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,

провідна наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: galekss@ukr.net

М. І. СТОРОЖЕНКО (1936–1906): НАУКОВА КОМУНІКАЦІЯ ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ ВЧЕНИМИ

Досліджуються наукові контакти з діячами європейської науки й культури відомого літературознавця Миколи Ілліча Стороженка (1836–1906) на основі спогадів його сучасників.

Ключові слова: Микола Ілліч Стороженко, біографія, спогади, наука, комунікація, літературознавство.

Біографія М. І. Стороженка — нащадка відомого козацького, а потім дворянського роду (1836, с. Іржавець Прилуцького повіту Полтавської губернії, нині Чернігівщина — 1906, Москва) — знаного літературознавця, завідувача кафедри загальної літератури Московського університету, була насичена величезною кількістю особистих і наукових комунікацій, які він налагоджував ще зі студентських часів. На прикладі його життєпису можна розглянути не лише роль українців в імперській науці й культурі, а насамперед долю науковця, який, попри обставини, став найвідомішим шекспірознавцем, комунікував із найавторитетнішими вченими світу, ніколи не забуваючи про своє українське коріння. Наукова комунікація М. І. Стороженка із сучасниками проявлялася в низці форм

спілкування, здебільшого в площині «учитель — колега — учень». Біографія М. І. Стороженка постає як шлях особистості, яка зуміла зберегти свою національну ідентичність за межами Батьківщини, сприяла зростанню наукових контактів, зокрема й з діячами європейської науки й культури.

Найосновніші біографічні свідчення про М. І. Стороженка опубліковані в ювілейних статтях, прижиттєвому ювілейному збірнику «Под знаменем науки» (1902), некрологах, поминальних статтях і виданні «Памяти Николая Ильича Стороженко» (1909). Вони різноманітні за темами, сюжетами, написані близькими для автора особами, містять унікальну біографічну інформацію. Важливо простежити комунікативне коло знайомих М. І. Стороженка, його зв'язки із зарубіжними науковцями-сучасниками, діалоги з ними.

Після закінчення Першої Київської гімназії юнак вступив до Московського університету. Закінчивши його, кілька років викладав. Вирішальний вплив на напрям його діяльності стало захоплення Шекспіром, дослідженню якого вчений присвятив чотири закордонні поїздки (1864, 1867–1869, 1873 і 1877 рр.); цей інтерес М. І. Стороженка підтримував професор Московського університету родом з України О. М. Бодянський (1808–1877).

У Парижі в 1864 р. М. І. Стороженко відвідував лекції в Сорбонні, Колеж де Франс, Національній школі хартій, слухаючи Е. Лабуле, Г. Буассьє, Ф. Шаля, Г. Паріса, П. Мейєра, А. Мезьєра, Е. Каро та ін. Чимало цікавих заміток про багатьох французьких учених — Гастона Паріса (1839–1903), Джеймса Дармштетера (1849–1894), Іполита Тена (1828–1893) — є в листах М. І. Стороженка до М. С. Тихонравова (на жаль, повністю ці листи не опубліковані). М. І. Стороженко звітував йому про роботу над дисертацією, повідомляв про відвідування лекцій французьких викладачів: «Я тут (у Парижі) уже більше трьох тижнів, вивчаю старофранцузьку мову, відвідую курси Гастона Паріса в College de France і Ecol des Hautes Etudes і Поля Мейєра в Ecole des Chartes і, окрім того, беру уроки у Дармштетера» [2, с. 71].

У Лондоні вчений працював у бібліотеці Британського музею; продовжив студії в Бодліанській бібліотеці (Bodleian Library) в Оксфорді, здійснив свою мрію — побував на батьківщині Шекспіра, у Стретфорд-на-Ейвоні, де відвідав усі місця, пов'язані з іменем письменника. Робота в бібліотеці Британського музею дала змогу М. І. Стороженкові зібрати матеріали для магістерської дисертації та означити коло проблем для докторської; він намагався придбати за

кордоном якнайбільше потрібних йому книжок, яких не можна було відшукати в Росії. Працюючи в найкращих бібліотеках Європи й спілкуючись з іноземними вченими, він здобував неоціненний досвід.

Під час закордонних відряджень склалися тісні стосунки з багатьма вченими, які М. І. Стороженко підтримував протягом життя: заприятелював із данським літературознавцем Г. Брандесом (1842–1927), англійським славістом В. Шедденом-Ральстоном (1828–1889) та іншими діячами, повсякчас зростаючи професійно. Зокрема Г. Брандес писав про М. І. Стороженка як про людину, «суттю якої є вченість, що не знає дріб'язковості, безкорисна праця для користі освіти» [2, с. 44].

Працюючи в кращих бібліотеках Європи й спілкуючись з іноземними вченими, М. І. Стороженко здобував неоціненний досвід. Економіст І. І. Янжул (1846–1914) згадував, що познайомився з ним 1873 р. під час роботи в Британському музеї, коли звернувся по допомогу до суперінтенданта, т. старшого бібліотекаря. Той викликав відомого ученого-славіста В. Шеддена-Ральстона, котрий порадив його співвітчизника, М. І. Стороженка, який постійно працював у читальному залі бібліотеки. Отримуючи доступ до унікальних старовинних книгосховищ, М. І. Стороженко напружено працював з 9 ранку до 6 години вечора, намагався не відволікатися від роботи.

«Величне книгосховище Британського музею... вводило його в неосяжний науковий простір, про який і подумати було не можна в убогих московських умовах. Із раннього ранку він уже був у музеї, цьому колосі із трьох мільйонів книжок, читав, виписував...» [2, с. 59], — згадував його колега по кафедрі літературознавець Олексій Веселовський (1843–1918). Працюючи в 1893–1902 рр. бібліотекарем Московського публічного і Рум'янцевського музеїв, М. І. Стороженко застосував у ньому досвід роботи в бібліотеці Британського музею: зреформував роботу читального залу, став ініціатором створення довідкової бібліотеки при ньому (докладно див. [1]). Це було традиційне місце не лише для дослідницької роботи, а й зустрічей і знайомств науковців, студентів, письменників, журналістів — тодішньої культурної інтелігенції.

Правознавець М. М. Ковалевський (1851–1916) на прохання Миколи Ілліча розшукав копію з деяких невиданих рукописів англійського драматурга Роберта Гріна (1558–1592), що зберігалися в бібліотеці Оксфордського коледжу, на основі аналізу яких М. І. Стороженко захистив докторську дисертацію та видав монографію «Роберт Грін, його життя та твори» (1878). Її він присвятив своєму вчителю О. М. Бодянському. Академік

О. М. Веселовський написав про дисертацію М. І. Стороженка спеціальну статтю, у якій зазначив, що це дослідження зробило б честь будь-якій європейській літературі. Дискутуючи щодо деяких висновків автора, критик визнавав велику наукову цінність його праці.

Дисертація про Р. Гріна звернула увагу й англійських літературознавців. Лондонське Шекспірівське товариство вибрало М. І. Стороженка одним зі своїх віце-президентів. Книжку переклав англійською мовою п. Ходжетс як I том багатотомника Р. Гріна, виданого в Англії — це був унікальний випадок в історії англійської літератури, коли працю іноземця використали як коментар до творчості національного класика. До біографії цього митця, написаної М. І. Стороженком, видавець А. Гросарт додав велику передмову, де вказував, що цей життєпис дуже ґрунтовний, глибокий, свіжий за змістом; він вирізняється діловим зрозумілим викладом; написаний ясним і блискучим стилем. Порівнюючи його з творами німецьких біографів Р. Гріна — Й. В. Бернгарді (1800–1878) і Ф. М. Боденштедта (1819–1892), автор передмови знаходив у ньому низку переваг. Схвально відгукнувся про обидві дисертації М. І. Стороженка також дослідник англійської драми Ф. С. Боас (1862–1957). За редакцією М. І. Стороженка вийшли переклади книжок датського літературознавця Г. Брандеса про Шекспіра, він рецензував переклад шекспірознавчої праці Е. Даудена (1843–1913), книжку перекладів прозою шекспірівських драм М. Кетчера (1809–1886). Понад 30 років М. І. Стороженко був чільним представником шекспірології, започаткував наукове вивчення біографії геніального англійця та його творчості. Ученого ставили поряд із такими визначними шекспірознавцями, як Ф. К. Ельце (1821–1889) і Н. Деліус (1813–1888) (Німеччина), Е. Дауден (1843–1913) і Ф. Д. Ферніваль (1825–1910) (Англія).

Отже, європейські колеги-літературознавці спрямували діяльність М. І. Стороженка на вивчення історії зарубіжної літератури, підтримали його наукові інтереси. Закордонні відрядження сприяли розширенню наукових контактів з діячами науки й культури, сприяли його комунікації зі світовим літературознавством. М. І. Стороженко володів європейськими мовами й був людиною енциклопедичних знань. Популярними були його монографії «Попередники Шекспіра» (1872), «Роберт Грін, його життя і твори» (1878), «Досвід вивчення Шекспіра» (1902), у яких він застосовував біографічний, психологічний і порівняльно-історичний методи дослідження, засади культурно-історичної школи в літературознавстві. Його життєвий

шлях, прочитаний крізь призму спогадів і листів, дає змогу побачити багатовимірний, стереоскопічний персонаж у контексті історії, в інтелектуальних міжкультурних комунікаціях із сучасниками.

1. Александрова Г. А. Служіння культурі, науці, бібліотечній справі: Микола Ілліч Стороженко. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 4 (272). С. 41–52. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004814>.

2. Памяти Николая Ильича Стороженко. Москва, 1909. 187 с.

UDC 929(477) Storozhenko

Halyna Aleksandrova,

<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

Doctor of Philological Sciences, Senior Research Associate,

Leading Research Fellow,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: galekss@ukr.net

M. I. STOROJHENKO (1936–1906): SCIENTIFIC COMMUNICATION WITH FOREIGN SCIENTISTS

Scientific contacts with figures of European science and culture of the famous literary critic Mykola Ilyich Storozhenko (1836–1906) are studied on the basis of the memories of his contemporaries.

Keywords: Mykola Ilyich Storozhenko, biography, memories, science, communication, literary studies.

УДК 821.161.2'05-94.09

Яблонська Ольга Василівна,

<https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

кандидат філологічних наук, професор,

професорка кафедри української літератури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

e-mail: o_jabl@ukr.net

СПОГАДИ В. О'КОННОР-ВІЛІНСЬКОЇ ЯК ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛО

На основі спогадів В. О'Коннор-Вілінської «Лисенки й Старицькі» реконструйовано елементи творчої біографії М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської; відтворено особливості історико-літературного процесу кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Ключові слова: мемуари, історія української літератури, В. О'Коннор-Вілінська, творчість М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської.

Закономірно, що родинне оточення й соціальне середовище є важливими, а переважно визначальними у формуванні світосприйняття, життєвих переконань. В. О'Коннор-Вілінська в цьому плані мала бездоганний ґрунт. Як писала громадська діячка й журналістка Х. Кононенко, чия доля була тісно пов'язана з родиною В. О'Коннор-Вілінської та О. Вілінського, «Родини Лисенків (композитор М. Лисенко був одружений з старшою її сестрою Ольгою), Старицьких, Косачів, Житецьких та інших визначних українців тодішньої київської громади, серед яких росла вражлива, здібна дівчина, витворили її світогляд та сформували розум і душу. Найближчою приятелькою письменниці з дитячих років була Л. Старицька-Черняхівська і їй присвятила 12-літня Лора свого першого вірша. Живучи у Києві в атмосфері музики, театру, літературних дебат та конкурсів, громадських подій та політичних розмов, починає В. О'Коннор рано пробувати своїх сил на літературному полі. Часто пише вона то сама, то вкупі з Людею Старицькою вірші, оповідання, пєси, які вони самі тут же і виставляли. Часто була вона присутньою при складанні відомого українського словника та всіх тих дебат про українську мову, які при тому відбувались, а тому й шанувала так чистоту мови у своїх творах» [1, с. 3].

В. О'Коннор-Вілінська — авторка опублікованих у часописі «Нова Україна» (Прага; Берлін) спогадів про М. Лисенка [2]. Після її трагічної смерті видано 1936 р. у Львові мемуари «Лисенки й Старицькі» [3]. Як зауважувала Х. Кононенко, «Майже останнім передсмертним її (В. О'Коннор-Вілінської — О. Я.) твором були спогади про Старицьких та Лисенків, що дають багатий матеріал з інтимного життя цих родин та громадського життя тої доби» [1, с. 4].

Чимало уваги тут приділено літературно-мистецькому оточенню Старицьких і Лисенків.

У спогадах В. О'Коннор-Вілінської не тільки зафіксовано дитячі чи юнацькі спостереження й враження, а й осмислено культурно-історичні закономірності, суспільний контекст:

«Михайло Петрович ставив усім на зразок пані Косач, яка в своїй родині викинула з ужитку всяку московщину.

Лора, що приїхала до Києва з самої Полтавщини, уперше почула тут, в родині Старицьких, що українську мову вживали свідомо серед інтелігенції, а не тільки стихійно поміж селянами. Дома, в її родині, один Микола Вітальович звертався до неї по українськи і то він надихнув її любов'ю до України.

Починали писати по українськи. Мих. Пет. Старицький був, як відомо, один із піонерів своєї доби.

Несвітла то була доля. Скільки насмішок, байдужости, а то й ворожих виступів стрічало його за сміливість повісти українську мову поза звичайні вузькі межі на широкі простори, аж до Шекспірового Гамлета. Було йому за того Гамлета! З “Київлянина” вилетіла вигадка, мов би то Гамлет говорить:

— Бути, чи не бути?

Ось в чім заковика!...

Всі читали надруковане “Ось у чім питання”..., але так хотілося пореготатися, що свої разом з чужими, підховивши той крутий дотеп, дружньо розповсюдили його.

Старицькому не могли вибачити його розгону в українській творчості не тільки москалі, а навіть дехто з правовірних українофілів. Лора нераз чула у своїй родині хоча й не злі напади, але кепкування з “Мішиних писаній на нікому незрозумілій виштукованій мові”.

Тоді вийшли вже казки Андерсена в його перекладі з ілюстраціями Мурашки, переклади з Міцкевича, Сербські думи і пісні. Лорин батько завжди ставав в обороні творів Мих. Пет., одначе й він нераз добродушно висміював його за творення своєї власної мови. Ще на перше видання перекладів із Міцкевича появилася в “Київлянині” критика, де говорилося не про літературну частину, а про обкладинку: “Стоїть хата, коло хати тин, а під тином сидить Старицький”. Пішли карикатури, як та, що Старицький в образі коваля, закотивши рукави, вибиває на ковалі такі слова, як: “нестяма”, “заласся”, “завзяття”, “байлужість” і разом із тим цілком неіснуючі. (Так, як згодом: “мордопис”, “самопер” і т. і.).

“Байдужість”, “заласся” так природно вживані тепер у нашій мові, що сучасним читачам здаватись буде неймовірним, що ті допикання

гальмували корисну літературну роботу Михайла Петровича і розхитували його здоров'я» [3, с. 6–7].

Важливими є зауваги про творчу кухню М. Старицького:

«В домі Старицьких стояло письменницьке надхнення.

Уранці, ще напів-одягнутий Михайло Петрович, лежачи на канапі, читав Людї й Лорї свої нові твори.

На цей раз то було: “Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка”.

Лора завважила, що здається, мало буде руху в водевілі.

На це Михайло Петрович одповів їй:

– Ти ще не розумієш сценічності» [3, с. 10].

Ясна річ, у літературному портреті М. Старицького цінними є свідчення про формування літературно-естетичних переконань та літературні авторитети:

«Пізніше він з таким же захопленням читав романи Дюма, трагедії Шекспіра і Шілера. Любив Шевченка, Пушкіна, Міцкевича, якого перекладав, Ожешкову: то була його улюблена письменниця. Не Достоевського, не пєси Чехова... В літературі мусить говорити життя, а не мудрування автора. Це був його погляд і смак» [3, с. 16];

«У свій час, в полтавській гімназії, захопився він “Чорною Радою” Куліша, найбільше через те, що то була перша велика історична повість в українській мові, і той твір відіграв велику ролю в його національному світогляді» [3, с. 17].

У світоглядних засадах на передньому плані — ставлення й оцінка до російської мови й культури. В. О'Коннор-Вілінська пише:

«Михайло Петрович Старицький і Микола Вітальович Лисенко залюбки висміювали недотепність і невлучність московських приповідок, як, наприклад, “брань на вороту не віснет”, “попался, как кур во щі”, “яйця курицу не учат” і т. п. Так само і російські пісні. Тут на зразок ішло:

“Коридори, значіт, очень длінни

І народ, значіт, стоїт сталбом.

Московська народня пісня нікчемна, а рускі романси дуже гарні. — Михайло Петрович надзвичайно експанзивно співав: “Лїот лівня дождь, несутса тучі..”; “Густоліственних кленов аллея...”; “На заре туманной юності...” і т. п.

— Я певен, — казав він, — що кращі з них виникли під українським впливом або якимсь іншим, чужоземним.

Він знайшов потвердження того, коли довідався, що славетня “Тройка” це німецький твір.

Михайло Петрович рішуче ставив якийсь здогад і влучно знаходив йому докази. Микола Вітальович мов би з недовірям посміхався над сміливим твардженням, але й сам був задоволений.

Так Михайло Петрович упевняв, що московська мова бідна і не може дати повної уяви. Пушкін утворив потрібну йому кількість слів, а поза ним залишилася вбогість.

На недовірливі усміхи слухачів він відповідав:

Скажіть мені по-російськи: шкода, зась, байдуже, дарма... і т. д.

Він не любив п'єс Чехова і дотепно доводив, що «Три сестри» не тільки нудні, але й непристойні» [3, с. 37].

Спогади В. О'Коннор-Вілінської багаті на біографічні деталі, які привідкривають таїну завіси творчості М. Старицького, його переконань:

«Скоро після того, з нагоди Лориного одруження з Ол. Вілінським, Михайло Петрович, як весільний дарунок, написав і присвятив їй п'єсу «Остання ніч». Тут уперше серед історичних і побутових п'єс рельєфно виступила драма на політичному тлі.

Взагалі ж ні Старицькі, ні Лисенки не кохалися в політиці. Вона не приваблювала їх. Душею зверталися вони до мистецтва, у ньому ввижали найдужчий засіб освідомлення і придбання, в ньому вбачали майбутнє» [, с. 69].

У мемуарах «Лисенки й Старицькі» чимало свідчень про те, як майстерно читав художні твори М. Старицький [3, с. 38]; про формування й розвиток українського театру [3, с. 39–43] та його репертуар [3, с. 71–72]; про шевченківський вечір в селі Качали [3, с. 51–52]; як М. Старицький у спілці з донькою Людмилою писали фейлетони до газети «Московський листок» [3, с. 67; 73–74]; як підтримували творчість дітей у родині М. Старицьких [3, с. 10–11; 67–68] та ін.

Із любов'ю виписано літературний портрет Л. Старицької-Черняхівської, дружні взаємини з якою зародилися в часі їхнього навчання в київській гімназії В. Ващенко-Захарченко. З цих часів мемуаристка пригадує, як аргументовано Людя доводила українофобу проф. Малініну, що «Слово о полку Ігоревім» — українська пам'ятка [3, с. 35]. Напрочуд інтимно відтворено в спогадах образ юної Л. Старицької:

«Іде Людя ранком до гімназії. На ній стареньке пальто, простенький капелюх. Вдумливо дивляться її прекрасні темні очі. Перед

нею гімназія, за нею всі домашні турботи, що невідомо, чи чекатимуть, поки вернеться вона.

Помалу поміж одним і другим висновуються інші думки. Встають образи історичних героїв і подій, наростають, спілітаються в оповідання, в драму... Але немає часу цілком віддати себе тому покликові. Буденне життя забиває мрії, вимагає уваги до себе, до настирливих щоденних дрібниць. Від них своєю невсипущою енергією видобуває вона хвилинки своєї творчости» [3, с. 62].

Цікавими є спостереження В. О'Коннор-Вілінської про панівну письменницьку атмосферу в родині Старицьких:

«Поза Михайлом Петровичем і Людмилою всі, крім Софії Віталіївної, щось писали, принайменше хоч перекладали. Людіного чоловіка, доктора Черняхівського, довго не визнавали за правовірного, поки він не написав популярно-наукової розправи, що була надрукована і слідом вилаяна в “Київлянині” за її українську мову. Тоді в сім'ї привитали його, як охрещеного огнем і водою, і він остаточно приєднався до “клану”» [3, с. 68].

Треба зауважити, що спогади В. О'Коннор-Вілінської підтверджують закономірність, влучно підмічену Є. Онацьким: «Письменниця (В. О'Коннор-Вілінська. — О. Я.) писала бездоганною мовою, і її твори все визначались поетичним змістом та гарною формою» [4].

Отже, мемуари В. О'Коннор-Вілінської «Лисенки й Старицькі» є багатим літературним джерелом, у якому зафіксовано біографічні спостереження про творчість М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської на тлі історико-літературного процесу кінця XIX — початку XX ст.

1. Кононенко Х. В. О'Коннор-Вілінська. *Нова хата*. 1934. Ч. 1. Січень. С. 3–4.

2. О'Коннор-Вілінська В. Дещо зі спогадів про М. Лисенка. *Нова Україна*. 1923. Ч. 5. Травень. С. 102–104.

3. О'Коннор-Вілінська В. Лисенки й Старицькі. Львів: З друкарні Видавничої спілки «Діло», 1936. 82 с.
URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8709>.

4. Онацький Є. О'Коннор-Вілінська Валерія. *Онацький Є. Українська мала енциклопедія*: у 16 кн. Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦеркви в Аргентині, 1962. Кн. IX. С. 1199.

UDC 821.161.2'05-94.09

Olha Yablonska,

<https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

PhD in Philology, Associate Professor,

Professor,

Department of Ukrainian Literature,

Lesia Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

e-mail: o_jabl@ukr.net

MEMORIES OF V. O'CONNOR-VILINSKA AS A LITERARY SOURCE

On the basis of V. O'Connor-Vilinska's memoirs "Lysenko and Starytskyi", elements of the creative biography of M. Starytskyi, L. Starytska-Chernyakhivska, Olena Pchilka have been reconstructed, the features of the historical and literary process of the late 19th and early 20th centuries have been reproduced.

Keywords: memoirs, history of Ukrainian literature, V. O'Connor-Vilinska, works of M. Starytskyi, L. Starytska-Chernyakhivska.

УДК 929 (092)"19"Крип'якевич

Мороз Інна Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0001-6392-3249>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцентка кафедри історії світового українства,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

e-mail: iness.m@ukr.net

ПРЕДСТАВНИКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ М. ГРУШЕВСЬКОГО У СПРІЙНЯТТІ І. КРИП'ЯКЕВИЧА (КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИСВІТЛЕННЯ ЙОГО МЕМУАРІВ «БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК МОЇХ ЗНАЙОМИХ»)

У дослідженні висвітлено оцінку окремих представників львівської історичної школи М. Грушевського його учнем І. Крип'якевичем на основі матеріалів мемуарного характеру. Викладена в них характеристика особливо цінна, адже відображає ситуацію зі середини.

Ключові слова: І. Крип'якевич, Львівська історична школа М. Грушевського, мемуари.

Іван Петрович Крип'якевич належав до когорти Львівської школи М. Грушевського і, як і інші учні Великого Українця (за виразом І. Крип'якевича), був зобов'язаний йому своїм становленням як історик. Школа Грушевського становила складний феномен у науково-організаційному й суспільному плані. Вона сформувала інтелектуальне обличчя не лише Львова, Галичини, а й загалом України. Вихідці з неї були кістяком української національної інтелігенції та справили неабиякий вплив на науковий, політичний, культурний, громадський розвиток. Вони були каталізатором наукового середовища Львова, формували зв'язки з польськими й українськими наддніпрянськими науковими осередками, виконували академічні проекти загальнонаціонального значення.

На схилі років, орієнтовно в травні 1962 р., І. Крип'якевич написав «Біографічний словник моїх знайомих», який у 2017 р. був упорядкований та виданий нами. Характеристика осіб у ньому подається крізь призму особистого сприйняття І. Крип'якевича. У цьому джерелі особового походження мемуарного характеру серед відомостей про політиків, митців, письменників, поетів, громадських, релігійних діячів, педагогів і т. д. міститься інформація й про представників Галицької історичної школи Грушевського: Богдана Барвінського, Меланії Бордун, Василя Герасимчука, Івана Джиджора, Мирона Кордуби, Дениса Коренця, Василя Пачовського.

М. Кордубу, Д. Коренця І. Крип'якевич безпосередньо називав учнями М. Грушевського [1, с. 51]. Саме на основі цього джерела розкривається ім'я маловідомої учениці видатного історика Меланії Бордун («історик, у львівському університеті вчилася під керівництвом М. Грушевського») [1, с. 20]. Схожа характеристика й В. Герасимчука [1, с. 33]. І. Крип'якевич згадував, що «зустрінувся» з В. Пачовським «в університетські роки в семі[на]рах професорів М. Грушевського і Л. Фінкеля» [1, с. 85]. Дійсно, основними осередками формування наукових шкіл у той час було відвідування «семініарів» знаних науковців. Щодо школи М. Грушевського — для обраних це ще членство в історико-філософській секції НТШ.

У спогадах окреслюються відносини учнів з М. Грушевським. Як відомо, більшість вчених-учнів Грушевського стали істориками-державниками, на протигагу своєму наставнику. У конфлікті НТШ і Грушевського не всі стали на його бік. Мабуть, далася взнаки авторитарна вдача вчителя, конфлікт поколінь, амбіційність деяких учнів та інші фактори. І. Крип'якевич зазначав, що до «близького гурту

М. Грушевського» належав І. Джиджора, який ображався на нього, коли той «не у всьому підпирав професора» [1, с. 41]. З цих слів проглядається, що сам Іван Петрович тверезо оцінював особу й діяльність учителя, не ідеалізував його й не підтримував беззаперечно. Так, його обурював факт зміни прізвища Василя Герасимчука на «Герасимчук» як втручання в сферу особистого («змінив його прізвище М. Грушевський як редактор ЗНТШ — і він не протестував!!») [1, с. 33]). Проте в спогадах спливає цінний момент про опікування М. Грушевським після смерті Івана Джиджори його дочкою — сиротою. Як і Крип'якевич, інші учні з деяких питань мали власну думку. Наприклад, В. Герасимчук «мав наклін до історіософічних узагальнень» [1, с. 34], з якими наставник не завжди погоджувався.

У мемуарах злегка зачеплена тема археографічних експедицій молодих науковців, ініційованих і організованих професором. І. Крип'якевич зазначає, що В. Герасимчук за його дорученням збирав матеріали до історії України 1657 р й наступних років у архівах Кракова і Москви. Археографічна збірка мала друкуватися в Києві в 1930-их роках, «але не вийшла у світ», хоча автор мемуарів наголошує, що навіть бачив перші аркуші [1, с. 33]. У цьому ж контексті згадується, що М. Кордуба в 1920-их рр. збирав для М. Грушевського матеріали до історії Хмельниччини з львівських і варшавських бібліотек [1, с. 53].

У «Словнику» наводяться основні віхи службових і наукових біографій учнів М. Грушевського. У досить великих обсягах, як для біографічних довідок такого формату, І. Крип'якевич наводив бібліографію найважливіших праць своїх побратимів по науковій школі, що свідчить про його обізнаність з їхнім науковим доробком. Деякі праці своїх колег науковець поділив за тематикою.

Учений давав характеристику своїх співробітників по школі як істориків і джерелознавців. Взірцем, з точки зору методики джерелознавчого дослідження, для нього став М. Кордуба, який з віденського університету виніс «“німецьку” точність і вимогливість до точного використання джерел — з цього боку роботи К[ордуби] зразкові» [1, с. 53].

Усі учні львівської школи М. Грушевського, як представники наукової корпорації, були непересічними особистостями, які здійснили значний внесок у науку й культуру. Вони були яскраві, різнобічно розвинені, різні за вдачею, політичними симпатіями, по-різному реалізували свій творчий потенціал, але всі — палкі патріоти, і які кожен своїм талантом на своєму місці служив Україні.

1. Крип'якевич І. П. Біографічний словник моїх знайомих / Упорядник та автор передмови І.М. Мороз. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 144 с.

UDC 929 (092)"19"Крип'якевич

Inna Moroz,

<https://orcid.org/0000-0001-6392-3249>,

Associate Professor,

Department of World Ukrainian History,

Taras Shevchenko Kyiv National University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: iness.m@ukr.net

**REPRESENTATIVES OF THE LVIV HISTORICAL SCHOOL OF
M. HRUSHEVSKY IN THE PERCEPTION OF I. KRYPYAKEVYCH
(THROUGH THE PRISM OF THE COVERAGE OF HIS MEMOIRS
"BIOGRAPHICAL DICTIONARY OF MY ACQUAINTANCES")**

In the research covered the assessment of individual representatives of the Lviv historical school of M. Hrushevskyi by his student I. Krypyakevich based on memoir-type materials. The characteristics described in them are especially valuable, because they reflect the situation from the inside

Keywords: I. Krypyakevich, Lviv historical school of M. Hrushevskyi, memoirs.

УДК 929+82-94:004.65

Комарянська Тетяна Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

молодша наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна,

e-mail: tatvish01@gmail.com;

Котлярова Тетяна Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

молодша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: kotliarova@nbuv.gov.ua

МЕМУАРИСТИ І МЕМУАРИСТИКА В «УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ АРХІВІ»

Здійснено аналіз записів за дефініцією «мемуарист» в «Українському національному біографічному архіві», схарактеризовано представлених мемуаристів та їхній доробок, запропоновано заходи з доповнення архіву відомостями про мемуаристів.

Ключові слова: «Український національний біографічний архів», персоналія, мемуарист, мемуаристика.

«Український національний біографічний архів» (УНБА) — електронний науково-інформаційний проєкт, метою якого є створення фундаментального вітчизняного науково-інформаційного ресурсу, що інтегрував би вивірену інформацію про діячів України минулих часів і слугував би зростаючим інформаційним потребам сфер освіти, науки, культури, державного управління, завданням репрезентації України у світі⁴.

Однією зі складових частин УНБА є база даних «Персоналії», яка налічує понад 93 000 осіб (на 31 травня 2024 р. — 93 809) і продовжує поповнюватися новими іменами. До наявних у базі персоналій⁵ додаються нові біографічні дані, бібліографія й різноманітні додатки (біографічні довідки і нариси, документи, джерелознавчі коментарі, іконографія тощо).

Істотною особливістю УНБА є можливість відбору персоналій за допомогою розвинутої пошукової системи, завдяки якій можна диференціювати, звужувати або розширювати запити, зокрема здійснювати пошук за дефініціями, хронологічною, географічною рубриками тощо.

⁴ Яценко О. М., Вернік О. Л., Вернік Ю. В. Український національний біографічний архів у системі вітчизняних електронних біографічних ресурсів. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2021. Вип. 22. С. 241. <https://doi.org/10.15407/ub.22.239>.

⁵ Вживаємо цей термін у такому значенні: «Зібрання матеріалів... що стосуються конкретної особистості» (Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 939).

Поставивши завдання виявити й проаналізувати наявну в УНБА інформацію щодо осіб, відомих як мемуаристи, та щодо їхньої творчості за відповідною дефініцією («мемуаристи»), отримали список із 162 персоналій, із них 14 — жінки, 148 — чоловіки.

Згідно з відомостями, поданими в базі даних «Персоналії», за етнонаціональною приналежністю найчисельнішу групу складають українці: Биковський Лев Устимович, Галамай Степан Петрович, Григоренко Петро Григорович, Дорошенко Дмитро Іванович, Зварич Петро Іванович, Косач-Борисова Ізидора Петрівна, Лазуренко Степан Савович, Маркович Яків Андрійович, Пушик Степан Григорович, Янів Володимир-Михайло Осипович та ін. Серед інших національностей, які залишили після себе цінні спогади про Україну, історичні події, видатних людей тощо, в УНБА представлені: поляки — Анджейовський (Andrzejowski) Антон Лук'янович, Бобровський (Bobrowski) Тадеуш, Єрлич (Єрліч, Jerlicz) Яким Олізарович та ін.; євреї — Ашенбреннер Михайло Юліанович, Коржавін Наум Мойсейович та ін.; литовці — Радзивілли (Radziwiłły) Альбрехт-Станіслав і Миколай-Криштоф Сирітка та ін.; греки — Капніст Софія Василівна; німці — Манштайн (Manstein) Христоф Герман, французи — Мюнц (Müntz) Жан-Анрі; угорці — Йокאי (Jókai) Мор.

За хронологією мемуаристи в УНБА розподіляються таким чином⁶.

XVI ст. — 6 персоналій (Піотровський (Piotrowsky) Ян, Балака Богдан Якович, Мархоцький Миколай-Сцібор, Маскевич (Машкевич, Maszkiewicz) Самуель, Пелгжимовський (Пілгжимовський) Еліаш, Радзивілл (Radziwiłł) Миколай-Криштоф Сирітка).

XVII ст. — 20 персоналій (Єрлич (Єрліч, Jerlicz) Яким Олізарович, Кунащак (Кунашевич) Петро, Маковецький Станіслав, Почобут-Одланицький (Poczobut Odlanicki) Ян-Владислав, Радзивілл (Radziwiłł) Альбрехт-Станіслав, Рудомич Василь, Вержбовський Станіслав, Проський (Proski) Самуел та ін.).

Мемуаристику XVI–XVII ст. представляють переважно іноземці: польські, литовські, річпосполитські магнати, літописці та мемуаристи, які є авторами хронологічних описів історичних подій цього періоду, що відбувалися на території сучасної України.

⁶ Приналежність до століття визначалася за датами життя особи: народжені до 80-х років вважалися представниками цього самого століття і наступного; ті, хто народився у 80–90-х роках — лише наступного.

XVIII ст. — 20 персоналій (Долгорукова (Долгорука) Наталія Борисівна, Манштайн (Manstein) Христоф Герман, Маркович Яків Андрійович, Ханенко Микола Данилович, Яблоновський (Jabłonowski) Антоній Барнаба та ін.).

У XVIII ст. до кола мемуаристів додаються церковні, військові, політичні й державні діячі періоду козацької доби. У їхніх спогадах відбиваються події української політичної історії періоду Гетьманщини, життя та побут звичайних людей і козацької еліти.

XIX ст. — 69 персоналій (Асланбегов Авраамій Богданович, Басаргін Микола Васильович, Біскупський Ксаверій Андрійович, Дунін-Карвицький Юзеф, Дурова Надія Андріївна, Золотаренко Василь Федорович, Йокаї Мор, Мова Василь Семенович, Политковський Володимир Гаврилович, Селецький Петро Дмитрович та ін.).

XX ст. — 95 персоналій (Ашенбреннер Михайло Юліанович, Бобикевич-Устиянович Марія Миколаївна, В'юн Галина Іванівна, Воропай Олекса, Горянський Павло Єрофійович, Горліс-Горський Юрій Юрійович, Дон Амінадо, Дорошенко Дмитро Іванович, Змієнко-Сенишин Галина Всеволодівна, Коцюбинська Ірина Михайлівна, Смолич Юрій Корнелійович, Янів Володимир-Михайло Осипович, Бондар Володимир, Галамай Степан Петрович, Дейчаківський Микола, Йовик Іван, Коваль Елеонора Захарівна та ін.).

Починаючи від XIX ст., з активним розвитком суспільних відносин збільшується кількість спогадової літератури, коло авторів значно розширюється. Мемуаристами стають представники інтелігенції, політичні, військові, громадсько-культурні діячі, які репрезентують рушійні сили в усіх сферах життя суспільства.

У XX — на початку XXI ст. українська мемуаристика продовжує активно розвиватися, доповнюється спогадами громадсько-політичних, освітніх діячів, представників періоду національно-визвольних змагань, Першої і Другої світових воєн, репресованого покоління тощо. Автори у своїх мемуарах (щоденниках, спогадах, нотатках та ін.) не лише описують події, а й намагаються висловити ставлення до них, власні думки, оцінити свою особистість у контексті суспільно-політичної ситуації, замислюються над призначенням мемуарів для майбутніх поколінь.

Опрацювання великої кількості джерел, переважно енциклопедичних, які подають біографічну інформацію, виявило, що термін «мемуарист» рідко вживається стосовно особи, яка написала автобіографію, спогади про себе, про іншу людину або про якусь

подію, залишила свої щоденники, нотатки тощо. Автори довідок в енциклопедіях послуговуються більш узагальненими термінами, які мають ширше значення, наприклад «письменник», «публіцист», та обмежуються висловами: «залишив опис подорожі», «автор спогадів», «написав мемуари», «свої спостереження занотував» тощо.

У цьому полягає основна причина того, що на сьогодні в базі даних «Персоналії» УНБА налічується невелика кількість мемуаристів. Наприклад, імена таких постатей, як Винниченко Володимир Кирилович (політичний і державний діяч, письменник), Григорович-Барський Василь Григорович (мандрівник, дослідник архітектури й рисувальник), Корж Микита Леонтійович (запорозький козак), Русова Софія Федорівна (педагогиня, громадська й культурно-освітня діячка, публіцистка, літературознавиця, мистецтвознавиця), Пчілка Олена (поетеса, письменниця, літературознавиця, перекладачка, етнографиня, видавчиня, фольклористка, публіцистка, редакторка, громадська діячка), Пирогов Микола Іванович (учений-медик, хірург, громадський і освітній діяч), та інших видатних людей, які мають у своєму доробку мемуарні твори (спогади, щоденники, нотатки), не зафіксовано в УНБА за дефініцією «мемуарист».

Для найширшого охоплення базою даних сфер людського життя, забезпечення репрезентативності персоналій, зрештою — для зручності пошуку інформації щодо певних осіб (а саме — мемуаристів) пропонується разом з термінами «письменник», «публіцист» тощо додати вужчий термін «мемуарист» у відповідних персоналіях.

Також для більш глибокої і детальної репрезентації персоналій мемуаристів, а також максимально повного відображення мемуарного контенту, доцільно було б представляти в УНБА їхній мемуарний спадок — особливо ті унікальні твори, які мають вагоме значення для збереження національної пам'яті й культури. Ідеться, наприклад, про «Щоденник генерала Патрика Гордона з Охлухриса (1635–1699)», «...Житіє і страданіє...» Турчиновського Іллі Михайловича, «Діаріуш (1717–1767)» Марковича Якова Андрійовича, «Дві поїздки в Запорозьку Січ Яценка-Зеленського, монаха Полтавського монастиря в 1750–1751 рр.», «Спогади з мого життя» Стороженка Миколи Володимировича, «Рік на великій Україні: конспект споминів з української революції» Назарука Осипа Тадейовича та ін. Частково в персоналіях вказані мемуарні твори: «Подорож патріарха Макарія» Павла Алеппського, «Передуманное и пережитое» Алчевської Христини Данилівни, «Австро-руські спомини» Драгоманова Михайла Петровича, але їх частка невелика, до речі, з перелічених восьми

авторів спогадів і щоденників лише Я. А. Маркович зазначений у базі даних як мемуарист. Занесення до персоналій назв творів спогадової літератури значно розширить інформаційний потенціал УНБА та збагатить уявлення про вітчизняну мемуаристику⁷.

Для вирішення завдання поповнення бази даних УНБА «Персоналії» пропонується залучити відомості, зібрані під час підготовки науково-бібліографічного дослідження «Українські мемуари: науковий каталог книг (1816–1917)» із серії «Джерела української біографістики» (керівник проєкту — Н. І. Любовець). Робочі матеріали дали змогу побачити певну відмінність, у порівнянні з УНБА, між персоналіями авторів спогадів, автобіографій, щоденникових записів тощо, зокрема: виявлено відсутність у базі даних деяких персоналій; не в усіх персоналіях мемуаристів подано відповідну дефініцію, не зазначено інформацію про спогадові твори. Порівняльна вибірка з 36 імен відомих мемуаристів показала, що в УНБА немає 4 персоналій (Пічета Йован (Іоанн) Христофорович, Фоменко Климент Іоаникійович (Оникійович), Хоєцький Карл Любич, Шестаков Іван Олексійович); у 28 персоналіях відсутня дефініція «мемуарист»; лише в 5 персоналіях подано бодай якусь згадку про мемуари автора.

Отже, виявлені «прогалини» потребують доопрацювання, яке варто здійснювати спільними зусиллями співробітників обох підрозділів Інституту біографічних досліджень НБУВ — відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів і відділу теорії та методики біобібліографії. Достатньою підставою для внесення доповнень в УНБА буде залучення вивіренних матеріалів, підготовлених для видання «Українські мемуари: науковий каталог книг (1816–1917)».

⁷ Тут під мемуаристикою розуміємо не спеціальну історичну дисципліну, яка «вивчає оповідні твори особового походження, створені на основі зафіксованих писемно або у пам'яті автора вражень про події, учасником або свідком (очевидцем) яких він був» (Войцехівська І. Н. Мемуаристика. *Спеціальні історичні дисципліни*: довідник. Київ: Либідь, 2008. С. 359), а «певний масив літератури», різновид документалістики, який «містить публіцистичний чи хронікальний виклад учасника суспільно-політичного, громадського, літературного, мистецького, військового, повсякденного життя про події, особистості, процеси, явища, сучасником яких він був, або їхній переказ на основі відомостей, отриманих від очевидців та інших осіб» (Ясь О. В. Мемуаристика. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-66502>).

UDC 929+82-94:004.65

Tetiana Komarianska,

<https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tatvish01@gmail.com;

Tetiana Kotliarova,

<https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

Junior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kotliarova@nbuv.gov.ua

MEMOIRISTS AND MEMOIRS IN “UKRAINIAN NATIONAL BIOGRAPHICAL ARCHIVE”

Records by the definition of “memoirist” in the “Ukrainian National Biographical Archive” were analyzed, the presented memoirists and their works were characterized, measures to supplement the archive with information about memoirists were proposed.

Keywords: “Ukrainian National Biographical Archive”, person’s profile, memoirist, memoirs.

Новітні форми і методи розбудови електронних ресурсів біографічної інформації: світовий та вітчизняний досвід

УДК 929:304.44:004.91

Вернік Юлія Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Київ, Україна

e-mail: juliiavernik@gmail.com;

Вернік Олексій Леонідович,

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Київ, Україна

e-mail: olex.vern@gmail.com

«LEARNING AND DEVELOPMENT» ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІРТУАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЧНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

Розглядається підхід «Learning and Development» (L&D) як важливий компонент розвитку й навчання в наукових установах, зокрема, у Віртуальній науковій біографічній лабораторії (ВНБЛ). Описано етапи життєвого циклу організації й відповідні форми навчання: від концептуальних семінарів і тренінгів для науковців до програм з розвитку soft-навичок, інноваційного мислення й менторства для нових співробітників. Визначено, що L&D допомагає забезпечити синхронізацію індивідуального й групового розвитку, адаптацію до

сучасних викликів у цифровій науці, а також підтримку культури безперервного навчання в динамічному науковому середовищі.

Ключові слова: розвиток і навчання, Віртуальна наукова біографічна лабораторія, життєвий цикл організації, soft-навички, менторство, культура безперервного навчання, наукове середовище.

Віртуальна наукова біографічна лабораторія (ВНБЛ) як інноваційна платформа, що поєднує в собі технології віртуальної комунікації, бази даних та інструменти для створення й дослідження біографій видатних особистостей, спрямована на постійне вивчення та впровадження в свою діяльність сучасних технологічних розробок. Функціонування ВНБЛ надає можливості для пошуку, опрацювання, аналізу біографічного матеріалу як окремої персони, так і груп (у розрізі сфери діяльності, періоду життєдіяльності тощо).

Разом з тим, у процесі співпраці науковців — учасників ВНБЛ — утворюється спільний віртуальний простір проблематизації, ідей, гіпотез, підходів до їх дослідження, перевірки тощо. Створюваний простір сприяє індивідуальному розвитку його учасників, забезпечуючи їхнє професійне зростання. Формування такого середовища іноді відбувається неоднорідно, і не завжди відповідно до цілей і задач діяльності самої віртуальної лабораторії. Подібна ситуація може сприяти виникненню протиріч між індивідуальними запитами й інтересами науковців і стратегічними напрямками розвитку наукової групи. Виникаючі протиріччя, у свою чергу, створюватимуть підґрунтя для розвитку різних деструктивних групових явищ, що перешкоджають ефективній і результативній діяльності лабораторії.

У таких умовах виникає потреба в забезпеченні сталості зростання, у контрольованості вказаних процесів, тобто в інструментах і засобах синхронізації розвитку як віртуальної лабораторії в цілому, так і кожного її учасника на різних етапах власного професіогенеза.

З іншого боку, сучасний цифровий світ, що асоціюється з високими технологічними темпами, потребує навченого й підготовленого до використання таких технологій спеціаліста. Як відомо, сталі знання і постійний розвиток є невід'ємною частиною успішної наукової діяльності.

Одним із новітніх підходів, що істотно допомагає у вирішенні вказаної управлінської проблеми, є підхід «Навчання та розвитку» або «L&D» (Learning and Development), у якому реалізується ідея керованого безперервного навчання як структурного елементу

організації. Ключовою складовою тривалого успіху тієї чи іншої наукової ініціативи є те, що називається «бути на плаву», тобто відповідати на постійні запити швидкоплинного, у сенсі технологічних і соціальних змін, навколишнього середовища, а при достатності ресурсної бази, брати участь у таких змінах.

Що дає такий підхід по відношенню до діяльності ВНБЛ?

По-перше, освоєння нових технологій, мов програмування, інструментів, методів роботи є актуальними й необхідними для розробників програмного забезпечення, адміністраторів баз даних, спеціалістів, що займаються розбудовою й підтримкою функціонування Віртуальної наукової біографічної лабораторії.

По-друге, L&D допомагає користувачам (у даному випадку — науковцям-біографістам) підготуватися до нової проектної діяльності, до виконання завдань, забезпечуючи навички й знання, які потрібні для їх успішного виконання.

По-третє, визначає та запроваджує сертифікацію співробітників.

По-четверте, сприяє розвитку навичок міжособистісної взаємодії, таких як: ефективне спілкування, лідерство, ведення переговорів, керування проектами тощо.

По-п'яте, удосконалює організаційну культуру, у якій співробітники прагнуть вдосконалювати свої навички та сприймають навчання як важливу частину свого професійного розвитку саме в умовах відповідної наукової групи.

Ми підтримуємо ідею, що організаційне навчання, якщо воно ефективне, є джерелом інновацій і створенням конкурентних переваг у будь-якій сфері. Робоче середовище, у якому такі знання зберігаються, використовуються й поширюються в процесі діяльності, є також показником успіху та стійкості організації, його життєздатності, умінні своєчасного реагування на зміни й пристосування до нових умов і викликів. Здатність створення культури навчання й підтримка навчальних ініціатив і практик має перевагу при формуванні високопрофесійного й мотивованого персоналу.

Таким чином, розвиток і навчання в цих організаціях стає не лише інструментом для підвищення навичок працівників, а й частиною корпоративної культури, яка сприяє залученню талановитих фахівців і підтримує їх професійний зріст.

Процес вибудови якісного навчання напряму залежить від внутрішніх ресурсів, розміру організації, її структури, пріоритетів і стратегії розвитку. Водночас він може істотно варіюватися на різних

стадіях життєвого циклу організації як відповідь на виклики й пристосування до нових умов функціонування.

Розглянемо більш детально деякі з етапів і можливі форми й способи організації навчання на різних стадіях циклу.

На етапі *концепції й розробки* ВНБЛ можливе проведення навчальних семінарів і тренінгів для засновників і розробників з метою ознайомлення з концептуальними засадами та вироблення спільного бачення щодо розбудови лабораторії, розробки її функціонала, визначення й аналізу потреб і вимог до наукової платформи.

На етапі *впровадження* корисними будуть проведення навчальних курсів для науковців-біографістів щодо користування платформою ВНБЛ; засобів і форм наукового спілкування у віртуальному середовищі; тренінги з питань безпеки даних і конфіденційності у зв'язку з роботою в науковому середовищі.

Етап *розвитку й підтримки* передбачає організацію програми менторства для нових співробітників, щоби допомогти їм швидше освоїти робочі процеси та стати більш продуктивними. Також доцільними будуть навчання по застосуванню нових інструментів аналізу даних або програмування для підтримки технічних співробітників.

Період *зростання* ВНБЛ характеризується розробкою індивідуальних планів співробітників з метою підвищення професійних навичок, кар'єрного зростання. Організація заходів, семінарів, конференцій з питань останніх тенденцій у науці й технологіях.

На етапі *стабілізації й інновацій* розглядаються варіанти проведення тренінгів з розвитку soft-навичок, таких як: комунікація, лідерство, співпраця для підтримки злагодженої проєктної роботи. Також доцільним буде проведення навчальних програм з інноваційного мислення й творчого підходу для стимулювання ідей і розвитку нових проєктів.

У цьому контексті концепція «Навчання та розвитку» L&D набуває вагомого значення, особливо при розробці, впровадженні наукових проєктів. Цінність безперервного навчання, набуття знань та їх впровадження є одним з елементів постійного розвитку Віртуальної наукової біографічної лабораторії, популяризації її здобутків, збільшення імпаكتу в наукову спільноту.

Ключовою складовою успіху будь-якої наукової ініціативи є постійний розвиток учасників, і в цьому плані L&D є стратегічним

підходом до навчання, спрямованим на підвищення знань, навичок і компетенцій фахівців.

UDC 929:304.44:004.91

Yuliia Vernik,

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: juliiavernik@gmail.com

Oleksii Vernik,

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

Candidate of Psychological Sciences,

Senior Researcher of Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: olex.vern@gmail.com

"LEARNING AND DEVELOPMENT" AS A MEANS OF ENSURING THE DEVELOPMENT OF A VIRTUAL SCIENTIFIC BIOGRAPHICAL LABORATORY

The paper discusses the Learning and Development (L&D) approach as an important component of development and training in scientific institutions, in particular in the Virtual Science Biographical Laboratory. The author describes the stages of the organization's life cycle and the corresponding forms of training: from conceptual seminars and trainings for scientists to programs for the development of soft skills, innovative thinking and mentoring for new employees. It is determined that L&D helps to ensure the synchronization of individual and group development, adaptation to modern challenges in digital science, and support for a culture of continuous learning in a dynamic scientific environment.

Keywords: learning and development, Virtual Scientific Biographical Laboratory, organization life cycle, soft skills, mentoring, culture of continuous learning, scientific environment.

УДК [7.041:004.9]

Босенко Олексій Олексійович,

<https://orcid.org/0000-0001-8521-3942>,

молодший науковий співробітник,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: olexiybosenko@gmail.com

КОРЕКЦІЯ ТА РЕДАГУВАННЯ ЗАПИСІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ (УНБА). МЕТОДИ ПОШУКУ І ПЕРЕВІРКИ

Узагальнено практичний досвід корекції й редагування записів Українського національного біографічного архіву (УНБА), запропоновано новітні методи пошуку й перевірки

Ключові слова: український національний біографічний архів, іконографія, корекція та редагування, методи перевірки.

Динаміка розвитку сучасного суспільства набуває стрімкого характеру, і за пошуком необхідної біобібліографічної інформації потенціальний користувач першочергово звернеться до мережі Інтернет, а не до друкованих словників, довідників чи міських архівів. Одним із головних спрямувань української біографіки, зазначає В. І. Попик, «...має стати її рішучий вихід за межі суто академічних студій, результати яких призначені для відносно вузького кола фахового співтовариства, на великий простір “публічної науки” що слугує всьому суспільству...» [2, с. 9] Збереження й активне використання біографічної інформації як історико-культурної спадщини, і вітчизняної і світової, можливе шляхом розбудови електронних біографічних архівів.

Це загалом позитивне явище, що створює також і додаткові проблеми. «Поширення цифрових технологій призводить до виникнення нових інформаційних потоків і джерел інформації... Дослідження їх супроводжується не тільки збільшенням “оцифрованих” джерел, а й появою матеріалів “цифрового походження”, тобто розвиток технологій сприяє виникненню нових об’єктів гуманітарного вивчення (текстів, аудіо, відео зображень), що потребує комп’ютерної обробки даних та інформаційного підходу до

аналізу джерел» [1, с. 346]. Тобто, з виникненням та існуванням нових електронних джерел інформації робота по їх удосконаленню має продовжуватися постійно.

Український національний біографічний архів (УНБА), на думку його розробників — Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, має стати універсальним довідковим біобібліографічним електронним виданням. «Поява в Україні сучасних джерел, які відкривають читачеві нові, незаслужено забуті, замовчувані за різних причин імена, сприяє масштабній зміні обсягів біографічного ресурсу. Якісне опрацювання цих джерел значно примножує реєстр УНБА, суттєво підвищує його інформативність» [3, с. 33]

На початковому етапі створення УНБА в базу даних (БД) «Персоналії» заносилася інформація зі спеціальних карток, де були зафіксовані попередні записи про відомих діячів історії, культури, науки тощо. Записи про особу могли бути нерозбірливими, частковими, помилковими. Як правило, такі недоліки, потрапляючи в БД, створювали додаткові перешкоди для пошуку оцифрованих іконографічних зображень у мережі Інтернет, а отже ці записи потребували перевірки, редагування, корегування. Типовими недоліками були такі: а) *хронологічні* — неповна інформація щодо дат народження й смерті, б) *топологічні* — відсутність або неточність даних про місце народження та поховання; в) *орфографічні* — помилки в написаннях прізвищ, імен, по-батькові. г) *професійного спрямування* — відсутність інформації або неповна інформація про приналежність особи до певної професії.

Як саме перевірити й виправити, тобто, корегувати й редагувати записи в БД «Персоналії»? Спробуймо звернутися до власного практичного досвіду. Наперед варто зауважити, що перелічені недоліки й помилки в записах зустрічалися не лише тоді, коли йшлося про маловідомих діячів української культури й науки, а й про досить відомих історичних осіб. Наприклад, купець другої гільдії Балабуха Микола Семенович (1800–1887) — київський міський голова з 1847 по 1851 рр., зафіксований у записах, як Балабура Микола Семенович. Здогадатися, що мова йде про Балабуху М. С., було не так просто. Довелось опрацювати чимало історичних джерел, розшукати біографію, перевірити професійну й соціальну приналежність, а вже після цих дій вчинити відповідні зміни.

Іноді помилки в прізвищах були пов'язані з особливостями перекладу з іноземних мов: польської, чеської, італійської. У записах

художник Басек Йосиф (початок ХХ ст.) виявився чехом за походженням, і вірогідно — це Йозеф Башек (1868–1914), який свого часу належав до товариства образотворчих мистецтв, брав участь у колективній виставці митців у Львові та мав 1911 р. персональну виставку в м. Чернівці. В Україні цей художник маловідомий. Інформація потребувала додаткового пошуку на іноземних сайтах, а вже потім — необхідної корекції.

Виправлення хронологічних і топологічних помилок у записах також пов'язані з певними пошуковими труднощами. Ідентифікувавши особу за прізвищем, ім'ям і по батькові, упевнившись, що вона причетна до української історії, продовжуємо розширений пошук її біографії через різні пошукові системи в Інтернет-мережі (Google, Opera, тощо) на різних, іноді вузькопрофесійних, сайтах, за матеріалами газет, журналів, за нагородними листами. Були випадки, коли доводилося констатувати, що дату встановити неможливо — вона втрачена в історії через часові напластування, або через відсутність чи приховування даних про її фіксацію.

У виправленні топологічних помилок труднощі виникали з тієї причини, що місце народження або смерті більше не зазначено на карті: воно нині має іншу назву, було покинуте чи знищене. Додаткова інформація знаходилася на краєзнавчих сайтах чи окремих сайтах міст і сіл.

Недоліки в записах, пов'язані з професійною приналежністю особи, частіше мали вигляд або надто узагальнений (тобто: музикант, науковець, інженер, любитель старовини, професор), або були зовсім відсутні. За такими неповними ознаками знаходили особу через розширений пошук у Інтернет-мережі. Наприкінці здійснювалася ретельна багатоступенева перевірка достовірності знайденої інформації про особу для уникнення й запобігання власним помилкам.

Таким чином, щоб здійснити корекцію й редагування записів УНБА маємо використовувати методи 1) ідентифікації, 2) розширеного пошуку біографії особи з використанням різних електронних джерел і 3) обов'язковою додатковою самоперевіркою знайдених і запропонованих для корегування даних.

1. Вернік Ю. В. Новітні інтерактивні технології у формуванні та використанні національних ресурсів біографічної інформації: світовий досвід. *Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм*: кол. монографія / В.І. Попик, Г.А. Александрова, Л.І. Буряк та ін. ; НАН України,

Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського ; редкол.; В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2021. 400 с.

2. Попик В. І. Передмова. *Українська біографіка ХХІ століття : мозаїка контекстів і форм*: колективна монографія / В.І. Попик, Г.А. Александрова, Л.І. Буряк та ін.; НАН України, Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського ; редкол.; В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2021. С. 5–17.

3. Яценко О. М., Вернік Ю. В., Вернік О. Л. Український національний біографічний архів (2000-2020): трансформація змісту ресурсу. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2021. № 2. С. 32–41.

UDC [7.041:004.9]

Oleksii Bosenko,

<https://orcid.org/0000-0001-8521-3942>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine?

Kyiv, Ukraine

e-mail: olexiybosenko@gmail.com

CORRECTION AND EDITING OF RECORDS OF THE UKRAINIAN NATIONAL BIOGRAPHICAL ARCHIVE (UNBA). METHODS OF SEARCH AND CHECK

The practical experience of correcting and editing records of the Ukrainian National Biographical Archive (UNBA) is summarized, the latest search and verification methods are proposed

Keywords: Ukrainian national biographical archive, iconography, correction and editing, verification methods.

UDC 930.253

Климович Наталія Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0003-1357-492X>,

начальниця відділу використання інформації

документів та комунікацій

Центральний державний архів-музей літератури

і мистецтва України (ЦДАМЛМ України),

Київ, Україна

e-mail: nklymovych@gmail.com

ПІДТРИМКА ТА СПРИЯННЯ БІОГРАФІЧНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ТВОРЧОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ НОВІТНІХ ОНЛАЙН-РЕСУРСІВ (З ДОСВІДУ СПІВПРАЦІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ-МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ З ПАРТНЕРАМИ)

Представлено інформацію про співпрацю Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) з іншими установами й організаціями щодо оцифрування та надання доступу широкому колу користувачів до архівних документів з фондів ЦДАМЛМ України, що містять цінну генеалогічну й біографічну інформацію.

Ключові слова: архівні документи, оцифрування, онлайн-ресурс, сканкопії, науковці, ЦДАМЛМ України.

Російська агресія поставила під загрозу (власне, і за мету) знищення нашого історичного й культурного спадку. У цих умовах цінність архівних документів, які містять біографічну й генеалогічну інформацію, зростає в рази. Важливою місією установ, які зберігають архівні документи, стає не лише збереження неповторних оригіналів, а й створення цифрових копій та надання оперативного доступу до них як у читальних залах архівів, так і за допомогою онлайн-сервісів, що є вкрай важливим для продовження дослідницької творчості українських науковців і всіх зацікавлених у вивченні архівних документів на відстані.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України) має власний інформаційно-пошуковий онлайн-ресурс під назвою «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України», який було створено в 2021 р. в рамках реалізації гранту Українського культурного фонду. ЦДАМЛМ України надає вільний доступ до сканкопій архівних документів українським і іноземним користувачам у читальному залі установи й за допомогою зазначеного ресурсу. Нині він є складовою онлайн-ресурсу «Єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів», презентованого Державною архівною службою України. Ресурс містить 160 тисяч завантажених сканкопій архівних документів. Проте значний обсяг зібрання ЦДАМЛМ України, яке налічує 1438 архівних фондів (понад 320 000 архівних справ; 1,5 млн архівних документів; 112 000 книг; 80 000 номерів журналів; понад 13 000 музейних предметів) не дозволяє здійснити його оцифрування так швидко, як

того вимагають обставини й вимоги часу. Для оцифрування всіх узятих на облік документів Національного архівного фонду України, які зберігаються в ЦДАМЛМ України, зусиллями лише його працівників і за допомогою наявної в установі техніки знадобилося б 1100 років. Також варто зауважити, що ЦДАМЛМ України є установою, яка щорічно комплектується новими надходженнями не лише від приватних осіб, а й, відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», документами від установ і організацій, які є його джерелами комплектування. Тож кількість документів, які зберігає ЦДАМЛМ України, зростає щороку.

Процес створення й опрацювання сканкопій архівних документів на наявному в архіві обладнанні працівниками ЦДАМЛМ України здійснюється щоденно, паралельно з виконанням ними інших робочих обов'язків, і, безумовно, його темпи не можуть бути достатньо високими й становлять близько 400 копій на місяць. Сучасне професійне обладнання дозволяє людині, яка займається тільки оцифруванням документів, робити до понад 1000 копій за один робочий день. Тож для здійснення оперативного оцифрування архівних першоджерел за допомогою сучасного професійного обладнання архів звертається до меценатів, спонсорів і партнерів, активно бере участь у грантових програмах.

У кінці 2022 р. за участі Державної архівної служби України відбулося підписання договору про співробітництво між ЦДАМЛМ України і неприбутковою корпорацією «Family Search International» (США). З початком цього співробітництва процес оцифрування документів архіву значно прискорився. Працівники ЦДАМЛМ України здійснюють підбір і підготовку архівних документів, а оператор корпорації, на наданому нею професійному обладнанні, здійснює виготовлення сканкопій архівних документів. Сканкопії викладаються на онлайн-ресурсі Family Search і надаються ЦДАМЛМ України для їхнього розміщення на ресурсі «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України». Для сканування й оприлюднення в межах цієї співпраці відбираються лише ті документи з архівних фондів, які містять інформацію, що має генеалогічну й біографічну цінність і не підпадають під обмеження, встановлені Законами України «Про авторське право і суміжні права» й «Про захист персональних даних».

Усього протягом першого кварталу 2024 року вже було виготовлено 114 тисяч копій аркушів документів. У результаті співпраці ЦДАМЛМ України і «Family Search» на онлайн-ресурсі корпорації вже стали доступними першоджерела до біографій низки

діячів української науки, культури, мистецтва. Серед них: документи фонду громадських діячів Требинських — лікарки й літературознавиці Олени Требинської, (1885–1967) і лікаря Дмитра Требинського (1887–1933) (документи до родоvodu, свідоцтво про дворянське походження, атестати, дипломи, посвідчення, листи та інші документи родини від середини XIX ст. — ЦДАМЛМ України, фонд 91, опис 1); українського письменника Валер'яна Підмогильного (1901–1937) (зокрема, атестат, виданий Катеринославським Першим реальним училищем 1917 р. — ЦДАМЛМ України, ф. 107, оп. 1, од.зб. 15); української співачки Олександри Ропської (1897–1957) (договори про участь у концертах і записи, документи про присвоєння звання народної артистки УРСР, рецензії — ЦДАМЛМ України, ф. 121, оп. 1, од. зб. 19, 20, 21, 53); української співачки й педагога Марії Донець-Тессейр (1889–1974) (серед них — лист на ім'я М. Хрущова про пошук відомостей про її чоловіка Михайла Донця, свідоцтва, атестати, довідки членів родини тощо — ЦДАМЛМ України, ф. 122, оп. 1, од. зб. 67, 400–409 та ін.); українського мистецтвознавця Івана Врони (1887–1970) (свідоцтва, посвідчення, виписки з наказів, членські квитки, перепустки тощо — ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, од. зб. 501, 502 та ін.) та багатьох інших митців. У межах співпраці з Family Search передбачено оцифрування документів з понад 500 фондів особового походження, а також фондів творчих спілок — Спілки композиторів України, письменників, художників тощо.

Переконані, що викладення копій архівних документів у вільний доступ сприятиме продовженню наукових досліджень і розвитку наукової думки в Україні, не зважаючи на жорсткі реалії війни. Пошук нових проєктів для реалізації цієї мети здійснюється щоденно й наразі відбувся запуск нового проєкту з оцифрування та оприлюднення архівних документів із фондів ЦДАМЛМ України за допомогою іноземних партнерів; його анонсування й представлення перших результатів відбудеться в другому півріччі 2024 р. У межах проєкту будуть оцифровані й завантажені до онлайн-ресурсу «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України» архівні документи установ і організацій кінця XIX — початку XX ст., які також містять цінну інформацію про їхніх членів, культурно-мистецьке життя в Україні цього періоду.

Водночас зі збереженням, оцифруванням і наданням доступу до документів різних історичних періодів постало питання щодо збереження й оцифрування документів, які відображають події сучасності, ролі й значення мистецтва, діяльності українських митців,

інституцій культури в умовах нашої боротьби з агресором. У 2024 р. ЦДАМЛМ України отримав допомогу від Інституту наук про людину (The Institute for Human Sciences (IWM) Відень, Австрія), який здійснює дослідження у сфері гуманітарних і соціальних наук і в перші дні повномасштабного вторгнення РФ розпочав реалізацію програми документування українського досвіду війни, щоб зробити його доступним і зрозумілим для широкого світу (Documenting Ukraine). З програмою надається підтримка науковцям, журналістам, митцям, архівістам, які працюють в Україні й документують події війни, збирають свідчення, архівні документи, здійснюють інтелектуальне відображення подій, їхню художню інтерпретацію. Завдяки допомозі Інституту Архів-музей отримав комп'ютерну техніку, джерела безперебійного живлення й мережеве сховище, які дають змогу оцифрувати документи на паперовій основі та зберегти електронні документи, які відображають реалії та наслідки російської агресії проти України. Наразі триває формування Колекції документів про збройну агресію РФ проти України, частина зібраних документів уже була презентована в межах виставкового проєкту «Мистецтво свідчить...», який представлено на офіційному сайті ЦДАМЛМ України. Формування й надання доступу до таких документів є одним із найважливіших завдань сучасних українських архівів, а створення й розбудова необхідних для цього інформаційних ресурсів робить його посиленням лише за допомогою залучення допомоги партнерів і спонсорів.

Активна позиція, розуміння важливості місії й прагнення до реалізації допомагають знаходити нові можливості та реалізовувати амбітні плани. Зберігати неповторні оригінали першоджерел, надавати доступ до інформації, яку вони містять, сприяти дослідницькій творчості є основним пріоритетом діяльності установи.

UDC 930.253

Nataliia Klymovych,

<https://orcid.org/0000-0003-1357-492X>,

Head of Department,

Department of Use of Documents' Information

and Communications of the CSAMLA of Ukraine,

Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nklymovych@gmail.com

**THE SUPPORT AND PROMOTION OF BIOGRAPHICAL RESEARCH
CREATIVITY WITH THE HELP OF NEW ONLINE RESOURCES (FROM
THE EXPERIENCE OF COLLABORATION OF THE CENTRAL STATE
ARCHIVE-MUSEUM OF LITERATURE AND ART OF UKRAINE WITH
PARTNERS)**

The report will present information about the cooperation of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (CSAMLA of Ukraine) with other institutions and organizations regarding the digitization and provision of access to a wide range of users to archival documents to the fonds of the CSAMLA of Ukraine, which contain valuable genealogical and biographical information .

Keywords: archival documents, digitization, online resource, scan copies, scientists, the CSAMLA of Ukraine.

Бібліографія та джерела біографічних досліджень

УДК 929:093 Вороний Г.Ф.

Патик Вікторія Василівна,

<https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>,

кандидат історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії і методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: victoriia@ukr.net

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД ВЧЕНОГО-МАТЕМАТИКА Г. Ф. ВОРОНОГО ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І.ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО БІОГРАФІЇ

Розглянуто особовий фонд Г. Ф. Вороного Інституту рукопису НБУВ імені В. І. Вернадського (ф. 280). Розкрито його джерельний потенціал. Охарактеризовано біографічні й наукові матеріали фонду, увагу привернуто до щоденникових записів ученого.

Ключові слова: Г. Ф. Вороний, особовий архівний фонд, наукові матеріали, біографічні документи, щоденник.

Георгій Феодосійович Вороний (1868–1908) — видатний математик, котрий займався дослідженням теорії чисел. Він навчався в Прилуцькій чоловічій гімназії (до 1885 р.) й у Санкт-Петербурзькому університеті, який закінчив у 1889 р. У 1894 р. захистив магістерську дисертацію «Про цілі числа, залежні від кореня рівняння третього ступеня», після чого його обрали професором Варшавського університету, а в 1897 р. — докторську дисертацію «Про одне узагальнення алгоритму неперервних дробів», яка була відзначена премією імені В. Я. Буняковського.

Особовий архівний фонд Г. Ф. Вороного налічує 100 справ. У ньому представлені біографічні й наукові матеріали, листування, фотографії. До біографічних матеріалів належать його щоденникові записи. Зокрема мова йдеться про щоденник ученого за 1885, 1887, 1889,

1891 рр. на 105 аркушах (спр. 91). Такі дати в документі пояснюються тим, що Г. Ф. Вороной призупиняв писати його, але потім знову повертався до цієї справи. Він зазначав, що жалкує про те, що не вів щоденник постійно, і тому було втрачено багато цікавого матеріалу. У ньому він описує буденні справи, свої думки, розповідає про подорожі до Варшави, про перебування в Києві, про свою літню резиденцію в м. Журавка (нині село Прилуцького району Чернігівської обл.) та ін. Інтерес викликає також інший архівний документ (спр. 98), який датується 1902 р. — він містить записи, присвячені діяльності Комісії по реформі університетів і участі в ній Г. Ф. Вороного. У цьому документі згадуються такі постаті, як В. А. Стеклов, А. А. Марков, О. С. Посніков, В. Л. Кирпичов та ін.

Цікавим є математичний щоденник ученого (спр. 28–33) на 122 аркушах за 1900–1903 рр., де Г. Ф. Вороной записував результати своїх розрахунків з коментарями. Це шість окремих справ, які були написані у Варшаві, що датуються: 14 грудня 1900 р. (спр. 28), 3 січня 1901 р. (спр. 29), 5 січня 1902 р. (спр. 30), 14 березня 1902 р. (спр. 31), 21 лютого 1903 р. (спр. 32), 9 березня 1903 р. (спр. 33).

Серед матеріалів фонду представлені різноманітні математичні нотатки Г. Ф. Вороного: про трійчні квадратичні форми (спр. 8–9, 12, 13); обчислення комплексних одиниць для різних визначників (спр. 14–16); таблиці комплексних одиниць, які залежать від кореня кубічного рівняння (спр. 17); окрема стаття «Про деяку видозміну алгоритму Якобі» й записи (спр. 18, 20; 1894–1895 рр.); нотатки про позитивні квадратичні форми (спр. 19, 62, 1895 р., 1905 р.); про властивості багатогранника, що відповідає позитивній квадратичній формі (спр. 25, 1900 р.); різноманітні формули (спр. 23); записи про найменші значення позитивних квадратичних форм (спр. 27, 1900 р.) й про невизначені квадратичні форми (спр. 58–61); нотатки про нові додатки обчислення нескінченно малих до загальної теорії позитивних квадратичних форм (спр. 26); примітки до теорії ультра-показових функцій (спр. 54) та багато іншого.

У фонді наявні наукові матеріали до кандидатської дисертації, а також різні робочі документи, зокрема, чернетки, обчислення, виписки, конспекти, бібліографічні списки (1887–1888 рр.) (спр. 2). Фонд містить документи, чорнові нотатки, записи обчислень до магістерської дисертації (спр. 10, 11, 75), які датовані 1892–1893 рр. Також є матеріали докторської дисертації Г. Ф. Вороного «Про одне узагальнення неперервних дробів» (спр. 77).

Фонд містить рукописи таких статей, як «Nouvelle méthode de réduction des forme quadratiques positives» («Новий спосіб приведення

позитивних квадратичних форм») (спр. 36–37), декілька варіантів статті «Nouvelles applications des paramètres continus à la théorie générale des formes quadratiques positives» (спр. 38–47), «Sur un problème du calcul des fonctions asymptotiques» (спр. 48–50), «Sur une fonction transcendante et ses applicatifs à la sommation de quelques séries» (спр. 51–53). Також є стаття-доповідь для III математичного конгресу в Гейдельберзі 1904 р. «Sur une propriété du discriminant des fonctions entières» («Про одну властивість дискримінанта цілих функцій») (спр. 57). Серед адресатів — Рене Поль і редакція журналу «Des Annales de l'École Normale Supérieure». У особовому фонді є лист Г. Ф. Вороного за 1898 р. (спр. 88), у якому він повідомляє про надсилання своєї роботи «Sur un problème du calcul des fonctions asymptotiques» для опублікування. Збережено його листування з редакцією журналу «Des Annales de l'École Normale Supérieure» у 1902 р. (спр. 89–90).

Фотодокументальна спадщина даного фонду представлена фотографіями Г. Ф. Вороного в Петербурзі й Варшаві (спр. 4) кінця XIX — поч. XX ст.; його дружини О. М. Вороної в Києві, Прилуках, Варшаві (спр. 93–97), датовані не пізніше 1929 р.

Отже, особовий фонд відомого математика Г. Ф. Вороного є досить інформативним, цікавим, що містить важливі документи для реконструкції біографії вченого.

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 280.

2. Морозова А. В. Нові документи до біографії Г. Ф. Вороного (до 150-річчя від дня народження вченого). *Архіви України*. Вип. 2–3 (313–314): березень–червень, 2018.

UDC 929:093 G. F. Voronoi

Viktoriia Patyk,

<https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: viktoriia@ukr.net

**THE PERSONAL ARCHIVE FOUNDATION OF THE MATHEMATICIAN
G. F. VORONOV OF THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS OF THE
V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE
AS A SOURCE FOR THE BIOGRAPHY**

The personal fund of G. F. Voronov of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (f. 280). Its source potential has been revealed. Biographical and scientific materials of the fund are characterized, attention is drawn to the scientist's diary entries.

Keywords: G. F. Voronov, personal archival fund, scientific materials, biographical documents, diary.

УДК 016:821.161.2.09"192/193"(092)

Кононенко Валентина Олексіївна,

заслужений працівник культури України,

завідувачка науково-бібліографічного відділу,

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,

Київ, Україна

e-mail: nbv@nplu.org

**«ЛИЦАРІ УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ»
(ДО ВИХОДУ В СВІТ СЕРІЇ БІОБІБЛІОГРАФІЧНИХ
ПОКАЖЧИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО)**

З метою розкриття внеску митців 1920–1930-х рр. до скарбниці української культури, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого створює серію біобібліографічних покажчиків «Лицарі українського Ренесансу». Перший випуск присвячено М. Кулішу, другий — Майку Йогансену. Також до друку готуються видання про Г. Шкурупія, О. Влизька.

Ключові слова: біобібліографія, український ренесанс, серія покажчиків, НБУ імені Ярослава Мудрого.

Звернення до історичної пам'яті, до найяскравіших явищ в історії української літератури, до яких, без сумніву, відносяться 1920–1930-і роки, спонукало до оприлюднення доробку літературно-мистецького покоління, твори якого тривалий час замовчувалися та

були вилучені з культурного процесу. Зокрема побачили світ книги серій «Розстріляне відродження», «Наші двадцяті». «Уже більше як тридцять років виходять книжки — тексти, мемуари, пишуться дослідження, — зазначає співробітниця Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Ярина Цимбал, — а проте ми й досі бачимо лише вершину айсберга» [1, с. 4].

Будь-яке літературно-мистецьке явище на певному етапі свого розвитку потребує узагальнення. Провідна роль у цьому відводиться бібліографії. Варто згадати персональні бібліографічні покажчики, які допомагають розкрити здобутки інтелектуальної, мистецької еліти 1920–1930-х рр., присвячені Лесю Курбасу (Харківська ОУНБ, Харківська державна академія культури, Тернопільська ОУНБ, Публічна бібліотека ім. Лесі Українки), Валер'яну Підмогильному (ХДНБ ім. В. Г. Короленка), Михайлу Бойчуку (НБУ імені Ярослава Мудрого) та ін.

Прагнення якнайглибше розкрити внесок митців у скарбницю вітчизняної культури та їхню трагічну долю спонукало до створення серії біобібліографічних покажчиків «Лицарі українського Ренесансу». Назва серії зумовлена тим, що покоління молодих, талановитих, зухвалих митців, яке увірвалося на літературний Парнас, відчувало й називало себе «ренесансом». Зокрема про це свідчать огляд знаного літературного критика Олександра Лейтеса «Ренесанс української літератури» (1925) й поема одного з лідерів «Гарту» — Володимира Гадзінського «Заклик Червоного Ренесансу» (1926). Дослідниця творчості митців 1920–1930-х рр. Ярина Цимбал зазначила, що ренесанс був не просто панівним настроєм, це — дух доби відродження й водночас свідома настанова й несвідомий порив, спосіб життя [1, с. 3].

НБУ імені Ярослава Мудрого поставила за мету максимально повно зібрати розпорошену в численних друкованих виданнях і електронних джерелах інформацію про талановитих митців, створити їхній бібліографічний портрет, поповнити базу для подальших наукових досліджень. Серія покликана сприяти формуванню цілісного уявлення про українське відродження, розкрити креативний потенціал українських митців, творчість яких формувала національне обличчя української культури 1920–1930-х рр. Перший випуск серії було підготовлено до 120-річчя від дня народження Миколи Куліша, який серед драматургів цього періоду був найпомітнішою й чи не найтрагічнішою постаттю. «Український Шекспір, видатний майстер пера, ерудит, мислитель, якому судилося стати основоположником

нової української драми і не побачити своїй найкращій п'єси на сцені за життя», — писав про М. Куліша Лесь Танюк [4, с. 38].

У другому випуску серії читач може ознайомитися з яскравою та непересічною особистістю — Майком Йогансеном, поетом, прозаїком, сценаристом, лінгвістом, перекладачем, публіцистом, критиком. Його поезія, яка відзначається витонченою формою та багатим змістом, стала помітним явищем не лише в українській літературі але й наблизилась до рівня світових зразків.

Третій випуск серії присвячено одному з найоригінальніших письменників-експериментаторів, «королю футуроперій» (власне визначення митця), «вундеркінду нашої літературної сучасності» [3, с. 80], поету, прозаїку, публіцисту, перекладачу, кіносценаристу — неповторному Гео Шкурупію.

Близькому поету молодій генерації, «представнику революційного оптимізму» О. Влизьку, який «17-літнім хлопцем не ввійшов, а влетів із криком і саркастичним реготом в українську літературу, щоб уже після 9-ти років замовкнути навіки», буде присвячено четвертий випуск серії [5].

Кожен із покажчиків містить відомості про книги; монографії; дисертації й автореферати дисертацій (присвячені творчості митця в цілому й ті, що містять тільки згадки про нього); публікації в збірниках і альманахах, у періодичних виданнях (прижиттєвих і сучасних); довідкові видання українською, російською й вибірково іншими іноземними мовами. Для викладачів і вчителів подано інформацію про навчальні посібники, підручники, методичні матеріали. У підрозділі «Світлина» подано список фотоматеріалів про митця та його оточення, фото обкладинок видань і афіш, плакатів, якщо його творчість була пов'язана з театром або кіно. Кожен з покажчиків має розділ, де представлено інформацію про арешт, ув'язнення, допити (зокрема, протоколи допитів) і страту письменника. У окремих підрозділах подано відомості щодо вшанування пам'яті митця, присвячені йому художні й мистецькі твори, фестивалі, конкурси.

З метою наближення інформації до читача широко представлено електронні джерела й адреси електронних версій друківаних видань, які безпосередньо надають доступ до текстів.

Ярина Цимбал, за наукової підтримки якої бібліографи НБУ імені Ярослава Мудрого працюють над серією «Лицарі українського Ренесансу», вважає, що дуже часто «...дрібні, на перший погляд, публікації не потрапляють у поле зору дослідників і дослідниць, доки

їх не виявлять і не оприявнять бібліографи. Ба й більші речі можуть проходити повз увагу. А це все штрихи до портрета доби» [1, с. 4].

Тож завдання бібліографів полягає в тому, аби створити якнайбільше таких штрихів, сприяючи введенню до наукового обігу максимально повної інформації про доробок неординарних митців, розкриваючи масштаб яскравого соціокультурного феномену — українського ренесансу. Власне, сама серія покликана стати своєрідним пам'ятником митцям розстріляного відродження.

1. Микола Куліш: до 130-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / НБУ ім. Ярослава Мудрого; упоряд.: І. О. Негрейчук, К. В. Купчик; авт. вступ. ст. Ярина Цимбал. Київ, 2023. 392 с. (Лицарі українського Ренесансу; вип. 1). URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=14589>.

2. Майк Йогансен: до 130-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого; упоряд.: І. О. Негрейчук, К. В. Купчик. Київ, 2024. 336 с. (Лицарі українського Ренесансу; вип. 2). URL: <http://elib.nlu.org.ua/object.html?id=14753>.

3. Білецький О. І. Літературно-критичні статті. Київ, 1990. 252 с.

4. Танюк Л. Монологи: театр, культура. Харків, 1994. 382 с.

5. Поет, який хотів обняти землю. До теми. Нове видання вибраних віршів Олекси Влизька. *Збруч* URL: <https://zbruc.eu/node/72586>.

UDC 016:821.161.2.09"192/193"(092)

Valentyna Kononenko,

Honored Worker of Culture of Ukraine,

Head of the Scientific and Bibliographic Department,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nbv@nplu.org

**"KNIGHTS OF THE UKRAINIAN RENAISSANCE"
(ON THE PUBLICATION OF A SERIES OF BIBLIOGRAPHIC INDEXES
BY YAROSLAV MUDRYI NATIONAL
LIBRARY OF UKRAINE)**

To highlight the contribution to the treasury of Ukrainian culture made by the artists of 1920s-1930s, the Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine is creating a series of bibliographic indexes «Knights of the Ukrainian Renaissance». The first issue is devoted to Mykola Kulish, and the issues devoted to Hryhorii Shkurupii and Oleksa Vlyzko are in print.

Keywords: biobibliography, Ukrainian renaissance, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine.

Матеріали до «Українського національного біографічного архіву»

Започатковуючи цю рубрику, редакція збірника «Biography. Біографіка. Біографістика» має на меті ознайомлення читачів з документами і публікаціями різних форматів, як тими, що вже раніше побачили світ на сторінках рідкісних і мало доступних видань, так і тими, що спеціально запропоновані до оприлюднення їх авторами.

Нині пропонуємо до уваги, за згоди автора, проф. Василя Яременка, передрук його Післямови до видання «Грицько Чупринка. Спадщина у двох книгах». Книга перша. Лицар-сам / Упор. Ростислав Радішевський, Василь Яременко. Київ : ВД «Простір», 2023. 496 с. (С. 469–478).

Григорій Чупринка (1879–1921) — поет доби Визвольних змагань, учасник Української військової організації (УВО), засуджений чекістами до розстрілу. Представник Чернігівської школи в українській літературі. Нині зусиллями відомих літерознавців Р. Радішевського та В. Яременка стали відомими близько п'ятисот його віршів, а також нові факти біографії. У серії «Літературні палімпсести. Друкується вперше» вийшла перша книга його спадщини, до якої увійшли шість збірок, поема «Лицар-сам», а також вірші поза збірками 1907–1921 рр.

Василь Яременко
професор, член НСПУ

ЙОГО КОБЗА – ЦЕ СИМФОНІЧНИЙ ОРКЕСТР, ЩО ДОНІС ДО НАС І ГОЛОС СЛІЗ, І КЛЕКІТ КРОВІ

Ти чарівник, віщун-співець.
Ти знаєш тайни волхвування,
Знайшов ти в нетрях світознання
Шляхи до зір і до сердець,
Ти носиш страдника вінець,
Вінець надлюдського страждання,

бо ти – співець.

Твій дух сягає понад хмари,
Туди, в незміряний простір,
До ясних зір, до чистих зір,
І там пасе він мрій отари,
Там бачить снища і примари,
Там чує спів і бренькіт лір, –
і діє чари.

Ти кинув серце, що в тернах
Омилось кровію любові,
На жертovníк світобудови.
Як чорний птах, як віщий птах,
Твій дух квилить, – і у піснях,
Як голос сліз, як голос крові,
лунає жах.

Для віри ще потрібна дія.
Се ти найкраще зрозумів, –
І весь свій пал, і весь свій гнів,
І що дала в розпуці мрія
Ти – саможертва, самодія –
Вложив у свій натхненний спів,
як Єремія.

*Микола Вороний
Грицькові Чупринці.
1911*

Огнецвіт, Ураган, Метеор, Лицар-Сам – це не тільки назви поетичних збірок поета Грицька Чупринки (1879–1921), це його самохарактеристика, глибинна суть, хоча літературні імена носили конкретно часову, часом епатажну ознаку: Вітрогон, Вітер, Грицько Жартливий, Сумний Грицько, Чуприна.

Авторитетні історики літератури і літературні критики 20-х років ХХ ст. відзначали, що як поет Грицько Чупринка не ввійшов в українську літературу, а влетів, подібно урагану чи метеору, влетів «бучно», «з гамором», часом із «безтурботним сміхом», накладаючи на обличчя маску «Грицька Жартливого» чи «Сумного Грицька». Нема

такого українського періодичного видання 1907–1920 років, у якому б не друкувалися поезії Чупринки (першодруки всіх поезій названо у змісті нашого видання).

Перші публікації поезій Чупринки з'явилися 1907 року в часописі «Рідний край», а вже у 1908 році Олекса Коваленко включив до антології «Українська Муза» добірку віршів Чупринки, а далі за п'ять років сім поетичних видань: «Огнецвіт» (1909), «Метеор» (1910), «Ураган» (1910), «Сон-Трава» (1911), «Білий гарт» (1911), «Контрасти» (1912) і поема «Лицар-Сам» (1913). У 1918 році Чупринка планував видати зібрання власних поезій у 4-х книгах. У видавництві «Криниця» було надруковано три томики, четвертий мав вийти у видавництві «Поступ», але не було досягнуто згоди про суму гонорару і подальша доля четвертої книжки, як і доля видавництва «Поступ» (С. Гаєвський, В. Поліщук, А. Терниченко, С. Шевченко) нам невідомі. Промайнули в пресі відомості, що вірші поета друкувалися у 32-ох періодичних виданнях. Жив з літературного заробітку. Старші українські письменники, зокрема Борис Грінченко, Іван Франко, Леся Українка, були вражені часом неврівноваженою музою нового літературного покоління (М. Вороний, О. Олесь, М. Філянський, Г. Чупринка), яке то брало все на поетичні кпини, то котило вали обурення і протесту, то мліло в небаченому досі ліричному екстазі, – і завжди захоплювало силою звукового образу, викликало зачарованість музикою ритму, що виносив їх волю на суспільний простір, на позви з усіма силами природи і суспільства. Доповнюючи один одного своєю оригінальністю і творчою неповторністю, вони все ж творять разом естетичну цілість в українській поезії початку ХХ століття. І, мабуть, жоден із поетів не виявив такого впливу на молоду українську прозу 20-х рр., її імпресіоністичну настроєвість, ліричну орнаментальність, як Григорій Чупринка.

Звичайно ж, були й пересади, і «накладні витрати», виразно проглядається звуження образної системи через неухильну увагу до кольорового, живописного образу. Часом звуковий образ – самоціль. Була й надмірна естетизація аж до зальотів у «чисте мистецтво», були й гони поза земні проблеми, у «сяйво мрій» – у дусі часу і різних естетичних програм, зумовлених бажанням чарувати всіх «дзвоном радісних пісень». Було й зневір'я, була й поетична бравада, й інше – наносне, несуттєве, дочасне. А головне – в його силі любові до народу, його історії, природи, мови. Приклеєне колись до поезії Г. Чупринки означення «дзеньки-бреньки», як начебто суть його естетичного кредо

в поезії, насправді є його пародією (вірш «Дзеньки-бреньки») на беззмістовну поезію, що смакує життєві дрібниці, «витребеньки».

Чупринку-поета вихваляли, ним захоплювалися, на нього писали уїдливі пародії, його нищівно критикували, брали на кпини – байдужих не було. Мабуть, найоб'єктивнішу поетично-образну оцінку дав Микола Вороний у посвяті, взятій мною як епіграф до статті.

Та повернемося до історії публікації спадщини поета. Після розстрілу його ім'я ще згадувалося в радянській Україні до 1930 року, себто до закінчення сфабрикованого процесу СВУ. Через два роки після розстрілу вийшла широко відома Хрестоматія М. А. Плевако із доброю добіркою поезій, цінною бібліографією та стислим аналізом творчості. Та трапився в цій Хрестоматії відомого вченого казус. У 1919 році громадськість України відзначала 40-річний ювілей поета: 1879–1919. Дата ювілейного року була названа як дата розстрілу поета, а ювілейну статтю в часописі «Шлях» М. А. Плевако назвав некрологом, хоча поет ще жив два роки. Помилка літературознавця породила низку неправдоподібних версій, була механічно перенесена в бібліографічний покажчик української літератури за 1917–1927 роки Лейтеса і Яшека.

Серйозний науковий аналіз поезії Чупринки зробив літературознавець Фелікс Якубовський у передмові до першої фундаментальної антології української поезії в трьох томах, упорядкованій Є. Плужником, В. Атаманюком і Ф. Якубовським. Останній до кожного тому вмістив передмову «Шляхи української поезії». У другому томі про поезію Грицька Чупринки автором висловлено ряд слушних думок. З огляду, що антологія 1930 року малознана, наведемо ширшу цитату з передмови Ф. Якубовського до II тому. Окрім цього, поданий нижче уривок – зразок вишуканої вульгарно-соціологічної методології українського літературознавства, що вже «запліднилось марксо-ленінськими ідеями», але так нічого і не народило. Г. Чупринка, його творчість, зокрема стиль потребували іншої критики і аналізу.

[...] «Поетику Чупринки характеризує більший вплив модерністичної техніки, більші шукання в царині ритму, намагання творити своєрідний верлібр, зв'язаний частково з впливом популярного тоді Бальмонта. Відомі приклади такого верлібру – «Цар-огонь», «Вальс», «Подзвіння».

Перебійні,

Мелодійні,

Стогнуть дзвони на дзвіниці,

*Дробом болі вибивають,
Сумно жалі виливають.*

Це типовий приклад ритмічних і евфонічних шукань Чупринки.

Поруч з таким верлібром зустрічаємо часто в Чупринки дуже кволі рими, неорганізовану евфонію, неекономну й малозмістовну будову образу. Тільки в невеликій частині своїх ліричних творів Чупринка дав зразки сутої лірики, не зв'язаної з тим скороминучим ефектом, про який ми вже говорили, отже значної і для пізніших часів.

І Олеся, і Чупринку, особливо останнього, характеризує велика кількість прозаїзмів у поетичній мові. До певної міри ці прозаїзми викликалися нахилом до «європеїзації» української поезії, тенденцією ввести до неї слова й поняття, що суперечили народницькій традиції. З цим зв'язані такі, наприклад, рядки, де не можна не відчувати суперечності між ритмічною будовою й лексичним складом:

*Палом, палом
Переливним,
Шалом, шалом
Буйно-гнівним
Дивний твориться процес:
То могутній, то гарячий
Дух руйнуючої вдачі
Робить смертні передачі,
Як розгніваний Зевес,
Творить акти одживання
Для нового будівання, –
Діє творчості процес.
(Чупринка)*

Або:

*Крик болючий, крик нервовий
Тишу келії прорізав.
(Чупринка)
Щоб вічно я страждав по ідеалу
І досягнуть його не міг.
(Олесь)*

*Чом я не можу забутись остільки,
Щоб лише міг я дивитись і дихати?..
(Олесь)*

Думу смілу, надзвичайну

Понесу я в путь не г а й н у.

(Чупринка)

Підсумовуючи сказане про модернізм і про Олеся та Чупринку, треба спинитися ще на соціальній проблематиці їх творчості. Мотиви національні, як поетичні вияви програми української буржуазії, не одразу викорінили рештки народницького демократизму. Почасти в силу традиції, почасти в силу поточних завдань «масової» націоналістичної пропаганди раз у раз ми подибуємо в поезії цієї доби мотиви, що відбивають соціальну кривду. Тематично коло цих мотивів навіть поширюється. З'являються в творчості українських поетів (особливо М. Чернявського, С. Черкасенка) і образи робітників, праці в копальнях тощо.

Аналізуючи такі твори, ми все ж ні в одному з них не подибуємо навіть натяків на правдиве уявлення про пролетаріат, як клас, а то більше про його величезну історичну роль.

«Це вперше в українській поезії виник образ робітника, але тільки в зображенню буржуазного поета, для якого робітництво ще не уявлялося грізною силою, яка знищить старий світ. Робітник – це тільки упосліджена людина, яка викликає співчуття у сердобольного поета, представника дрібної буржуазії в українській поезії» – слушно нотує Вол. Коряк, розглядаючи твори Чернявського й Черкасенка з робітничою тематикою⁸.

Природні для цієї течії намагання пов'язати соціальні мотиви з національними, поставити перші в залежність від других.

Розкішний степ... Убогі села...

Це ти, мій краю чарівний?

Мій рідний край такий веселий,

Мій рідний край такий сумний!

(Чупринка)

Збідніння великих мас селянства Чупринка зв'язує з національно-державним поневоленням України. Звільнення «рідного краю», нації в Чупринки виглядає як передумова до знищення кривди на селі.

Олесь, уже 1917 р., присвячує вірша робітничій першотравневій демонстрації, але й тут приходиться до загальнонаціонального «всенароднього» заклику:

О, марсельєзо, бий в серця черстві, холодні,

⁸ В. Коряк. Робітничя кляса в українській літературі. ДВУ, 1929, стор. 11.

*Глухих, сліпих під прапори скликай,
Зови народ на свято всенароднє,
Веди народ в обітний край!*

Основне класове спрямовання української поезії доби модернізму, а пізніше «Української Хати» лишається провідним і в усіх мотивах цих поетів, зв'язаних з соціальною тематикою.

Скоро настають нові етапи в розвитку української поезії – з одного боку основна лінія модернізму розвивається в символізм, з другого боку – криза символізму, наявна неспроможність його філософії розв'язати суперечності суспільного життя породжують нові течії. Головні з них – футуризм і акмеїзм. Остання назва формально фігурує, правда, тільки в російській літературі. В українській літературі аналогічні явища зв'язувано з менш точною, до того ж уживаною тільки для періоду вже після [перевороту] 1917 року, назвою «неокласицизм». Деякі ж акмеїстичні тенденції були в українській літературі й до [перевороту].

Розвиток символізму з усією його філософією й відповідною художньою практикою, з шуканням надреальної (de realibus ad realiora) істини; розвиток поезії, породженої суперечностями доби імперіалізму, відривом певних верств буржуазної інтелігенції від участі в організації виробничих процесів і від активного громадського життя, породив і цілу поетику символів, натяків, неясних мерехтливих означень. Ця поетика охоплювала собою всі чисто елементи поетичної техніки, становила великий і добре впорядкований арсенал віршування.»

Спроба використати поезію Чупринки в ілюструванні «революції пролетаріату» успіху не мала і його з літератури в УРСР викинули майже на шістдесят років. Видання збірника поезій Чупринки в Харкові 1930 р. було останнім у радянській Україні (передмову Єрохіна до цього збірника подано в кн. 2, упорядкованій акад. Р. Радишевським. Сучасний погляд на поезію Чупринки подано в його передмові до 2-ої книги). Все ж постать Грицька Чупринки не забувалася. 1926 р. на еміграції у Празі Павло Богацький здійснив «перше посмертне видання», найповніше аж до цього видання у 2-х книгах. Та ще треба сказати, що останній командуючий військами УПА Роман Шухевич прибрав собі підпільне ім'я Тарас Чупринка. Ім'я від Тараса Шевченка, прізвище від Грицька Чупринки.

Перші реабілітаційні публікації творів були зроблені мною 1987 року на сторінках газети «Молода гвардія» в рубриці «Згадаймо поіменно», наступного 1988 року в альманасі «Поезія–88» подав розлогішу добірку поезій, а в 1991 р. у «Бібліотеці поета» видав його поезію за празьким виданням Павла Богацького (з передмовою Миколи Жулинського). Від 1991 р. його твори знаходимо в хрестоматії «Українське слово», двотомній антології В. Коломійця «Українське диво» (1997) і фундаментальній антології «Стріла» (2013), професійно укладеній Володимиром Базилевським із ґрунтовними статтями про кожного автора. Статтю про Г. Чупринку В. Базилевський розглядає в розрізі під кутом зору на поему «Лицар-Сам», акцентуючи на проблемі зради, втечі з поля бою, щоб не стати «рабом зла» у ворожому полоні. Все ж історію написання поеми, за браком джерел, не з'ясовано, як і те, про яку зраду Лицаря йдеться. Звичайно, поема Чупринки – це не пісня про Роланда французького трубадура Турольда. Роланд із побратимами загинув у бою з переважаючим ворогом у кривавій битві. Лицар-Сам зрадив не втечею з кривавого бою, він втік з поля бездіяльності щоб стати на бій, втік з поля безкровної боротьби, наголошуючи на проблемі вибору шляху боротьби, вибору тих цінностей, за які треба боротися або й загинути. Але це цінності не його батьків, це зрада матері, яка ростила месника за кривди роду і народу. В. Базилевський, на жаль, не мав документів, які дісталися мені нещодавно і дають підстави для мого власного прочитання поеми «Лицар-Сам», зважаючи ще й на інші джерела, що так чи інакше породили тяжкі роздуми поета-Лицаря про вибір шляху боротьби напередодні першої світової війни, коли в середовищі тупівців (ТУП – Товариство українських поступовців), які пізніше сформували Центральну Раду і долю народу і новонародженої української держави – УНР, – взяли у свої руки, але чи у свої? Андрій Ніковський, на вимогу слідчих НКВС під час процесу СВУ дав показання, що всі провідні діячі УНР, колишні члени ТУП, були масонами і входили до масонської ложі «Світло правди», керованої сумнозвісним Керенським із Росії. Гадаю, що до цієї ложі був залучений М. Грушевський і Грицько Чупринка, бо нікого так не підтримував Грушевський у ЛНВ, видання якого він переніс до Києва, – О. Олесь і Г. Чупринку. За свідченням А. Ніковського, М. Грушевський, С. Єфремов, С. Петлюра, І. Шраг, Є. Чикаленко, В. Міяковський, Ф. Матушевський, Туган-Барановський, В. Прокопович і інші – були українськими масонами. Для аналізу цього сенсаційного факту я брав рецензію С. Єфремова на перевидання в

1917 р. «Листів із Наддніпрянської України» Б. Грінченка (див. мою статтю «Б. Грінченко – національної ідеї смолоскип»).

Історик Василь Штокало із Тернополя досліджував історію УВО (Українська військова організація). 17-томна справа, що зберігається в архіві СБУ, має окремий 9-й том, в якому досліджено причетність Грицька Чупринки до повстанкому УВО. Складаю щирю подяку вченому історичу Василю Штокалу за передані мені ксерокопії документів, що стосуються Г. Чупринки. Наведу один: «Доклад по делу Чупринки Г. А. Установлено, что Чупринка Григорий Абрамович, 42 лет (украинец), проживает по Лютеранской, 12, кв. 15. В подворной книге записан как прибывший из Москвы 8/III–21 г. Иудейского вероиспов. Служит в наробразе библиотекарем. Редко дома. Уходит рано, а приходит поздно ночью... В наробразе зовут его Чупринко Грицько. 24.IV.21 г. Сотрудник Исаков». (Документальні матеріали, зібрані істориком Василем Штокалом, див. у 2-ій книзі нашого видання).

Звернемо увагу на одне свідчення: Чупринка іудейського віросповідання. Сенсаційний факт, що заслуговує на увагу українських і єврейських дослідників. Нас ця інформація цікавить суцубо для пояснення назви поеми «Лицар-Сам». Цю назву взято для нашого видання.

Отже, наукової біографії поета і людини-громадянина Грицька Чупринки ще не написано. Наше двотомне видання – це лише емпіричний матеріал, зібрані документи і особливо документи із архівів СБУ – джерельна база для її написання. Невідомо, коли саме Чупринка прийняв іудейське віросповідання. На нашу думку, це відбулося на початку 1913 року – самооцінку цього акту поет дав у поемі «Лицар-Сам». Діяльність Чупринки в 1914–1917 рр. проглядається лише за віршованими публіцистичними «малими фейлетонами» у газеті «Рада». Із дослідженої істориком Василем Штокалом справи УВО (Української військової організації) документально доведено, що Чупринка в 1914–1920 рр. був двічі заарештований і відбував покарання в Московщині, у березні 1921 р. повернувся до Києва, працював бібліотекарем в губнаросвіті, швидше ця робота була прикриттям його активної участі у повстанкомі УВО, яке діяло під безпосереднім керівництвом Євгена Коновальця із посвяченими в його діяльність Юрком Тютюнником, генерал-хорунжим та Головним отаманом війська УНР – Симоном Петлюрою. Тривалий час Чупринка був під постійним і пильним стеженням НКВС. Під час спроби арешту Чупринка вчинив шалений фізичний опір і був

застрелений чекістами. Це трапилося 24 червня 1921 р. Дата його вбивства приховувалася ЧК до кінця серпня.

Вивчаючи з погляду історика літератури українську літературу, я відзначив для себе особливість чернігівської гілки нашої поезії. Її знаковими явищами, на мою думку, є Лазар Баранович із його «Аполлоновою лютнею» і Іоанн Величковський (полтавець, що сформувався як поет у колі Барановича), родоначальник українського літературного авангардизму і т. зв. зорової поезії, що виводила українську поезію на світовий рівень, належить до такої ж знакової постаті в поезії і в українському національному рухові – Пантелеймон Куліш, а від нього до Павла Тичини і Грицька Чупринки аж до різною мірою досліджених і належно оцінених Миколи Холодного і особливо Григорія Кириченка. Щось є спільне як у генезисі образної системи і особливо розвитку поетичного стилю, із усією сукупністю його виражальних засобів, подібно ніжинським огірочкам, які можуть вирости тільки на чернігівському ґрунті, що містить особливий гумус, сформованого історично.

Потрібне, гадаю, монографічне дослідження цього явища під назвою «Чернігівська Муза» (створив же Леонід Ушкалов антологію лише любовної лірики «Слобожанська Муза»).

Синтетичний зміст, розмаїтість стилів, громадянська, естетична і духовна сутність. Настав час, точніше вимагає час створення багатотомної антології української поезії, що мала б об'єктивне національне обличчя, а не суб'єктивно недовершене. Думаю, що такі суб'єктивні антології, як «Українське диво», «Слобожанська Муза», «Стріла» і фундаментальна, укладена із знанням поезії і любов'ю до неї антологія Івана Малковича «Від Павла Тичини до Сергія Жадана», до якої, на жаль, не ввійшли ні Грицько Чупринка, ні Грицько Кириченко. Потрібна державна програма з урахуванням зробленого творчими ентузіастами, бо, як застеріг поет, «без хліба духовного хліб насущний може стати поперек горла».

Це те, що я хотів сказати про постать Грицька Чупринки і пов'язані із цією постаттю проблеми. Про решту проблем широко і ґрунтовно говорить академік Р. П. Радишевський у передмові до другої книги нами спільно зробленого цього видання.

Травень 2023 року

UDC 016:929(477)(066)

Biography. Biographics. Biographical science : coll. of papers of Institute of Biographical research : scientific electronic edition / NAS of Ukraine, V. I. Vernadskyi National. Library of Ukraine; Editorial board: V. I. Popyk (editor-in-chief) and others. – Kyiv, 2024. – No. 3. – 221 p.

Collection of scientific works and materials of the Institute of Biographical Research of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is devoted to the problems of the theory and methodology of biography, to the discussion of topical issues of its experience, its current state, and promising development tasks. The third issue of the collection contains abstracts of reports and messages of the participants of the Twenty Biographical Readings " Modern biography and biography: new forms and methods of research and information work, Integration and expansion of biographical knowledge", which took place on June 5, 2024 in Kyiv, as well as materials for the "Ukrainian National Biographical Archive".

The publication is aimed at scientists working in the field of biography, biobibliography, social communications, development of electronic resources of biographical information, as well as at a wide range of people interested in national history and culture.

Наукове видання

Biography. Біографіка. Біографістика
Збірник праць Інституту біографічних досліджень
Електронне наукове видання

Випуск 3

Відповідальний редактор
Володимир Іванович Попик

Літературна редакція – О. В. Плющик
Макетування – О. В. Плющик

Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 14,2. Обл.-вид. арк. 11,5

Видавець
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.